નિવેદન

અનેક પ્રસંગો બની ગયા પછી તેમાંથી સારરૂપ જે શિક્ષણ ઊભું થાય છે તે કહેવતનું રૂપ લે છે. કહેવત ઉપરથી એક પ્રજાના ડહાપણનું માપ નીકળી શકે છે. માબાપો, વડીલો અને શિક્ષકો બાળકોને કહેવતના રૂપમાં પોતાની પૂર્વપ્રજાનો અનુભવ શીખવે છે અને દુનિયાદારીની સમજ આપે છે. ભાષાનો પ્રયોગ, સમાજની વ્યવસ્થા અને બીજી ઘણી વાતો કહેવતોમાંથી મળે છે.

દરેક ભાષામાં સૈકાઓથી ચાલી આવતી, ચલણી સિક્કા જેવી, અતિમૂલ્યવતી કહેવતો હોય છે. તે કહેવતો મનુષ્યના અનુભવોના નિચોડરૂપ હોય છે. તેમાં જુગજૂનું ડહાપણ, અવલોકન અને જ્ઞાન સંઘરાયાં હોય છે. તેમની ભાષા સરળ અને અસરકારક હોય છે; કારણકે તે આમજનતાના હૃદયમાંથી જન્મે છે, આમજનતાના હોઠ પર રમી રહે છે, આમજનતાના જીવનને જ સ્પર્શે છે અને તેને ઉન્નત તથા સમૃદ્ધ કરવા મથે છે. તેમાં તે તે દેશના લોકોની, પ્રજાની, કોમની અને જાતિની ખાસિયતો આબેહૂબ રીતે વર્ણવાયેલી હોય છે. એ રીતે વિચારીએ તો કહેવતોમાંથી આપણે તે પ્રજાનો તે સમયનો ઇતિહાસ ને તેનું સામાજિક ચિત્રદર્શન જરૂર મેળવી શકીએ.

આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી ભાષાની કહેવતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ તો બધી સમાન અર્થવાળી કહેવતોને સાથે લેવામાં આવી છે. આવી અનેક સમાન અર્થવાળી કહેવતોના ૬૧૮ ગુચ્છ પહેલાં આપવામાં આવ્યા છે. પછી તેમાં ન આવેલી એવી ૩૭૮ કહેવતો કક્કાવારી પ્રમાણે ગોઠવીને આપવામાં આવેલી છે. આમ કુલ આશરે અઢીહજાર કહેવતો આ સંગ્રહમાં આપવામાં આવી છે.

કહેવતોનો એક મોટો સંગ્રહ સ્વ. આશારામ દલીચંદ શાહે સને ૧૯૨૩માં 'ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ'× નામથી બહાર પાડેલો. તે પ્રસિદ્ધ કરવાના તમામ હક્ક સાથે આ સંસ્થાને સોંપવામાં આવ્યો છે અને એની સુધારાવધારા સાથેની નવી આવૃત્તિ અનુકૂળતાએ પ્રસિદ્ધ કરવાનો ઇરાદો છે.

આમાં સંગ્રહાયેલી કહેવતોની સામાન્ય વપરાશ, તેમની પાછળની રસિક આખ્યાયિકા, કથા અથવા વાતો, અમુક જાતિ કે કોમની ખાસિયત બતાવવાની શક્તિ, વેધકતા અને ઐતિહાસિક મૂલ્યવત્તા અથવા સામાજિક ચિત્રદર્શન કરાવવાનું તેમનું સામર્થ્ય; આવાં અનેક તત્ત્વો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવ્યાં છે. આ રીતે કહેવતોનો અભ્યાસ એક પ્રકારના સાહિત્યવિષયક અભ્યાસ તરીકે બહુ ઉપયોગી છે

ગરીબ તેમ જ તવંગર સૌને ઊંચા પ્રકારના સાહિત્યનો એક સરખો લાભ ઓછામાં ઓછી કિંમતે આ સંસ્થા તરફથી ચાલતી વિવિધ ગ્રંથમાળા દ્વારા મળે છે અને આ પુસ્તક એ જ માળામાં પ્રસિદ્ધ કરતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે. આ કહેવતસંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસીઓ, આમજનતા, ઇતિહાસવિદો, ભાષાશાસ્ત્રીઓ તથા વિચારકોને ઉપયોગી નીવડશે એવી આશા છે.

૧૫–૩–૧૯૪૯
મુંબઈ

સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટ વતી
મનુ સૂબેદાર (પ્રમુખ)

× આ મોટા 'ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ'ની નકલ મકલો સંસ્થામાં છે પાન ૪૮૮, કિંમત રૂ. ૪), ટપાલખર્ચ રૂ. ૦–૬.

કહેવતો

૧. અક્કલ બડી કે ભેંસ?

- કળથી થાય તે બળથી ન થાય.

- અક્કલવિનાનો આંધળો, પૈસાવિનાનો પાંગળો.

૨. શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી.

[એક શેઠે પોતાના મુનીમને ઝવેરાત તથા જરીનો માલ લેવા માટે દિલ્હી મોકલ્યો. જતાંજતાં શેઠે મુનીમને પાનાં, માણેક, રત્ન વગેરેનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવ્યાં અને માલ કેમ ખરીદવો તેની સમજણ પાડી. મુનીમે જવાબ આપ્યો: 'શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી.'

મુનીમના છેલ્લા બેઅદબીભર્યા વાકયથી શેઠને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. એટલે તેણે ગામના ઘાંયજાની દુકાનો પાસેથી નકામા ફેંકી દીધેલા વાળ એકઠા કર્યા અને તે ગાંસડીને કિનખાબમાં-વીંટી ચારેતરફ સુંદર ઝાલર અને ફૂમતાં મુકાવ્યાં. અને પોતાના માણસ સાથે તે પેલા મુનીમને દિલ્હી મોકલી-આપી. કાગળમાં સૂચના આપી: 'જહાંપનાહ બાદશાહસલામતને આ બીંદડી ભેટ આપવી.'

મુનીમ આડતિયા પાસે તે ગાંસડી ઊંચકાવી દરબારમાં ગયો. બાદશાહને સલામ કરી, તે ગાંસડી તેમની પાસે મુકી બોલ્યો: 'જહાંપનાહ, અમારા શેઠસાહેબે આપને માટે આ ભેટ મોકલી છે.' કુતૂહલથી બાદશાહે તે ગાંસડી છોડવાનું પોતાના નોકરને ફરમાન કર્યું. ગાંસડી છોડતાં આખા દરબારમાં વાળવાળ થઈ ગયા. ક્રોધે ભરાઈને બાદશાહે હુકમ કર્યો: 'જાઓ, આ મુનીમને લઈ જઈ ગરદન મારો.'

મુનીમ બુદ્ધિશાળી હતો. સમયસૂચકતા વાપરી તે બોલ્યો 'જહાંપનાહ, પરવરદિગાર, એ વાળ મને પાછા આપો. મરતી વખતે તે વાળ હું મારી છાતી પર રાખીશ. મારા મુડદા સાથે તે વાળ બળશે. તેમાંથી થોડાક વાળ આપ મને મારા છોકરાને મોકલી આપવાની રજા આપો. મને મરવામાં કંઈ હરકત નથી.'

બાદશાહે વિચાર કર્યો કે નક્કી એ વાળમાં કંઈ ભેદ હોવો જોઈએ, એટલે એણે મુનીમને તે ખુલ્લો કરવા કહ્યું. મુનીમ બોલ્યો: 'જહાંપનાહ, આપની પાસે સોનું, હીરા, માણેક, રત્ન, પરવાળાં–બધું જ છે. આપને શાની ખોટ છે? એટલે મારા નેકદિલ શેઠે ગિરનારની યાત્રામાં તેમને ફકીર–ઓલિયાઓએ પોતાની જટામાંથી પ્રસાદી તરીકે આપેલા વાળ આપને ભેટ તરીકે મોકલી આપ્યા. તે વાળ આવ્યા પછી તો તેમને ઘેર લક્ષ્મીની આટલી રેલમછેલ થઈ છે.'

એટલે રાજા ખુશ થઈ ગયો. તેણે તે બધા વાળ ભેગા કરી, રત્નજડિત દાબડીમાં મૂકી, ખજાનામાં સાચવી મૂકવા આજ્ઞા કરી. શેઠના માલ પર સઘળી જકાત માફ કરી, મુનીમને હજાર રૂપિયા શિરપાવ આપ્યો અને પોતાને ગામ પાછા જવા વીસ ઘોડાની પાયગા અંગરક્ષક તરીકે આપી.

ગામ પાછા આવતાં શેઠને બધી વાતની ખબર પડી. જકાત માફ થતાં, પોતાને દર વર્ષે પચાસહજારનો ફાયદો થયો. મુનીમને તે સામા લેવા ગયા અને ધન્યવાદ આપતાં જણાવ્યું: "તમારા જેવા મુનીમ માટે 'શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી' એ વાત બરાબર છે. બહારગામમાં પોતાની અક્કલ જ ખપમાં આવે છે."]

૩. અક્કલ કોઈના બાપની છે?

/ અક્કલનો ઓથમીર, મંગાવી ભાજી ને લાવ્યો કોથમીર.

– દીધી મત અને માગી તોણ* કેટલા દિવસ ચાલે?

* તોણ–છાશ.

અક્કલનો બારદાન.+

૪. બિલાડીને કહ્યે શીકું તૂટતું નથી.
રાંડીરાંડના શાપ લાગતા નથી.
સતી શાપ દે નહિ અને શંખણીના શાપ લાગે નહિ.

૫. પેટ ચોળીને શૂળ પેદા કર્યું. હાથે કરીને હોળી રચ્યાં.
હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં. ઢીંચણ મારીને આંખ ફોડી.
દીવો લઈ કૂવામાં પડ્યાં. ઊઠ પહાણા, પગ ઉપર પડ.
દેખતે ડોળે છેતરાયા. આવ બલા, પકડ ગલા.
કોણે કહ્યું હતું કે બેટાં, બાવળિયે ચઢજો?
[મૂર્ખ છોકરો બાવળિયે ચઢ્યો અને તેને કાંટા વાગ્યા, ત્યારે તેણે 'બાપા, બાપા' કહી બૂમ પાડી. તેનો બાપ આવીને આ વાક્ય બોલે છે.]

૬. ઘરનાં ઊઠ્યાં વનમાં ગયાં, વનમાં લાગી લાહ્ય.×
ઊલમાંથી નીકળી ચૂલમાં પડ્યાં.
અલા ગઈ ને બલા આવી. ભૂત મરે ત્યાં પલીત જાગે.
સાત સાંધે ત્યાં તેર તૂટે.
કફનડાકુ ગયો ને મેખમારુ આવ્યો.

૭. ફરે તે ચરે, બાંધ્યું ભૂખે મરે.
ચાકરી કરતાં ભાખરી મળે.
કરે સેવા તો મળે મીઠા મેવા.
હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા.

+બારદાન–જેમાંથી દાણા ઠાલવી દેવામાં આવ્યા છે તેવો કોથળો; અર્થાત્ જેના મગજમાંથી અક્કલ ઠાલવી લેવામાં આવી છે તેવો મૂર્ખ માણસ.

× અર્થાત્ એક દુઃખમાંથી છૂટવા જતાં બીજું દુઃખ આવ્યું.

૮. નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ.
હું જાઉં રેલમાં તો નસીબ જાય તારમાં.
કરવા ગયા કંસાર અને થઈ ગઈ થૂલી.
કરમના કસ્યાં,[1] જાન જોડી ત્યાં કૂતરાં ભસ્યાં.
કોડિયા જેટલું કપાળ અને વચ્ચે ભમરો.

૯. અકર્મીનો પડિયો કાણો. દુકાળમાં અધિક માસ.[2]
દૂબળા ઢોરને બગાઈઓ ઘણી. દંડ ઉપર ડામ.
દૂબળો જેઠ દિયેરમાં લેખાય.
બકરાની માનતા સૌ કરે, વાઘની માનતા કોઈ ન કરે.

૧૦. ખાવાનાં સાંસા ત્યારે પરોણાના વાસા.
ભરતામાં ભરાય. ભાગ્યશાળીને ઘેર ભૂત રળે.
એકાદશીને ઘેર શિવરાત્રીબાઈ પરોણામાં.

૧૧. ગરીબનો બેલી પરમેશ્વર. નહિ બેલીનો રામ બેલી.

૧૨. અબી બોલ્યા અબી ફોક.
ગાડાનું પૈડું ફરે તેમ બોલીને ફરે.
હજી તો પનો પંદરવાર પરણશે.[3]
ગાંડી માથે બેડું.[4]

---

૧ કસ્યાં–તાણીને બાંધેલો, કમનસીબ.

૨ ગરીબ અથવા કમનસીબ માણસને દુઃખો જ આવી પડે અથવા હાનિ જ થાય.

૩ વારેવારે બોલશે અને વારેવારે ફરશે.

૪ કદાચ સહીસલામત ઘેર આવે પણ ખરું અને રસ્તામાં ફોડી પણ નાખે; અર્થાત્ ઠેકાણાવગરની વાત.

૧૩. બોલ્યા અબોલ્યા થાય નહિ.
જબાન હાર્યો તે જનમ હાર્યો.
હાથીના દંતૂશળ નીકળ્યા તે નીકળ્યા.
સાકરના હીરા ગળ્યા તે ગળ્યા.
જે મોઢે પાન ચાવ્યાં તે મોઢે કોયલા ચવાય નહિ.
જે બોલ્યા તે ધ્રુવના અક્ષર.[1]

૧૪. પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જવાનાં.[2]
દોરડી બળે પણ વળ ન મૂકે. સ્વભાવનું ઓસડ નહિ.
કૂતરાની પૂછડી ભોંયમાં દાટો પણ વાંકી ને વાંકી.
અખણ ગયા, દખણ ગયા પણ લખણ ન ગયાં.
દાદર જાય ચૂવે[3] ને ટેવ જાય મૂએ.
ઝોડ[4] જાય ભૂવે[5], ટેવ જાય મૂએ.
કડવી વેલડી કડવી તૂંબડિયાં, અડસઠ તીર્થ ફીરકે આઈ;
ગંગા નાહી, ગોમતી નાહી, તોભી ન મીટી કડવાઈ.

૧૫. નહિ બોલ્યામાં નવગુણ. સબસે ભલી ચૂપ.
બોલે તે બે ખાય, અબોલે ત્રણ ખાય.

[બે બ્રાહ્મણોએ પોતાને જમવા માટે રસોઈમાં પાંચ લાડુ કર્યાં હતા. પછી ઠરાવ કર્યો કે જે બોલે તે બે લાડુ ખાય અને જે વધારે વખત મૌન રાખી શકે તેને ત્રણ લાડુ મળે. તેમાંથી જે ઉતાવળિયો

---

૧ ધ્રુવનો તારો અવિચળ છે.
૨ સ્વભાવ કોઈ દિવસ બદલાય નહિ.
૩ ચૂવો-કાચલી વગેરેનો અર્ક.
૪ ઝોડ-ભૂત-પ્રેતનો વળગાડ. ૫ ભૂવો-ડાકલાં વગાડી માણસને ધુણાવી વળગાડ કાઢનાર.

બ્રાહ્મણ હતો તે ધીરજ ન રાખી શક્યો અને બોલી ઊઠ્યો: 'ચાલ ખાઈ લઈએ. ક્યાં સુધી ભૂખે મરીશું?' એટલે ઠરાવ પ્રમાણે તેને બે લાડુ મળ્યા અને પેલા મૌન રાખનાર બ્રાહ્મણને ત્રણ મળ્યા.]

मौनं सर्वार्थसाधनम्।

૧૬. રાંડ્યા પછી ડહાપણ ને ગરથ ગયા પછી જ્ઞાન.
કાર્તિક મહિને કણબી ડાહ્યો.
અવસર ગયે બુધ કયા કરની?
લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જવું.
નાણું મળે પણ ટાણું ન મળે.
પીલુ ટાણે ચાંચ પાકી.
સસલો શિકારે આવ્યો ત્યારે કૂતરો મુતરાણો થયો.
અગલે દિન પીછે ગયે, હરસેં કિયા ન હેત;
અબ પિછતાકે ક્યા કરો, જબ ચિડિયાં ચૂગ ગઈ ખેત.

૧૭. દાવ આવ્યે સોગઠી મારવી. લાગે લાકડું બાંગે.
વા જોઈને વહાણ હંકારવું. વળ જોઈને ટાંકણું મારવું.

૧૮. દીકરા, મોટો થા, પરણાવશું.
(ખોટા વાયદા કરવા.)
રાણાજીનાં અબારાં.× અગસ્ત્યના વાયદા.

[અગસ્ત્યમુનિ વિંધ્યાચળના ગુરુ થાય. લોકોને ઉત્તર હિંદમાંથી દક્ષિણ હિંદમાં જતાં તે પર્વત ચઢીને જવું પડતું, તેથી બહુ મુશ્કેલી નડતી. એટલે અગસ્ત્ય વિંધ્યાચળ પાસે ગયા. શિષ્ય વિંધ્યાચલ ગુરુને પગે લાગ્યો—નીચે નમ્યો. ગુરુએ કહ્યું: 'વત્સ, હું આવું ત્યાંસુધી આ જ સ્થિતિમાં રહેજે.' એમ કહી અગસ્ત્યમુનિ હિંદી સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરવા જાવા, સુમાત્રા વગેરે ટાપુઓમાં ચાલ્યા ગયા.

× અબારાં–હમણાં.

તેમણે ત્યાં જ પોતાનું શરીર છોડી દીધું. એટલે વિંધ્ય પણ પોતાની નમેલી સ્થિતિમાં જ રહ્યો અને પરિણામે લોકોને તેના પર અવરજવર કરવી સહેલી થઈ પડી.]

સોમવતી અમાસ અને શુક્રવાર.
વાયદા ઉપર વાયદો, એમાં કોણ કાઢે ફાયદો?
મુલતવી રાખ્યાનાં માઠાં ફળ.
તાળવે ગોળ ચોંટાડવો.
સઈની સાંજ ને મોચીનું વહાણું.
ધાંચજાની બાયડી કહે: હું શું જાણું?
૧૯. કામ કર્યાં તેણે કામણ કર્યાં.
કર્યું તે કામ, વીંધ્યું તે મોતી.
૨૦. મુફતકા ચંદન ઘસબે લાલિયા.
મુફતકે લડ્ડુ ખાઓ મેરે લાલ.
૨૧. ભાવતું હતું ને વૈદે કહ્યું.
રોતી હતી ને પિયેરિયાં મળ્યાં.
ગાડું દેખી લાગે થાક, ઘોડા દેખી થાકે પાગ.
૨૨. દગા કિસીકા સગા નહિ. કિયા ન હોય તો કર દેખો.
એના ટાંટિયા એના ગળામાં. દાનત તેવી બરકત.
કપટ ત્યાં ચપટ. કૂડ ત્યાં ધૂળ.
જિસકી દાનત બૂરી, ઉસકે ગલે છૂરી.
૨૩. કરણી તેવી પાર ઊતરણી. વાવ્યાં તેવાં લણવાં.
હાથે તે સાથે. દીધવાન ફળ ભોગવવાં.
કલજુગ+ નહિ કરજુગ* હૈ, એક હાથસેં લે, દૂસરે હાથસેં દે.

+ કલજુગ–કળિયુગ. * કરજુગ–બે હાથ.

૨૪. વર વરો, કન્યા વરો, ગોરનું તરભાણું ભરો.
કિસીકા ઘર જલો, કિસીકા પૂત મરો, બંદા આવે ઓર તાપે.
„ આરતી ઉતારું ને મંગળ ગાઉં, બીજાને આપું ત્યારે હું શું ખાઉં?
મુડદાં બેહસ્ત*જાય કે દોજખ+ જાય, આપણે તો છનાછની.—
ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે, ઉપાધ્યાયને આટો.
૨૫ સૂંઠને ગાંગડે ગાંધી થવાય નહિ.
અધી સોપારી ને હીરો દલાલ વેપારી.
બારા સુધી ભણી પંડિત થવાય નહિ.
૨૬. દોઢ વાંક વગર કજિયો થાય નહિ.
એક હાથે તાળી પડે નહિ.
રંગમાં ને પોતમાં બંનેમાં વાંક.
ગાળ દઈને ગાળ સાંભળવી.
૨૭. લીધાં લાડ અને ખાધાં ખાગડાં ફરીફરીને આવે નહિ.
આડી રાત તેની શી વાત? કોણે દીઠી કાલ?
૨૮. સૂરજ સામી ધૂળ નાખીએ તે આંખમાં પડે.
પથ્થરને બચકું ભરીએ તો પોતાના દાંત પડે.
હાથી પાછળ કૂતરાં ઘણાં ભસે છે.
મોટાની વાત કરીએ તો વણમોતે મરીએ.
૨૯. ગોળે મરે તેને વિષથી મારીએ નહિ.
મીઠી જીભ, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ.

* બેહસ્ત–સ્વર્ગ. + દોજખ–નરક. ÷ છનાછની–પૈસાની છૂટ.

જ્યાં શીરી તો મુલકગીરી.

૩૦. પોથીમાંનાં રીંગણાં.

[એક પંડિતે કથામાં કહેલું: 'રીંગણાં ન ખાવાં.' પણ એક ડોશી બીજે દિવસે ભાગવત પર ભેટ મૂકવા રીંગણાં લઈ આવ્યાં, તે તેમણે સ્વીકાર્યાં. ડોશી પૂછે છે: 'કાલે તો તમે ના કહેતા હતા અને આજે આ રીંગણાં કેમ સ્વીકાર્યાં?' ત્યારે પંડિતે જવાબ આપ્યો: 'એ તો પોથીમાંનાં રીંગણાં.' અર્થાત્ કહેણી જુદી અને રહેણી જુદી.]

ડાહી સાસરે ન જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે.
ઘેલી સાસરે ન જાય, અને ડાહીને શિખામણ દે.

૩૧. હૈયે તેવું હોઠે.[૧]
પતકાળું[૨] ચોરેલું તે મોં પર આવી ગયું.
કોણ કહે છે રાંપીનો ઘા?[૩]
મારો રૂપિયો શું ખાય છે?[૪]

૩૨. સાચને આંચ નહિ. સાચ તરે ને જૂઠ બૂડે.
સાચે રાચે જગપતિ. સત્યકી જિકર, ખુદાકું ફિકર.
દાનત પાક તેને શાની ધાક? સત્યકા બેલી રામ.
ખરાને ખેરસલ્લા, ખોટાને ખલ્લાં.[૫]

---

૧ મનમાં જે વાત રમતી હોય તે બોલાઈ જવાય.

૨ પતકાળું–તણખલું.

૩ રાંપી એક જાતનું હથિયાર છે. જે માણસે રાંપીથી ઘા કરેલો તે જ આવીને બોલી ઊઠયો. તે પરથી સાબિત થઈ ગયું કે તેણે જ ઘા કર્યો છે.

૪ ખોટા રૂપિયાવાળો પોતે જ બોલી ગયો.

૫ ખલ્લાં–ખાસડાં.

૩૩. ભરમ ભારી ને ખિસ્સાં ખાલી.[1]
મૂછે ચોપડવા તેલ નહિ ને ડહેલીએ દીવા કરે.
નામ રાખ્યુ ધનાશા ને ઘરમાં હાંલ્લાં કુસ્તી કરે.
ઢમઢોલ ને માંહે પોલ. નામ મોટાં ને દર્શન ખોટાં.
શેખાઈ શાહજાદાની ને કસબ ભાડભૂંજાનો.
કયા કરે નર ફાંકડા કે થેલીકા મોં સાંકડા.
ઘરમાં આડીશેરીની[2] ઊડે ને બહાર મૂછો મરડે.
ઉપર વાગા ને માંહે નાગા.
તમાચો મારી મોં લાલ રાખવું.
પામે ન મળે કોડી ને ઊભી બજાર દોડી.
પેટમાં પૂમડું ચાણી નહિ ને નામ મારું દરિયાવખાં.
અધૂરો ઘડો છલકાય.
૩૪. ખપ તેની છોછ નહિ. આરત તેની આભડછેટ નહિ.
માથે ઓઢી ચાદર એટલે જ્યાં બેઠા ત્યાં પાદર.
વહાલામાં વટાળ નહિ.
૩૫. સંગ તેવો રંગ. વાન ન આવે પણ સાન આવે.
ગધેડા સાથે ઘોડું બાંધે, તો ભૂકતાં ન શીખે પણ આળોટતાં શીખે.
દાળની સોબતથી ચોખો નર મટી નારી થયો.[3]
જેને જેવો વાસ તેને તેવો પાસ.
પડોશીનું કરમ ન આવે પણ સોંઝ[4] તો આવે.

---

૧ વગરપૈસે ડોળ કરવો.
૨ આડીશેરીની–ધૂળ.
૩ 'ખીચડી' શબ્દ નારીજાતિ છે.
૪ સોંઝ–લક્ષણ.

૩૬. વા વાત લઈ જાય. માઠા ખબર વીજળીવેગે જાય.

૩૭. નબળો સબળાને ગુણ કરે તે આટાલૂણમાં જાય.×

સમુદ્ર આગળ લૂણ*ની લેટ.

મોટાની ગાં–માં પેસીએ તો ચગદાઈ મરીએ.

[એક હાથી તળાવમાં નાહવા ગયો, તે ત્યાં જ મરી ગયો. તેના શબનું માંસ બહુ દિવસ સુધી ખાવા મળશે એમ ધારીને એક શિયાળ તેની પૂંઠ વાટે પેસી ગયું. તે વખતે તળાવના પાણીથી તેની પૂંઠ નરમ અને પહોળી બની ગઈ હતી. બહુ દિવસ સુધી તે હાથીનું માંસ ખાતું અને પૂંઠમાંથી મોં બહાર કાઢી તળાવનું પાણી પીતું. એમ કરતાંકરતાં ઉનાળો આવ્યો. તળાવનું પાણી સુકાયું. પરિણામે હાથીની પૂંઠનું ચામડું પણ સુકાયું અને કઠણ થયું. એટલે શિયાળ તેના પેટમાંથી બહાર નીકળી શક્યું નહિ. એટલામાં ત્યાં થઈને ઊડતાં ચકલાંને તેણે તળાવનું રહ્યુંસહ્યું પાણી હાથીની પૂંઠ પર નાખવાની વિનતિ કરી. ચકલાંએ ઘણા દિવસ સુધી તે પ્રમાણે કર્યું ત્યારે પૂંઠનું ચામડું પલળ્યું અને શિયાળ જોર કરી બહાર નીકળી આવ્યું. ચકલાંએ જ્યારે શિયાળની દુર્દશાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તે ઉપરનું વાક્ય બોલ્યું.]

૩૮. બોલ બોલ્યા તે મોંમાં પાછો પેસે નહિ.

સો ગળણે ગળીને વાત કરીએ.

થૂંકયું પાછું ગળાય નહિ.

૩૯. ટૂટીની બુટ્ટી નહિ.+

મરતાં માટીને બાપ કહે તોપણ જીવે નહિ.

નવ્વાણું ઓસડ,-સોમું ઓસડ નહિ.

× તે કંઈ ગણતરીમાં નહિ, વિસાતમાં નહિ.

* લૂણ–મીઠું.

+ મરવાનું આવે તેમાંથી કોઈ બચી શકે નહિ.

કોઠીમાં ઘાલ્યાં જીવે નહિ.
૪૦. દામ કરે કામ, લોંડી કરે સલામ.
સકર્મીના સાળા ઘણા.
કાકા મામા ગાવાના, પાસે હોય તે ખાવાના.
લીલા વનના સૂડા ઘણા. હાથ પોલો તો જગ ગોલો.
અનેનાx ત્યાંસુધી તનેનાં.
જર બસિયાર, મદદ હોશિયાર.
ખિસ્સાં તર તો ચાહે સો કર.
જર કરે દરિયામાં ઘર.
ગાંઠે હોય ધન, સૌ હાજર જન.
૪૧. વસુ વિના નર પશુ. લક્ષ્મી વિનાનો લપોડ.

[એક શેઠ હતા. તે બહુ શ્રીમંત હતા. તેમનો પુત્ર બહુ લાડકોડમાં ઊછર્યો હતો. બધા તેને રમાડતા અને ભાઈ, ભાઈ કરતાં અડધા થઈ જતા. શેઠ ગુજરી ગયા. છોકરો ગાદી ઉપર બેઠો. દુર્ભાગ્યે તેમની લક્ષ્મી વેપારમાં જતી રહી એટલે જે બીજા વેપારીઓ, મુનીમો, વાણોતરો તેને માન આપતા હતા, તે તેને 'લપોડ જેવો છે' એમ કહી તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા. બેચાર વર્ષે વળી પાછી તેના પર ભાગ્યદેવીની કૃપા ઊતરી. તેનાં વિદેશ ગયેલાં વહાણ અઢળક ધન કમાઈ પાછાં વળ્યાં. ફરી પાછા ગામના લોકો અને વેપારીઓ તેને સારા શબ્દોથી માનપૂર્વક સંબોધી 'જે જે' કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે કહેતો: 'હે લક્ષ્મીમાતા, આ બધા તમને 'જે જે' કરે છે. બધા તમારા પ્રતાપ છે હું તો માત્ર સાક્ષીરૂપ છું.']

ગરથ વિનાનો ગાંગલો. ગરીબનું નસીબ ગરીબ.
૪૨. કેડમાં છોકરું ને ગામમાં ઢંઢેરો.

x અનેના–કોઠીમાં જાર.

બેટા બગલમેં ઢૂંઢે જંગલમેં.
પગ તળે બળે તે જુએ નહિ ને લંકા હોલવવા જાય.+
ભલભલા કુંવારા ને વાંઢો કહે મારે બે.
મોંને મરચું મળે નહિ ને ગાં–ને શુંદરપાક.
પીડા પતી, તો કહે પગે જ વળગી છે.

[એક માણસને ત્યાં મહેમાન આવ્યો. તેને ટાળવા તે માંદો હોવાનો ઢોંગ કરી સૂતો. તેની સ્ત્રી તેના પગ દાબવા બેઠી. મહેમાન બહારના ખંડમાં મૂગોમૂગો બેઠો હતો. થોડીક વારે કામ હોવાથી સ્ત્રી રસોડામાં ગઈ તે ન જાણતાં ધરધણીએ કહ્યું: 'પેલી પીડા પતી?' અર્થાત્ પેલો મહેમાન ગયો? ત્યારે મહેમાન બોલ્યો: 'પગે જ વળગી છે.' તેનો અવાજ ઓળખી ધરધણી ઝંખવાણો પડી ગયો, અને મનેકમને પણ તેણે પરોણાની ખાતરબરદાસ્ત કરી.]

૪૩. ડહાપણ કોઈના બાપનું નથી.×
ગુણવાનના હજાર ઘરાક.
રીતભાત જાણે તેને સૌ વખાણે.

૪૪. વીતી હોય તે જાણે, બે દરદીની બલા જાણે.
જેના પેટ પર સાપ પડ્યો હોય તે ઉછાળે.
બિલાડીને રમત, ઊંદરનો જીવ જાય.
હાડિયાને રમત, દેડકાનો જીવ જાય.

૪૫. પથ્થર ઉપર પાણી.÷
સો મણ સાબુએ ધુઓ, પણ સીદીભાઈ કાળા ને કાળા.

૪૬. ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. કડી લેતાં પાટણ ગયું.

+ પાસેની વાતોને વિચારે નહિ અને દૂરદૂરની વાતો કરે.
× અર્થાત્ ઈશ્વરે જેને જે આપ્યું છે તેનું છે.
÷ જડ બુદ્ધિનો માણસ સમજે જ નહિ.

હાથમેં દંડા બગલમેં મોઈ, હવેલી[1] લેતાં ગુજરાત ખોઈ.
આણુ લેતાં જાંબુ[2] ગયું.
લેને ગઈ પૂત, ખો આઈ ખસમ.[3]

૪૭. બોલે તેનાં બોર વેચાય. ગાજે તેનું વાજે.
માગ્યા વગર મા પણ ન પીરસે.
રોયા વગર છોકરાંને મા ધવરાવે નહિ.

૪૮. આજ રાજા, કાલે રાંક. આજ અમીર, કાલે ફકીર.
તડકા છાંયડા ચાલ્યા જાય છે. વેળાવેળાની છાંયડી.

૪૯. વૈદ્ય વદ્યનો વેરી. જાત જાતનું ખોદે.
બિલ્લાં, બ્રાહ્મણ ને કૂતરાં એ ત્રણને અણરાગ.
પાડાખાર પડ્યા છે.[4]

૫૦. જેનાં કામ તે તેથી થાય, બીજા કરે તે ખત્તા ખાય.
આવડે નહિ ઘેંસ ને રાંધવા પેસ.
અજાણ્યો ઉપાધ્યાય બમણું ઘી ઢોળે.
નરેણીથી નખ ઊતરે, માથું બોડાય નહિ.

૫૧. દાઢીની દાઢી ને સાવરણીની સાવરણી.
એક પંથ દો કાજ.
માનીએ ત્યાંસુધી શાલિગ્રામ નીકર ઉપરવટણા.[5]
ગાજરની પિપૂડી વાગી તો વાગી નીકર કરડી ખાધી.

---

૧ હવેલી ગામનું નામ છે.
૨ જાંબુ લીમડી રાજ્યમાંના એક ગામનું નામ છે.
૩ ખસમ–ધણી.
૪ પાડા પાડાને હોય તેટલું વેર છે.
૫ ઉપરવટણા–વાટવાનો પથ્થર.

પ૨. બે ઘોડે ચઢાય નહિ. બે ઘરનો પરોણો ભૂખે મરે.
બે ગોળીનો ચૈડવો. અડૂકદડૂકિયો કોઈનો નહિ.
દહીંમાં ને દૂધમાં પગ ન રખાય.
હસવું ને ભસવું સાથે બને નહિ.
નાતો÷ ને નાણું બે રખાય નહિ.

પ૩. સહિયારી સાસુ ને ઉકરડે મોંકાણ.
બારિયાનું બારે વાટે. સહિયારાથી સિંહ હાર્યો છે.

પ૪. દીવા પાછળ અંધારું.
મોર કળા કરે પણ પાછળથી નાગો દેખાય.

પ૫. બહુ તાંતણુ બળિયું.

[એક વાણિયાના ઘરમાં ચોર પેઠો. વાણિયો જાગતો હતો. ચોર થાંભલાને ઓઠે સંતાયો. વાણિયાએ યુક્તિ કરી. પોતાની સ્ત્રીને જગાડી તેણે કહ્યું: 'મને સ્વપ્ન આવ્યું છે. કાલે સૂતરના ભાવ તેજ થશે. માટે સૂતર કાઢ. જોઈએ કેટલું છે?' સ્ત્રીએ સૂતર કાઢ્યું. વાણિયાએ આંટી ઉપર આંટી થાંભલાની આસપાસ વીંટવા માંડી. ચોરના મનમાં કે 'કાચું સૂતર તોડતાં કેટલી વાર? હમણાં વાણિયો ઊંઘી જશે એટલે સૂતર તોડી નાસી જઈશ.' વાણિયો તો સૂતરની આંટીઓ થાંભલે વીંટતો જાય અને કહેતો જાય: 'બહુ તાંતણુ બળિયું.' (અર્થાત્ બહુ તાંતણા ભેગા થાય તો તે બળવાન બને છે, તેને તોડવા અઘરા પડે છે.) ચોર પૂરો જકડાઈ ગયો એટલે વાણિયે બૂમ પાડી પોલીસને બોલાવી તેને હવાલે કર્યો.]

પંચકી લકડી એકકા બોજ.×

÷ નાતો—મહોબ્બતનો સંબંધ.

× પંચ મળીને થોડુંથોડું ખર્ચ ઉપાડી લે તો કોઈને ભારરૂપ ન લાગે, જ્યારે એક માણસને માથે પડે તો તે બોજારૂપ લાગે.

આઝી કીડીઓ સાપને તાણે. જૂથ ત્યાં સૂથ.[1]
પાંચ આંગળીએ પોંચો સબદો.[2]
મોર પીંછે રળિયામણો. આઆ હાથ રળિયામણા.

૫૬. સાસ ત્યાંસુધી શોષ. જીવે ત્યાંસુધી જંજાળ.
દમ ત્યાંલગી દવા.

૫૭. આશા અમર છે.

૫૮. વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ.
અલ્લા રૂઠ્યા ઠ્યા કરે, અવળી મતિયાં દેત.

૫૯. રંડીકા જી હંડીમેં. સુતારનું મન બાવળિયે.
બમ્મનકા જી લાડુ મેં. ઊંટનું મન આંખરાંમાં.
જોગીને વહાલાં તૂંબડાં ને ભોગીને વહાલા ભોગ.

૬૦. સોડ પ્રમાણે સાથરો કરવો.
ગજા પ્રમાણે ગાતર કરવી. ઘર પ્રમાણે બારસાખ.
પાથરણું જોઈ પગ તાણવા.
ઘંટી પ્રમાણે ઓરણું ને ચૂલા પ્રમાણે ખોયણું.
લાંબાની સાથે ટૂંકો જાય, મરે નહિ તો માંદો થાય.

૬૧. વિવાહમાં ધોળ[3] ને કંસારમાં ગોળ.
ઊલળે ગાડે શા ગણેશ ?[4]
વખતનાં વાજાં વખતે વાગે.
મરણમાં રાજિયા અને વિવાહમાં ધોળ.

---

૧ સૂથ–આબાદી.
૨ સબદો–મજબૂત.
૩ ધોળ–લગ્નગીત.
૪ ગાડું ઊલળે ત્યારે તો 'રામ' બોલાય.

૬૨. બેસીએ જોઈ તો ઉઠાડે નહિ કોઈ.

૬૩. સોટી વાગે ચમચમ, વિદ્યા આવે રમઝમ.
ધોકે બારબાજરી, ધોકે નાર પાધરી;
ધોકે ઢોણું દહોવા દે, ધોકે છોકરું છાનું રહે.

૬૪. પાણી વલોવે માખણ ન નીકળે.
હાથ ચાટવાથી ભૂખ ન ભાંગે.
વેળુ પીલે તેલ ન નીકળે.×
ગધેડાનાં લીંડાંના પાપડ ન થાય.
કુશકા ખાંડે ચોખા ન મળે.
દાતણ વેચે દળદર ન જાય. થૂંકે પડા+ ન વળાય.

૬૫. લીલી ડાળ જેમ વાળીએ તેમ વળે.
પાકે ઘડે કાંઠા ન ચઢે.
કૂણું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે.
બારે બુદ્ધિ, સોળે સાન, નહિ તો પથ્થર પહાણ.

૬૬. એકને પાપે વહાણ ડૂબે.
એક ચિનગારી વન બાળે.

૬૭. ખાખરાની ખિસકોલી સાકરનો સ્વાદ શું જાણે?
ભેંસના મોં આગળ ભાગવત.
હીરાની પરીક્ષા ઝવેરી જાણે.
અંધા આગળ આરસી ને બહેરા આગળ શંખ.
શેખ શું જાણે સાબુનો ભાવ?
ભૂંડો શું જાણે મજીઠનો ભાવ?

× વેળુ-રેતી.
+ પડા-તમાકુના પડા.

૬૮. ઉજ્જડ ગામમાં એરંડો પ્રધાન.
આંધળામાં કાણો રાજિયો.
નહિ મામા કરતાં કહેણો મામો સારો.

૬૯. નગારખાનામાં તૂતીનો અવાજ શો સંભળાય ?
તોપના ભડાકામાં તાળીનો શો આશરો ?
ક્યાં રાજા ભોજ ને ક્યાં ગાંગો તેલી ?
દરિયા આગળ ખાબોચિયું. હાથીની ગાં–માં હરડે.
ક્યાં કીડી ને ક્યાં કુંજર ? કનક આગળ કથીર.

૭૦. જાગતાની પાડી ને ઊંઘતાનો પાડો.*
ઊંઘતી બિલાડી ઉંદર પકડે નહિ.
જાગેગા સો પાવેગા, સોવેગા સો ખોવેગા.

૭૧. ધણીને સૂઝે ઢાંકણીમાં, પડોશીને અરીસામાં પણ ન સૂઝે.=
સો વરસનો સુતાર ને પાંચ વરસનો ઘરધણી.

૭૨. આંખે દીઠાનું ઝેર. દેખીએ તો દાઝવાનું.
ઉંબરેથી ઊતર્યો કે હૈડેથી વીસર્યો.
આંખથી અદીઠ તે મનથી અદીઠ.
જોવું નહિ ને રોવું નહિ. દેખવું નહિ ને દાઝવું નહિ.

૭૩. સંઘર્યો સાપ પણ કામ આવે છે.
ધૂળનો યે ખપ પડે છે.

૭૪. રોગ, ઋણ ને શત્રુ ઊગતાં ડાંભવાં.×

૭૫. ધરમના કામમાં ઢીલ નહિ. તાતે ઘાએ મલમપટ્ટી.

* આળસ દરિદ્રતાનું મૂળ છે.
= કારણકે ઘરધણી સર્વ વાતે માહિતગાર છે.
× ડાંભવાં–દાબી દેવાં.

૭૬. ભસતા કુત્તા કાટે નહિ. ગાજ્યા મેઘ વરસે નહિ.
૭૭. થૂંક ઉડાડે તે થોથાં. બહુ બોલે તે વાયડા.
વડાને વિકાર નહિ.
મોટા તે મોટા કે જેનાં પેટ મોટાં.
૭૮. માથું મૂંડાવે તે જતિ નહિ ને ઘૂંઘટો તાણે તે સતી નહિ.
પાઘડી પહેરવાથી ભાયડા થવાય નહિ.
૭૯. મન ચંગા[1] તો કથરોટમાં ગંગા.
મન શશી તો શું કરે ગયા-કાશી ?
યકીન[2] બડા કે દેવ ?
મન મથુરા, ચિત્ત કાશી, હૈડું શાલિગ્રામ.
૮૦. તરત દાન મહાપુણ્ય. કૂડાં કામને મુહૂર્ત શું ?
દેવું ત્યારે વાયદો શો ?
૮૧. દલાલે દેવાળું નહિ ને મસીદે ખાતર નહિ.
અરો હાથ, પરો હાથ, રક્ષા કરે ગુરુ ગોરખનાથ.
મફતનું ખાવું ને મસીદે સૂવું.
નાગો નહાય શું ને નીચોવે શું ?
હાથમાં મૂશળ, જ્યાં પડ્યા ત્યાં ખેમ ને કુશળ.
લે લોટી ને માર લંગોટી.
આગળ બેઠે ધરાળ નહિ ને પાછળ બેઠે ઉલાળ નહિ.
૮૨. નાગો માણસ સૌથી આઘો. નાગે ફૂલે ફતેહખાં.
જેણે મૂકી લાજ તેને નાનું સરખું રાજ.
છત્રપતિ કે પત્રપતિ.[3] નાગો ઘૂમે કે જાગો[4] ઘૂમે.

૧ ચંગા-પવિત્ર. ૨ યકીન-શ્રદ્ધા.
૩ પત્ર-રામપાત્ર, શકોરું. ૪ જાગો-પૈસાવાળો.

નાગાને ફૂલે બાવળિયો ઊગ્યો, તો કહે છાંયડો થયો.
ન કરું વરો, જમું ખરો ને મને શેઠ કરો.
માથે નાખ્યો છેડો, પછી ગમે તેમ ખેડો.
સવાલ: કિસ કારન એ નાચત ગદ્ધા?
જવાબ: આગે નાથ[1] ન પીછે બંધા,[2] ઇસ કારન એ નાચત ગદ્ધા.

૮૩. ખાળે ડૂચા ને બારણાં ઉઘાડાં.
છાશનો લોભ ને ઘીની મોકળ.[3]
કોડી કોડીમાં કૃપણ ને રૂપિયે દાતાર.
અર્ધશેર સારુ ડોઢી[4]એ જાય, દોઢ શેર ઘરમાં ઉંદર આય. નેફે[5] તાળું.

૮૪. નાદાનની દોસ્તી જીવનુ જોખમ.

૮૫. બળિયાના બે ભાગ. જોરાવર જીતે.
હમારા બી લગતા હે. જબરાની પાંચશેરી ભારે.
જિસકી તેગ[6] ઉસકી દેગ.
મારતા મિયાંની દુનિયા.

૮૬. માથું આપે તે મિત્ર.
દુઃખ પડે ત્યારે દોસ્તની પરીક્ષા.
સજ્જન વનવેલી ભલી, કરે ઝાડશું પ્રીત;
સૂકે પણ મૂકે નહિ, એ સજ્જનની રીત.

૮૭. જાત વિના ભાત પડે નહિ.[7]

---

૧ નાથ—નાકમાં નાખેલી સૂતરની દોરી. ૨ બંધા—બંધન.
૩ મોકળ—છૂટ. ૪ ડોઢી—દરવાજો.
૫ નેફો—ચણિયાની દોરી. ૬ તેગ—તલવાર.
૭ ખાનદાન માણસ જ ગુણવાન હોય.

ભીંત વગર ભાર ઝીલે નહિ,
ખાનદાન વગર ખેર ખ્વાહી નહિ.

૮૮. ગા કહેતા ગાય ને ભણ કહેતા ભણે,
એવા દીકરા તો કોક મા જણે.

૮૯. નાચવું નહિ ત્યારે આંગણું વાંકું.[1]
લખવું નહિ ત્યારે લેખણનો વાંક.

૯૦. બેની લડાઈમાં ત્રીજાને લાભ.
તરડ પડે ત્યારે આંગળી ખોસાય.
ઘર ફૂટ્યે ઘર જાય.
બે બિલાડી ને વાંદરાવાળી વાત.

[બે બિલાડીઓ રોટલી લઈ આવી. માંહોમાંહે ભાગ વહેંચતાં તકરાર પડી. ન્યાય કરાવવા તે વાંદરા પાસે ગઈ. વાંદરે ત્રાજવામાં રોટલીના બે ટુકડા કરીને મૂકયા. મોટો ટુકડો હોય તેમાંથી તે બટકું ભરે, એમ કરતાંકરતાં બધી રોટલી તે ખાઈ ગયો ને બિલાડીઓના ભાગે કંઈ જ ન રહ્યું.]

૯૧. ભસતા કૂતરાને રોટલો નાખવો.[2]
દુશ્મનના હાથમાં નાખવાથી દબાય.
ચાડિયાનું મોં ચાંપવું.
મૃદંગનું ચામડું લોટ લગાવી કૂટે તો મધુરું બોલે.

૯૨. સમાણુસ[3] વળે વાતે, કમાણુસ વળે લાતે.
બેવકૂફી કોઈના બાપની નથી.[4]
મૂરખનાં ગામ જુદાં નથી વસતાં.

---

૧ નહિ કરવાનાં હજાર બહાનાં. ૨ તેથી તે ચૂપ રહે.
૩ સમાણુસ-સારો માણસ. ૪ જે કરે તેની છે.

મૂરખને માથે શિંગડાં ન હોય.
આકીલકું× ઇશારા, ગધ્ધેકુ ચાબુક.

૯૩. નવરો બેઠો નખ્ખોદ વાળે.
નવરો હાથ ઉતરડ ફોડે.
નવરો બ્રાહ્મણ નિત્ય* કરે કે નિંદા કરે.
નવરા બેઠા કામ કરો, વાણ+ ઉકેલી ખાટલો ભરો.

૯૪. પેટમાં તે પેટીમાં ને હોઠ બહાર તે કોટ બહાર.
વાડ સાંભળે, વાડનો કાંટો સાંભળે.
ભીંતને પણ કાન હોય છે.
વાત ન કરીએ વાટે, વાત ન કરીએ ઘાટે ને વાત ન કરીએ રાતે.
આબરૂ રાખવી જોઈને, વાત ન કરીએ કોઈને.
પેટ દેવું જોઈને, નહિ તો કહેવું ન કોઈને.

૯૫. ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે.
સબૂરીનો બદલો સાહેબ આપે.
તેલ જુઓ, તેલની ધાર જુઓ.

૯૬. ઉતાવળા સો બાવરા, ધીરા સો ગંભીર.
બહુ ભૂખ્યા બે હાથે ખવાય નહિ.
પગથિયે પગથિયે ચઢાય. ઉતાવળે આંબા પાકે નહિ.
ઉતાવળે દોડે તે અથડાઈ પડે.
ઉતાવળમાં કાચું કપાય.
આવતી ધાડે કંઈ ઝેર ખવાય?

× આકીલ—અકલવાળો. * નિત્ય—નિત્યકર્મ.
+ વાણ—ખાટલો ભરવાની દોરી.

૯૭. બિલાડીને દૂધ ભળાવવું.×
દાણીને ઘેર છાંટ* ઉતારવી.
વાંઢાને વેવિશાળ કરવા મોકલ્યો, તે પોતાનું કરી આવ્યો.

૯૮. છાણનો કીડો ઘીમાં મરે.
વનચરને વસ્તી સાથે વેર.
સાકર ગળી પણ ગધેડાને ઝેર.
વિષ્ટાનો કીડો કમળમાં મરે.
ખારા જળનું માછલું તે મીઠા જળમાં મરે.

૯૯. ચોરની ગત ચોર જાણે.
ચોરનાં પગલાં ચોર ઓળખે.

૧૦૦. વોળાવિયા ને વાટપાડુ.
માંહેના માંહે ને બહારના બહાર.
મોઢે જી, જી ને અંતરમાં બીજી.
ધણીને કહેશે ધા ને ચોરને કહેશે નાસ.

૧૦૧. લેણું હજો લાખ, દેણું ન હજો દોકડો.
જેના ઉપર ઋણ ગાજે તેનું કંઈ ન છાજે.
કરજદાર આખર ખુવારી. કરજિયું તે દરદિયું.

૧૦૨. બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા.
દામ તેવી ઠીકરી, મા તેવી દીકરી.
ખેતર તેવાં વેતર. ઝાડ તેવાં ફળ.
ગાંડાનું ગોતર ગાંડું, વીસ વસા મોસાળ.
હલાવી ખીચડી ને મહલાવી+ દીકરી.

× એટલે તે પી જ જાય. * છાંટ–દાણાની ગુણ.
+ મહલાવી–લાડ લડાવેલી.

માણસના ગુણ ઓધે* ઊતરે.
વેલાવંઠી તુંબડી. તુખમેં તાસીર.

[એકવાર દિલ્હીમાં હાહાકાર મચી ગયો. યમુનાનદીમાં મોટું પૂર ચડેલું. બાદશાહે ગંજાવર તોપો ફોડાવી. તે અવાજથી વાદળાં ફાટયાં ને વિખેરાયાં. આખા ગામનાં નરનારી આનંદમાં આવી જઈ યમુનાજીને વધાવવા બહાર નીકળ્યાં.

તેમાં એક શાહુકારના ચાર પુત્રોની વધૂઓ યમુનાજીને વધાવવા નીકળેલી. તેમણે સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં ને આભૂષણો સજ્યાં હતાં. રાતનો સમય હતો. પૂજા પૂરી થયા પછી તેમને એક સાંકડી ગલીમાંથી બહાર નીકળી ઘેર જવાનું હતું. સામેથી એક ગાંડો હાથી દોડતો આવતો હતો, એટલે તે ચારે ય જીવ લઈને નાસીને પાસેના ડહેલામાં પેઠી. ત્યાં એક ચોક હતો. તેમાં એક કસાઈનું મકાન હતું. કસાઈ એક ગાય પર ચડી બેઠો હતો. તેના હાથમાં છરી હતી. તેમણે કસાઈને કહ્યું: 'ગાયને છોડી મૂક, અમારા શરીર પર જે ઘરેણાં છે તે બધાં તને આપી દઈશું.' કસાઈ બોલ્યો: 'ના, કશાથી હું નહિ રીઝું. તમારા ચારમાંથી એક મારી પાસે આવો તો ગાયને છોડી દઉં.'

ગાયના પ્રાણ બચાવતાં શિયળનો ભંગ કરવો પડે તેવો વસમો સમય આવ્યો. પણ ચારે ય સ્ત્રીઓએ નક્કી કર્યું કે કોઈ પણ ભોગે ગાય તો બચાવવી જ. કોણે જવું તે બાબત તેઓ રકઝક કરતી હતી, એટલે કસાઈ બોલ્યો: 'રકઝક છોડી દો. હું જેનો હાથ ઝાલું તે મારી સાથે આવે.' એમ કહી તેણે એક સ્ત્રીનો હાથ ઝાલ્યો. તે બોલી: 'તું જા, હું આવું છું.' કસાઈ જરા દૂર ગયો એટલે તેણે પોતાની જેઠાણીને કહ્યું: 'હું ઋતુમાં આવી હતી. આજે જ નાહી છું. મારા જવાથી ગર્ભ રહેશે તો મહાઉત્પાત થશે. માટે તમારામાંથી કોઈ જાય તો સારું.' ત્રણે ય સ્ત્રીઓ બોલી: 'અમે

* ઓધ–વંશવેલો.

નહિ જઈએ. કસાઈએ તારો હાથ પકડ્યો છે; માટે તું જ જા.'

કચવાતે મને તે સ્ત્રી ગાય બચાવવા કસાઈ પાસે ગઈ. અને નસીબસંજોગે તેને કસાઈથી ગર્ભ રહ્યો. દસ મહિને તેને પુત્ર જન્મ્યો. નાનપણથી જ તે મારફાડ કરે ને ભણેગણે નહિ. મોટો થતાં શેઠની દુકાને જઈ મુનીમને ડરાવી, મનમાન્યા પૈસા લઈ જાય અને મોજમજાહ ઉડાવે. તેનું નામ પાડ્યું હતું મોકમચંદ.

મોકમચંદે પોતાની પરણેલી સ્ત્રીની દરકાર ન કરતાં એક ગુણિકા રાખી. તેના બાપે તેના ત્રાસમાંથી છૂટવા સારુ તેને જુદું મકાન આપ્યું અને એકલાખ રૂપિયા આપ્યા. તે બધા જ રૂપિયા બે વરસમાં વપરાઈ ગયા. સ્ત્રી પિયેર ચાલી ગઈ.

એક દિવસ મોકમચંદ ખિન્ન મનથી પોતાના મકાન પાસે બેઠો હતો. એટલામાં દિલ્હીમાં ખૂબ કમાઈ ને તાજા જ પાછા આવેલા તેના નાતીલા એક શેઠ લહાણી કરતા હતા. તેના ગાણસો તેની શેરીમાં આવી પહોંચ્યા. દરેક ઘરની સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરનું લહાણું જઈને લઈ આવતી. લહાણામાં એક થાળી, બબ્બે લાડુ અને લાડુમાં સોનામહોર અપાતાં હતાં. લહાણાની ગાલ્લી પાસે ગોર ઊભા હતા. તેમણે મોકમચંદનું નામ પોકાર્યું. તેના ઘરમાં કોઈ સ્ત્રી ન હોવાથી, પડોશણ સ્ત્રીએ તેના વતીનું લહાણું લીધું અને તેને એટલા પર આપવા લાગી. મોકમચંદ બોલ્યો: 'મારા ઘરમાં મૂકતી જા.' તે સ્ત્રી ઘરમાં પેઠી કે મોકમચંદ વાઘની તરાપથી ઘરમાં કૂદ્યો ને કમાડને સાંકળ મારી દીધી. બાઈના મોંમાં ડૂચો મારી તેનાં બધાં ઘરેણાં ઉતારી લીધાં અને તેને કટકા કરી એક ગોળામાં ભરી રાતે યમુનાજીમાં નાખી આવ્યો.

સવારમાં તે ગોળો માછી લોકોના હાથમાં આવ્યો. તે તેને બાદશાહ પાસે લઈ ગયા. બાદશાહે ન્યાય કર્યા પછી જ જમવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. દરબારમાં બધા કુંભારોને બોલાવ્યા અને એ પ્રકારનો ગોળો કોણે ઘડ્યો હતો તેની તપાસ કરી. એક કુંભારે તે પ્રકારના

બે ગોળા ગોકમચંદને વેચ્યા હતા તેવી જુગાની પૂરી. જે જે લોકોને તે જાતના ગોળા કુંભારે આપેલા તેમને સૌને તે ગોળા દરબારમાં રજૂ કરવા બાદશાહે હુકમ કર્યો. બધાએ ગોળા રજૂ કર્યા. મોકમચંદ એક જ ગોળો લઈ આવ્યો. બીજા ગોળા માટે સવાલ કરતાં, તેણે 'પાણી ભરનાર બાઈએ ફોડી નાખ્યો' એવું કહ્યું. બાઈને બોલાવી તેણે કહ્યું: 'ખોટી વાત છે. કાલ સુધી તેના ઘરમાં બે ગોળા હતા.' દાબ દેતાં મોકમચંદે પોતાનો બધો ગુનો કબૂલ કર્યો. બાદશાહે તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા ફરમાવી. પોતાના દીવાનને કહ્યું: "તમને પણ તે જ શિક્ષા થશે. તમે કહેલું: 'તુખમે તાસીર–કુળ પ્રમાણે ગુણ હોય. વાણિયાનો દીકરો ખૂન કરે નહિ.' દીવાને કહ્યું: 'જહાંપનાહ, બરાબર તપાસ કરો કે આ કોનો છોકરો છે.' બાદશાહે મોકમચંદની માને બોલાવી. તેણે એકાંતમાં બધી કસાઈની વાત કહી. બાદશાહે કસાઈને યોગ્ય સજા કરી. મોકમચંદની માને દીકરી ગણી યોગ્ય કરિયાવર કર્યું. મોકમચંદને ગરદન મારી અને બાદશાહે દીવાનને કહ્યું: 'શાબાશ વજીરજી, તમારી વાત ખરી છે. તુખમે તાસીર.'].

૧૦૩. લોકવાણી તે દેવવાણી.
પંચ બોલ્યા તે પરમેશ્વર બોલ્યા.
ખલકકી જબાન, ખુદાકા નગારાં.
પંચ બોલ્યા તે પ્રમાણ.

૧૦૪. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી ને વહુનાં બારણાંમાંથી.
સપર્વનું પર્વ સવારમાંથી જણાય.
રોતો જાય તે મૂઆની ખબર લાવે.
બેસતો રાજા ને આવતી વહુનો ભાર પડ્યો તે પડ્યો.

૧૦૫. સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા.
રાજમહેલ ગયા ને રોડાં રહ્યાં.

રજ ગયે, રજપૂત ગયે, તાબૂત રહે.
ઠાકોર ગયા ને ઠગ રહ્યા.
૧૦૬. માંડ અસવાર ને મોડો ચડે.
માંડ કમાઉ ને મોડો ઊઠે.
જેને હગતાં વાર, જેને જમતાં વાર;
તેના કામમાં શો ભલીવાર?
મોતની આળસે જીવે છે.
શેકયો પાપડ ભાંગે તેમ નથી.
મોં પરથી માંખ ઊડતી નથી.
૧૦૭. ચોરનો ભાઈ ઘંટીચોર.
જેસી ફના ફકીરડી, વેસા સાંઈ નખ્ખોદ.
જેવો જાલીઓ જોગી, તેવી મકવાણી પાલી.
આવો ભાઈ હરખા, આપણ સૌ સરખા.
આંધળાને હૈયાફૂટા મળે.
જેવી લુચ્ચી લાલબાઈ તેવો ભડવો ભીમ.
સવાલ: મા, મૈં ભલા કે. મેરા ભાઈ?
જવાબ: તું મૂઆ ઢેડ, ઓર વો કસાઈ.
જેસેકુ તેસા મિલા, મિલા બમનકુ નાઈ;
એકને દીખાઈ આરસી, એકે ઘંટ બજાઈ.
૧૦૮. વાંઢાને ઘેર વલોણું, વાંઝિયાને ઘેર પારણું.
ઉપવાસીને ઘેર ઢોકળાં. બ્રાહ્મણવાડે કાતિયા.*
૧૦૯. મસાણ ગયાં મુડદાં પાછાં આવે નહિ.
ઊંટે ગળ્યાં તે લીડાં.

---

* અશક્ય બાબતો.

ગાંગે ગળ્યાં ગટ, તેના નહિ કાગળ કે ખત.
મૂએલાં માથું ઊચકે નહિ.
ભાંગ્યું ઠામ કંસારે જાય.

૧૧૦. હણતાને હણીએ, તેનું પાપદોષ ન ગણીએ.
વીંછીના મંત્રને ખાસડું.
લાત સાટે લાત, તેમાં કોણ ગણે ઘાત ?

૧૧૧. ઉપકારને બદલે અપકાર. ગુણનો ભાઈ દોષ.
દયા ડાકણ થઈને ખાય. ખાઈને ખાસડાં મારે.
જશને બદલે જૂતિયાં. દૂધ પાઈને સાપ ઉછેરવો.

૧૧૨. મોટાનું દુઃખ મોટું. સંપત તેવી વિપત.
વળીની ગાં–માં એક ખીલો, મોભની ગાં–માં સો ખીલા.

૧૧૩. લોભે લક્ષણ જાય.
લોભિયા વસે ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે.
અતિ લોભ તે પાપનું મૂળ. પાપનો બાપ લોભ.

૧૧૪. મુખમેં રામ, બગલમેં છૂરી, ભગત થયા પણ દાનત બૂરી.
બોલવાનું મીઠું, આપવાનું કોઠું ને ન પડે દીઠું.[1]
હરિગુણ ગાતી ને હૈયામાં કાતી.[2]
મોંના મીઠા ને હૈયાના મેલા.
હાથમાં માળા ને પેટમાં લાળા.
જાહેર રહેમાનકા, બાતીન[3] શયતાનકા.
બગભગત[4] ને ઠગભગત.

---

૧ દીઠું – ઉઘાડું. ૨ કાતી – છરી. ૩ બાતીન – અંદરથી.
૪ બગલો નદીતળાવ પર ધ્યાન ધરતો હોય તેમ બેસે છે, પણ દાનત માછલાં પકડવા પર હોય છે.

આપવા–લેવાનાં કાટલાં જુદાં.
બાવો બેઠો જપે ને જે આવે તે ખપે.
રામનામ જપના, પરાયા માલ અપના.
લીટેલીટે ચાલો મારા ભાઈલા, ખાડામાં છે ગદબદિયાં*

[બે કોળી અનેક તીર્થસ્થાનોએ જાત્રા કરી ઘેર આવ્યા. પોતાના ગામને પાદરે એક ખાડામાં ખૂબ માછલાં જોયાં, પણ પાસે કંઈ સાધન ન હોવાથી પોતાની લાકડીથી લીટા દોરતાદોરતા ઘેર ગયા. ઘેર જઈ પોતાનાં કુટુંબીઓને તેઓ આ વાક્ય કહે છે. પછી બધા કોળી લોકો તે લીટેલીટે તે ખાડા પાસે જઈ, ખૂબ માછલાં મારી લાવ્યા; અર્થાત્ તીર્થયાત્રા કર્યા છતાં તે કોળીનું મન તો માછલામાં જ હતું.]

વાઘના ઉપવાસમાં પણ ભેદ સમજવો.

[એક વાઘે પોતે ઘરડો અને અશક્ત હોવાથી ઉપવાસ કર્યો છે એમ વનમાં જાહેર કર્યું. ઘણાં નાનાં પ્રાણીઓ તેની પાસે આવ્યાં. તેમને તેણે જવા દીધાં. વાત વનમાં ફેલાઈ અને અનેક પશુઓ હવે તેની પાસે નિર્ભયતાથી જવા લાગ્યાં. આખરે એક મોટો ગોધો તેની પાસે આવ્યો, ત્યારે તેને તેણે ફાડી ખાધો અને તેનું માંસ તેને ઘણું દિવસ સુધી ચાલ્યું.]

૧૧૫. પાડાને દરદ ને પખાલીને ડામ.
કરે કોક ને ભોગવે બીજો.
દુઃખે પેટ ને ફૂટે માથું.
જમવામાં જગલો ને કૂટવામાં ભગલો.
કરડે માંકણ ને માર ખાય ખાટલો.
ખાયપીએ ખાંડણી ને કુટાઈ મરે સૂપડું.

* ગદબદિયાં–માછલાં.

ખાઈ જાય ખોડી[1] ને માર પડે હરેડીને.[2]

૧૧૬. રાજાને ગમી તે રાણી, છાણાં વીણતી આણી.
દિલ લગા વો સગા.
ઇશક લગા મેંડકીસે[3], પદમણી કયા ચીજ હૈ?
વ્યભિચાર કરે ખુવાર.
હગાણું ને કામી બાર ગાઉ ઉજ્જડ દેખે.
ઇશ્ક આંધળો છે.

૧૧૭. ગમે તેની ગાં- ગમે, ન ગમે તેનું મોં ય ન ગમે.
માથાના વાળ પગે લોહીએ, તો ય કહેશે ખૂંચે છે.
માથું કાપી ઓશીકે મૂકીએ, તોપણ કહેશે ખૂંચે છે.

૧૧૮. ટટ્ટુને મારે ને તેજી કાંપે.
કહેવું સાસુને ને સમજાવવું વહુને.
ગધેડાને ડફણાં, ઘોડાને ઇશારત.
શાણા સાનમાં સમજે.
સુપાત્ર સમજે વાતે, કુપાત્ર સમજે લાતે.
ચતુરકી ચાર ઘડી, મૂરખકા જન્મારા.

૧૧૯. ચેતતા નર સદા સુખી. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી.
આગ લાગે ત્યારે કૂવો ખોદવા ન જવાય.
દૂરંદેશીથી દુઃખ દૂર.
શિયાળાની ખેડ ચોમાસે દોણદે.[4]

---

૧ ખોડી–અપંગ.

૨ હરેડી–મારના ડર સિવાય જ્યાં ખાવાનું દેખે ત્યાં જઈને તે ખાય, તેવી જેની ટેવ પડી છે તે ગાય કે ભેંસ.

૩ મેંડકી–દેડકી.

૪ દોણદે–લાભ આપે.

૧૨૦. દૂધના દૂધમાં ને પાણીના પાણીમાં.

[એક ભરવાડણ દૂધમાં પાણી ભેળવી વેચી આવી. પાછા વળતાં નદીમાં તેના થોડાક પૈસા પડી ગયા. પાણીના ઊપજેલા પૈસા પાણીમાં જ પડ્યા!]

ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ.
બચકારે[1] આવે ને ડચકારે જાય.
જ્યું લિયા ત્યું દિયા, નફેમેં જૂતિયાં.
આમણની પૂંછ દામણમાં.
હક્કનું ખાય તે અભરે[2] ભરાય.
ધર્મે જય ને પાપે ક્ષય.
ચોરીનું ચંડાળે જાય, પાપીનું ધન પ્રલય થાય.

૧૨૧. ઊલટો ચોર કોટવાળને દંડે. ચોરી ઉપર શિરજોરી.
ઘોલૈયા[3]માં જમવું ને પાંચ પતરાળાં.
અણકમાઉને ઊનાં પાની.
સામી ઘોડી સાલવી,[4] ને દાઝે દુભાણા.
ખૂણી ઉપર ખાસડું, નેકી પર પેંજાર.[5]

૧૨૨. પારકે રોટલે જાડી કોર. પારકે ભાણે મોટો લાડવો.
પારકી ભૂલ તરત દેખાય, આપણી ભૂલ અજાણમાં જાય.

૧૨૩. પડોશીનાં પિત્તળનાં ને ગામનાં છોકરાં ગારાનાં.
વરને કોણ વખાણે? વરની મા.
પોતાનાં ગીત સૌ ગાય.
બીજાને ઘેર રાંડ ભાંડ, મારે ઘેર સતી.

---

૧ બચકારો—જાનવરને બોલાવવા કરાતો અવાજ.
૨ અભરે—પુષ્કળ, ખૂબ. ૩ ઘોલૈયો—વણનોતર્યો જમવા બેસનાર.
૪ સાલવી—દબાવી રાખવી. ૫ પેંજાર—જોડા.

મિયાંકી ભેંસકુ ડોબા કહ્યા.
પોતાનો વાંસો ને ભૂલ કોઈ દેખે નહિ.
પોતાની માને કોઈ ડાકણ ન કહે.
આપણી તે રૂડી ને બીજાની બાપૂડી.
આપકી સો લાપસી, પરાઈ સો કુશકી.

૧૨૪. સૌ સૌને મન ડાહ્યા.
આપ આપકે તાનમેં ગદ્ધા ભી મસ્તાન.
સૌ સૌને મન સવાશેર.

૧૨૫. ડૂબતો માણસ તરણાં ઝાલે.
વિપત પડે સૌ વલખાં મારે.

૧૨૬. ચાલતા બળદને આર મારવી નહિ.
દાટ્યાં મુડદાં ઉખેળવાં નહિ.
વેચાતો કજિયો વહોરવો નહિ.
સૂતો સિંહ જગાડવો નહિ.

૧૨૭. ચડે દરબાર કે જાય ઘરબાર.
કરવો દાવો ને થવું બાવો.
જેને ઘેર મોટી દોલત, તેના ભાગિયા કોરટ.

૧૨૮. ઝાઝી સુયાણીએ વેતર વંઠે.
ત્રણ તેખળ ને હળમેખળ.
ઝાઝા મળ્યા તે ખાવા ટળ્યા.
એકડે એક, બગડે બે ને તગડે+ ત્રણ.
ઝાઝાં ખોરડાં, ઝાઝાં ઢોરડાં, ઝાઝાં છોરડાં,
એ બધાં દુઃખનાં કારણ.

+ તગડે—નસાડે, ગોટાળામાં નાખે.

૧૨૯. મૂઈ ભેંસના મોટા ડોળા. મૂઈ ભેંસનું ઘી ઘણું.
જીવતા લાખના ને મૂઆ સવાલાખના.
મૂઆ પછી સૌ વખણાય.
જીવતાં પૂમડું પાણી નહિ ને મૂએ મસાણમાં ગાય.
જીવતાં શેક્યાં કાળજાં ને મૂએ છાજિયાંનો શોર.

૧૩૦. ગધેડાનું પૂછડું પકડયું તે પકડયું.
હાથમાં ડાંગ ને ફેરવે ફૂલો, લીધી વાત ન મૂકે લૂલો.
મૂળ સમૂળાં જાય પણ ખેતશી ખોટ ન ખાય.
મિયાંભાઈનું નાડું ઝાલ્યું તે મૂકે જ નહિ.

[એક મિયાં ગાડામાં બેઠા. ગાડું હાંકનારે કહ્યું: 'રસ્તામાં જમીન ઊંચીનીચી છે, માટે નાડું પકડીને બેસજો. પડી ન જાઓ.' મિયાંભાઈએ પોતાની ઇજારનું નાડું ઝાલ્યું. આંચકો આવતાં તે ગાડામાંથી ઊછળી નીચે પડ્યા. હાંકનારે કહ્યું: 'મેં કહ્યું હતું, છતાં તમે નાડું કેમ ન ઝાલ્યું?' મિયાંભાઈએ પોતાનો હાથ અને ઇજાર બતાવતાં કહ્યું: 'જુઓને, હજી પણ પકડી રાખ્યું છે!' ગાડાવાળો બોલ્યો: 'મેં તમને તે નાડું પકડવાનું કહ્યું ન હતું, પણ આ ગાડામાં ઘાસ બાંધ્યું છે તેનું દોરડું પકડવાનું કહ્યું હતું!']

સો તારી રામદુહાઈ ને એક મારું ઊંહું.*

૧૩૧. લખાણું તે વંચાણું. એક લખ્યું ને સૌ ભખ્યું.
દાટયા ભૂલે પણ લખ્યા ન ભૂલે.

૧૩૨. કરકસર તે બીજો ભાઈ. ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ.
એક કસર ને સો સફર. કણકણ કરતાં મણ થાય.
ગોળ ગાંગડી ને ઘી આંગળી.

* ઊંહું—ના.

કોડીકોડી સંચતાં રૂપિયો થાય.
કાંકરેકાંકરે પાળ બંધાય ને ટીપેટીપે સરોવર ભરાય.
૧૩૩. ઠોઠ નિશાળિયાને વતરણાં+ ઘણાં.
અણુકસણી હજામ ને અસ્રા ઘણા.
ઠાલો ઠોઠ ને ઠમકો ભારી.
૧૩૪. કામ કામને શીખવે. કોઈ શીખીને અવતરતું નથી.
૧૩૫. ખાંડણીમાં માથું ને ધમકારાથી બીવું.
માથા માટે માલ. હિંમતે મર્દા તો મદદે ખુદા.
આ પાર કે પેલે પાર. ગાદીતકિયો કે ડોરીલોટો.
શિર જાઓ કે પુલાવ ખાઓ.
अर्थं साधयामि वा देहं पातयामि
માથું કાપે તે માલ કાઢે.
૧૩૬. જશ જાનગરો* છે.
આંગળી કાપીએ ત્યારે લોહી નીકળે. ખમે તે જમે.
૧૩૭. આપ સમાન બળ નહિ ને મેઘ સમાન જળ નહિ.
હૈયુ બાળ્યા કરતાં હાથ બાળ્યા સારા.
પારકી આશ સદા નિરાશ.
આપ મૂઆ વિના સ્વર્ગે ન જવાય.
ધણીવિનાનાં ઢોર સૂનાં.
જણનારીમાં જોર નહિ, ત્યાં સુયાણી શું કરે?
૧૩૮. રાજા કબજ, તો મુલક ટેંટેં.
ઠોટીમાનો હારે, મૂકીમાંનો જીતે.

+ વતરણું=પાટી પર લખવાની પેન, કલમ.
* જાનગરો=નુકસાન કરનાર, ખર્ચ કરાવનાર.

ગરથ ગાંઠે ને વિદ્યા પાઠે.
હાથે તે સાથે, પૂંઠે તે જૂઠે.
૧૩૯. બહુ ડાહ્યો તે બહુ ખરડાય.
ડાહ્યા ભૂલે ત્યારે ભીંત ભૂલે.
દૂધમાંથી પોરા કાઢે તેવો ડાહ્યો.
ડહાપણમાંથી હાથ કાઢતો નથી.
ડાહીબાને તેડાવો ને ખીરમાં મીઠું નંખાવો.
ડાહ્યો કાગડો બે પગે બંધાય.
લાખ મત લડબડી, હજાર મત હડબડી, સો મત
સડબડી, પણ એક મત બાપડી, તે ઊભી વાટ તાપડી.×

[એક વનમાં કાચબો, સર્પ, નોળિયો અને શિયાળ રહેતાં હતાં. અચાનક તે વનમાં દવ લાગ્યો. ત્યારે શું કરવું તે બાબત તે ચારે ય વિચાર કરવા લાગ્યાં. કાચબો કહે: 'દવમાંથી બચવાના હું લાખ રસ્તા જાણું છું.' સાપ કહે: 'હું હજાર રસ્તા જાણું છું.' નોળિયો કહે: 'હું સો જાણું છું.' શિયાળ કહે: 'હું તો એક જ રસ્તો જાણું છું અને તે એ કે દવ આવે ત્યારે ભાગી જવું.' દવ પાસે આવ્યો. ત્યારે કાચબો પાણીમાં પડ્યો, સાપ પાણીના ઝરાની એક ભેખડ નીચે સંતાયો. નોળિયો પોતાના નાના દરમાં પેઠો. દવથી પાણી બહુ ગરમ થઈ ગયું, ત્યારે કાચબો બફાઈને મરી ગયો. સાપ પણ ભેખડ તપી જવાથી પાણીમાં પડ્યો અને તે ત્યાં બફાઈને મરી ગયો. નોળિયો દરને મોઢે આવતાં ઝાડનાં બળતાં થડ પડવાથી તેમાં સડબડ્યો. પણ શિયાળ નાસી ગયું ને બચી ગયું.]

૧૪૦. ઓડનું ચોડ. અલ્લાને સાટે મુલ્લા પરણ્યા.
હરખાને ઠેકાણે પરખો. આલી સાટે માલી.

× તાપડી–ઊભે રસ્તે નાઠો.

રાજલી સાટે પૂંજલી.

૧૪૧. મનકી મનમેં રહી, હો ગઈ ઓર.
ધારવું મનુષ્યનું ને કરવું હરિનું.
ધાર્યું કોઈનું થતું નથી, ધાર્યું ધણીનું થાય.
મરજી પ્રમાણે થતું હોય તો સઘળા પાલખીએ બેસે

૧૪૨. ચાર દિવસનું ચાદરણું ને રાત અંધારી ઘોર.
બહુ ફૂલ્યા તે વહેલા ફૂલ્યા.
ઢેઢડીના પગ ચાર દિવસ રાતા.
ખેડુ મરડાય ખળાં સુધી. વરનાં લાડ ચાર દિવસ
એકી જાઉં, બેકી જાઉં, લાગ આવે તો નાસી જાઉં
દર્શનના મોટા એટલા અંદરથી ખોટા.

૧૪૩. ભૂખ્યાને શું લૂખું? ભૂખી કૂતરી લોટીલાં ખાય.
ઊંઘ ન જુએ સાથરો ને ભૂખ ન જુએ ભાખરો.
કામમાં કોદરા ભાવે.

૧૪૪. સોના કરતાં ઘડામણ મોઘું.
ત્રાંબિયાની ડોશી, ઢીંગલો મૂંડામણ.
પાઈની ભાજી ને બે ટકાનો વઘાર.
એવું શું રળીએ કે દીવો મૂકી દળીએ?

૧૪૫. ટકે શેર ભાજી, ટકે શેર ખાજાં.
ગોળ ને ખોળ સરખાં.
ભેંસ કાળી ને બકરી પણ કાળી.
સબી ઘોડે બારા ટકે.

૧૪૬. ગધેડી ગંગા નહાય પણ ઘોડી ન થાય.
પીડી ચોળે વર્ણ ન પલટે.

ગ્રીદીભાઈ સો મણ સાબુએ ધુએ પણ કાળા ને કાળા.

૪૭. ખોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરિંગ.+
રળે રામપરું ને ખાય ખોડું.

[રામપરું ને ખોડું બંને વઢવાણ રાજ્યનાં ગામ છે. રામપરાની પેદાશ વધારે હતી તે ખોટવાળા ખોડા ગામમાં વપરાઈ જતી.]

મારે મિયાં ને ફુલાય પીંજારો.
રાંધે કોક ને જમે લોક.
શાળ* વહે ગધેડાં પણ ખાય ફોતરાં.

૧૪૮. સાપનો કરડ્યો સીંદરી×થી ડરે.
દૂધનો દાઝ્યો છાશ ફૂંકીને પીએ.
ભડકાવ્યો છાંયડાથી ડરે.

૧૪૯. પારકી પૂંજીએ તહેવાર, ઊઠ જમીએ બેવાર.
પારકે પૈસે દિવાળી.
પારકા પેટ ઉપર પાટુ ને દૂધપાકનું સાટું.
પારકે ઘેર પરોણા ત્યારે આભામંડળ,
પોતાને ઘેર પરોણા ત્યારે બાધામંડળ.
ઘોડાધર આપણાં, મારે રાબ ને તારે લાકડાં.

[એક ચારણ ઘોડા પર બેસી પોતાના યજમાનને ઘેર ગયો. ત્યાં બધે જ તેને લાપસી–ચૂરમાં જમવાનાં મળતાં ને તેના ઘોડાને સારી ચંદી મળતી. પોતાને ઘેર પાછો આવતાં તે પોતાના ઘોડાને આ વાક્ય કહે છે; અર્થાત્ હવે તો આપણે પહેલાંની પેઠે રહેવું પડશે.

+ ભોરિંગ–સાપ. સાપ ઉંદરે કરેલા દરમાં રહે છે.

* શાળ–ડાંગર. ગધેડાં ડાંગરની ગૂણો લઈ જવા–લાવવા માટે ભારવાહક તરીકે વપરાય છે. × સીંદરી–કાથીની દોરડી.

મારે ઘરની ઉકાળેલી રાબ ખાવી પડશે અને તારે લાકડા જેવું સૂકું ઘાસ ખાઈ ચલાવવું પડશે.]

પારકો કાગળ, પારકી લેખણ, પારકી શાહી, મતું કરે આરા માવજીભાઈ.

પારકાં છોકરાંને જતિ કરવાં.

પારકે ઘેર પડતાળ,+ પોતાને ઘેર હડતાલ.

હમ સબકા ખાવે, હમારા ખાવે સો મર જાવે.

૧૫૦. પોચું દેખી સૌ દબાવે.

બોડી બ્રાહ્મણીનું ખેતર સૌ લૂટે.

ગરાસિયાની જાનને જવા દે, વાણિયાની જાનને સૌ લૂટે.

આકડે મધ ને માખીઓવગરનું.×

૧૫૧. મોરનાં ઈંડાં ચીતરવાં પડે નહિ.

કાગડો કુરાંટમાં આવે નહિ.

[એક કાગડીએ પોતાના બચ્ચાને શિખામણ આપી: 'કોઈ માણસ કાંકરો લેવા નીચો નમે કે તરત ઊડી જવું.' ત્યારે બચ્ચાએ જવાબ આપ્યો: 'ના મા, માણસે કાંકરો આંટીએ ખોસ્યો હોય, તો તેને નીચા પણ નમવું ન પડે; માટે માણસની અંગની ચપળતા પરથી ચેતી જવું જોઈએ.' ત્યારે કાગડીને સંતોષ થયો: 'ના, મારા બચ્ચાને કંઈ શીખવવું પડે તેમ નથી!']

૧૫૨. ધરમની ગાયના દાંત શા જોવા?*

દાન ઉપર દક્ષિણા માગવી.

મફત ખાનારને મરડ ઘણો.

+ પડતાલ–હાંગીહાંસીને ખાવું તે.

×, કારણ તેને લેતાં મુશ્કેલી નહિ.

* અર્થાત્ દાનમાં ઘરડી ગાય મળતી હોય તોપણ તે લઈ લેવી.

જમણુ ઉપર સીધું ને પેટ ઉપર પાટલો.
લાદ દે, લદામન[1] દે, લાદનવાલા સંગ દે;
બેઠનેકું ટટ્ટુ દે, ઔર ઓઢનેકું પટ્ટુ[2] દે.
૧૫૩. સાસરા સુખ વાસરા, દો દિનકા આસરા.
૧૫૪. જે ગયા મરી તેની ખબર ન આવી ફરી.
જીવતાના સૌ સગા, મૂઆ એટલે તાંતો તૂટ્યો.
આપ મૂએ પીછે ડૂબ ગઈ દુનિયા.
સાંઈ ગયા સાથે સાંઈની શરમ પણ ગઈ.
૧૫૫. આંધળા સાથે બહેરું કુટાય.
આંધળો કહે ભીંત તો બહેરો કહે મસીદ.
મંગાવે સાવરણી તો લાવે સૂંથિયું.[3]
બહેરો કહે બૂમ પડી, આંધળો કહે આવ્યા, નાગો કહે લૂંટ્યા. દળી ઊઠી તો કહે દિલ્હી લૂંટી.
પંચાજી, પગે લાગું, તો કહે કપાસિયા.[4]
કાલાંની કચ ને બહેરાંનો ગ્રધડો પાર ન આવે.
૧૫૬. મેહ ને મહેમાન કેટલા દહાડા?
પહેલે દિવસ ઝબોળી, બીજે દિવસ ચોપડી, ત્રીજે દિવસ સુખતળી.
[મહેમાનને પહેલે દિવસે રોટલી ઘીમાં ઝબોળીને મૂકે, બીજે દિવસે સાદી અમથી ચોપડીને રોટલી મૂકે અને ત્રીજે દિવસે જોડામાં સુખતળી—ચામડાનો ટૂકડો હોય છે તેવી; અર્થાત્ કોરીકટ ચોપડ્યા વગર રોટલી મૂકે. મહેમાન બહુ રહે તેમ તેનું માન ઘટતું જાય.]

---

૧ લદામણુ—લાદવાનું ખર્ચ. ૨ પટ્ટ—ઓઢવાની બનાત.
૩ સૂંથિયું—ઘાસની મોટી ઈંઢોણી.
૪ પંચાજી કપાસિયા લઈને જતા હતા.

૧૫૭. કળ્યો કોયડો કોડીનો.
આઘેનાને તેડ તેડ, પાસેનાને છેડ છેડ.
ઘરકા પીરને તેલનો મલીદો.
ઘરકી મુરઘી દાલ બરાબર.
ઘરકા બમ્મન બેલ બરાબર. ગોલાને દરબાર ઢીંચણ સમો.×
રોજ કરે આવજાવ, તેનો કોઈ ન પૂછે ભાવ.
ઘરનો માણસ, ઘરનો ગોર ને ગામનું તીર્થ; એ ત્રણેના સરે ના અર્થ.
૧૫૮. એની આંખમાં શનૈશ્વર છે.*
પારકે દુઃખે સુખિયા, પારકે સુખે દુખિયા.
૧૫૯. ટીપેથી બગડયું તે તળાવથી સુધરે નહિ.
લુટાયા પછી શો લો ?
આથમ્યા પછી અસૂરું શું?
કણકમાં પાણી પડયું તે પડયું.
વતું કરાવીને વાર પૂછવો.
બૂંદકી બિગડી હોજસે સુધરે નહિ.

[એક વખત બાદશાહ અત્તરિયા પાસે અત્તર લેતા હતા. એક ટીપુ જમીન પર પડી ગયેલું, તે આંગળીથી ઘસી તેમણે મૂછે ચોપડ્યું. દરબારમાં સૌને બાદશાહના આ વર્તનમાં અતિલોભ જણાયો. પરંતુ બાદશાહ સૌની મુખમુદ્રા પરથી તે વાત સમજી ગયો. પછી પોતાની પડેલી ખરાબ છાપ સુધારવા માટે તેણે શહેરના બધા અત્તરિયાને બોલાવી, બાટલા ને બાટલા અત્તર ખરીદી, હોજમાં રેડાવી, અત્તર લુંટાવ્યું; પણ તેથી દરબારીઓ પર તેને વિષે પડેલી છાપ ભુસાઈ નહિ.]

× દરબારમાં કામ કરતાં ગોલાને દરબારમાં જવું બહુ અઘરું ન લાગે. * અદેખો છે.

૧૬૦. મોવાળાનો શેરડો ન જાણે ને મારું નામ પગી.
અલ્પજ્ઞાન, અતિશય હોણ.
ઊંટવૈદું કરી જાણે ને વધ કહેવાયા.

[એક ઊંટને ઘાસનો ડૂચો ગોમાં ભરાઈ રહેલો, તેથી તે મરવા પડ્યું. એક સમજુ માણસે ખરું કારણ સમજી ઊંટના ગળા પર પાટુ મારી. ઘાસ નીકળી ગયું અને ઊંટને સારું થઈ ગયું. એક મૂર્ખ માણસે આ જોયેલું. તેની પડોશણ ડોસીના ગળામાં કંઠ ભરાઈ ગયેલો. તે મૂર્ખ માણસે તેને સાજી કરવા ડોસીના ગળા પર લાત મારી. ડોસી મરી ગઈ. હાટનો દાખલો લઈ તે વૈદ બન્યો માટે ઊંટવૈદ કહેવાયો.]

૧૬૧. જાગ્યા ત્યાંથી સવાર. ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો.
બેપ હાર્યા, કાંઈ ભવ નથી હાર્યા!
એક સ્વપ્ને કંઈ રાત વહી ગઈ છે?

૧૬૨. પીળું એટલું સોનું નહિ. ઊજળું એટલું દૂધ નહિ.
કાળા એટલા ભૂત નહિ. જનોઈ એટલા બ્રાહ્મણ નહિ.

૧૬૩. કીડી સોનૈયે ચઢી તે સોનું દેખે. વણજારાની મા ટાંડા દેખે.
ખાટચો ચોર પહાણા ઉપાડે.×

૧૬૪. કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે.
પરણ્યે પાનેતર નહિ ને અધરણીમાં ચીર જોઈએ.
ખાટલે મોટી ખોડ કે પ્રથમ પાયો જ નહિ.

૧૬૫. દેશ તેવો વેષ. ગામ રીતે દિવાળી. મિયાંને ચાંદે ચાંદ.
૧૬૬. શેરને માથે સવાશેર. એકએકની ચોટલી મંતરે તેવા છે.
૧૬૭. માંખ મારે તે માણસ મારે. કોડીચોર તે પાડીચોર.

× એક વાર સફળ થયેલો ચોર પથ્થર પણ લે.

૧૬૮. શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે.
હજાર ન્યામત એક તંદુરસ્તી.
તાજા ને કળંદર રાજા.
૧૬૯. પહોંચો મૂકીને હાથ ચાટવો.
માને મૂકીને મીનીને કોણ ધાવે ?
સુરાનેx પાની રહા, 'આબ આબ'÷ કરતે મર ગયા.
હાથ મૂકીને કોણી ચાટવી.
૧૭૦. ઓછું પાત્ર ને અદકું ભણ્યો, વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો.
વાંદરો ને વળી વીંછી કરડ્યો. ઢેડને હવાલદારી મળી.
નકટીને સળેખમ થયું. ગધેડી ને ફૂલેકે ચઢી.
વાંદરાને નિસરણી મળી.
કારેલાંનો વેલો ને લીમડે ચઢ્યો. ૬
૧૭૧. સોનું ને તેમાં સુગંધ.
મોસાળ વિવાહ ને મા પીરસણે.
શંખ ને દૂધે ભર્યો. સિંહ ને પાંખાળો.
દૂધમાં સાકર ભળી.
૧૭૨. મારું મારું આગવું, તારું મારું સહિયારું.
પોતાનું રાખે ને પારકું તાકે.
પારકો માલ લુટાય ને બંદાનું દિલ દરિયાવ.
તું મારા મોંમાં આંગળી ઘાલ, હું તારી આંખમાં.*
૧૭૩. લાખના સવમા કરતાં ત્રાંબિયો રોકડો સારો.
આભ ખાઉં કે વાદળ ખાઉં ! કેળ લઉં કે લૂમ લઉં ! ૬)

x સરાને-ઓશીકે. ÷ આબ-પાણી.

બહુ કરે તે થોડાને માટે.

૧૭૪. ભલા કર ભલા હોયગા, સોદા કર નફા હોયગા.
અંતે ભલાનું ભલું થાય.
આંગળી ચીંધ્યાનું પણ પુણ્ય છે.

૧૭૫. રંગનાં કૂડાં ન હોય, ચટકાં હોય.
અતિશે વલોવ્યે ઝેર નીકળે. અતિશે તાણ્યે તૂટી જાય.

૧૭૬. માથું કાપીને પાઘડી બંધાવવી.
મોંમાં કોળિયો ને માથે ટૂંબો.

૧૭૭. અજવાળી તો યે રાત. છાશ મીઠી પણ કાંઈ દૂધ જેવી ?
ડહાપણ તો યે બાયડીનું. ડાહ્યું તોપણ પશુ.

૧૭૮. આડે રસ્તે જાય તે નક્કી ખત્તા ખાય.
અજાણ્યું ફળ ખાવું નહિ.
ભાંગે ધરી કે ઊલળે ગાડી.

૧૭૯. અજાણ્યું ને આંધળું બરાબર.
સો હોશિયાર ને એક વાકેફદાર.
સો જોષી ને એક ડોશી.

૧૮૦ રાંકને મળ્યો રૂવો, તે વાવ ખોદાવું કે કૂવો.
અણદીઠાનું દીઠું, તે માર મૂળાને મીઠું.
અનાજ પારકું પણ પેટ કાંઈ પારકું ?

૧૮૧. લાડી ને પાડી નીવડચે વખાણ.
અણવીંધ્યું મોતી નીવડચે વખાણ.
ચાક ઉપર પિંડો, તોલો ઊતરે કે તોલી.

૧૮૨. સોનાની કટારી કેડમાં બંધાય, કંઈ પેટમાં ખોસાય ?
લાડકાં છોકરાં ગાંઠિયાં.

જણી જાણ્યું પણ વણી જાણ્યું નહિ.
લૂખાં લાડ ને ભાચીએ ખાડ.
મોંએ ચઢાવ્યું છોકરું મોંમાં મૂતરે.

૧૮૩. અન્ન તેવા ઓડકાર.
અન્ન તેવું મન ને પાણી તેવી વાણી.
દેવતાના છોકરા કોયલા ને છોકરી રાખોડી.
દીવો અંધારું ખાય, તેનું છોકરું કાજળ.

૧૮૪. અન્નને ને દાંતને વેર છે.[1]
હનુમાન હડીઓ કાઢે ને ભૂત ભૂસકા મારે છે.
ભાયડો શું રળે કે રાંડ દળે?
ઘરમાં હાંલ્લાં કુસ્તી કરે છે.
ઘરમાં ઘંટીને ઉપવાસ પડે છે.
મારવાડની માંગી.[2]
એ તલમાં તેલ નથી. ઝૂંપડામાં રહેનારને ઝૂંમણું[3] કેવું?
ચાર ખૂણે ચાર અગિયારશ ને વચ્ચે જન્માષ્ટમી રાસડા લે છે.

૧૮૫. એક નૂર આદમી, હજાર નૂર કપડાં;
લાખ નૂર જેવર,[4] કરોડ નૂર નખરાં.
લીંપ્યુંગૂંપ્યું આંગણું ને પહેરીઓઢી નાર.[5]

---

૧ બહુ જ ગરીબ છે.
૨ મારવાડમાં વારંવાર દુકાળ પડવાથી, ત્યાંના લોકો અનાજ માટે ગુજરાતમાં ઊતરી આવતા. તેઓને માંગી કહે છે.
૩ ઝૂમણું–સોનાનો ડોકમાં પહેરવાનો દાગીનો.
૪ જેવર–ઘરેણું. ૫ 'શોભે' અધ્યાહાર છે.

૧૮૬. ઊલટ આઈ દોડી, તો ક્યા મલાર ક્યા ગોડી.+
૧૮૭. ઓળખડી બે ય ચૂકી. ન રહ્યા ઘરના કે ન રહ્યા ઘાટના.
ન રહ્યા આ તડના કે ન રહ્યા પેલા તડના.
ધોબીનો કૂતરો નહિં ઘરનો કે નહિ ઘાટનો.
વંઠ્યું× દૂધ ઉકરડે નંખાય.
હગાણું નહિ ને ઘર રખાણું નહિ.

[એક હોશિયાર સુથારે એક સુંદર પલંગ બનાવ્યો. તેમાં કિનારની પૂતળીઓમાં એવાં યંત્ર ગોઠવેલાં કે રાતના ચાર પ્રહરને સમયે તે તે સમયને યોગ્ય રાગના સૂર તેમાંથી નીકળે. તે પલંગ તેણે રાજાને ભેટ આપ્યો. પ્રસન્ન થઈને રાજાએ તેને એક ગામ બક્ષિસમાં આપ્યું.

સુથારની આવી ચડતી જોઈ ગામના દરજીઓ ઈર્ષ્યાથી બળી ગયા. તેમણે બધાએ ભેગા થઈ એક વરસ મહેનત કરી રેશમી વસ્ત્રના કિનખાબના–મખમલના સુંદર તંબૂ–શમિયાણા બનાવ્યા અને તેને જરીની ઝાલર મૂકી તેમાં વેલ, ઝાડ, ફૂલ વગેરેની ભાત ભરી. પછી તંબૂ રાજાને ભેટ આપ્યા. રાજા ખુશ થઈ ગયો અને બોલ્યો: 'તમે માગો તે આપું.' એટલે મુખ્ય દરજી બોલ્યો: 'સુથારે બનાવેલા પલંગ પર બેસી અમારે હગવું છે.' વચનથી બંધાયેલા રાજાને તે કબૂલ રાખવું પડ્યું.

સુથારની આખી કોમને આથી અપમાન લાગ્યું. એટલે જ્યારે દરજી લોકો પલંગ પર બેસી મલત્યાગ કરતા હતા ત્યારે તેમણે એકઠા મળી દરજીવાડમાં દરજીલોકોનાં ઘર સળગાવ્યાં. રડતી–કકળતી દરજણો દરબારમાં આવી પહોંચી. અડધોપડધો મલત્યાગ કરેલા દરજી પોતાના ઘર હોલવવા દોડ્યા, પણ ઘણાંખરાં ઘર તો બળી ગયેલાં હતાં. તે પરથી ઉપરની આ કહેવત પ્રચલિત થઈ છે.]

+ ગોડી–એક રાગનું નામ. × વંઠ્યું–બગડેલું.

૧૮૮. બહુ ફૂલે તે કરમાવા. બહુ બહેકે તે મરવાને.
" સંનિપાતમાં તેજ દેખાય, તે મરણનો ઇશારો.
દીવો ઘેર જવાનો થાય ત્યારે વધારે તેજ કરે.
૧૮૯. પ્રભુ પાધરા તો વેરી આંધળા.
ભાગ્યશાળીને જંગલમાં મંગળ, નિર્ભાગીને વસ્તીમાં કડાકા.
જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે?
ખુદા મહેરબાન, તો ગધ્ધા પહેલવાન.
સીધા હે રબ, તો જબ મારે સબ.
અલ્લા યાર હે તો બેડા પાર હે.
જિસકું રાખે સાંઈઆં, માર શકે ના કોઈ.
ભાગ્યશાળીને ભૂત રળે.
જેને સહાય દીનાનાથ, તેથી કોણ ભીડે બાથ?
૧૯૦. બુઢ્ઢા જોગી સહેજે જતિ. આંધળું દળે કે ગાય.
ગમા ઢીલા થયા એટલે બંદા નેકબખ્ત. વૃદ્ધા નારી પ્રતિવ્રતા.
ન મળી નારી એટલે સહેજે બાવા બ્રહ્મચારી.
ઢીલા એટલા લીલા.
જે થાય માવડિયું, તેને ન મળે કાવડિયું.×
૧૯૧. ભર્યો ચરુમાંથી દાણો ચાંપી જોવાય.
• અંગૂઠા પ્રમાણે રાવણ.
કાકા દીઠે કુટુંબ દીઠું ને મામા દીઠે મોસાળ દીઠું.
૧૯૨. ચંચલની આંખ કહી દે. એની શિકલ જ કહી આપે છે.
૧૯૩. છીલે બળિયો ને કામે ગળિયો.

× કાવડિયું–પહેલાં પૈસા ઉપર કાવડ અથવા ત્રાજવાની છાપ હતી, માટે તેનું નામ આપેલું.

વાઢી આંગળી ઉપર મૂતરે નહિ તેવો છે.
લાકડાની તલવારે ખાવું. મોતીએ ચોક પૂરવા.
આખુનજી લાકડાં તોડશો, તો કહે વો કાફરકા કામ.
આખુનજી ખીચડી ખાશો, તો કહે બિસ્મિલ્લાહ.
સવાલ : કમાડ પૂંઠે કોણ?
જવાબ : વહુ બિચારાં.
સવાલ : શું ખાય?
જવાબ : તો કહે ત્રણ તગારાં, કામ કરવાને
'ના' બિચારાં, શેખાઈ કરવા 'હા' બિચારાં.

૧૯૪. ઘાંચીનો બળદ આખો દહાડો ફર્યો, પણ ઠેરનો ઠેર.
કાકા પરણ્યા ને ફોઈ રાંડયાં. કાંત્યું પીંજ્યું રૂ ને રૂ.
આખી રાત દળીદળીને ઢાંકણીમાં ઉઘરાવ્યું.*
આડાઅવળા ને આશીર્વાદ.
આખી રાત રોઈ ને એક ડોસી મૂઈ.
હરિભાઈ વડોદિયું. હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો.
સાસુ મૂઆં ને વહુએ જણ્યું, ઘરમાં ત્રણનાં ત્રણ.
લીમડે ચઢયા ને પીપળે ચઢયા, પણ ઠેરના ઠેર.
મહેનત બરબાદ, ગુનાહ લાજમ.
વહેલા ઊઠયા ને ભૂલા પડયા.

૧૯૫. દળતાં ફાકયું તે લાભ. બળતામાંથી બૂકયું તે લાભ.
મરતાં રહ્યું તે ઘરડું ને ખાતાં રહ્યું તે બીજ.
આગ લગતે ઝૂંપડે, જે નીકળ્યું તે લાભ.

૧૯૬. પાણી પહેલાં મોજાં ઉતારવાં. મૂઆ પહેલાં પોક.

* ઉઘરાવ્યું—એકઠું કર્યું.

મૂળમાં માટી નહિ ને સાસરે સદેશો.
વિવાહ પહેલાં માંડવો.
ભેંશ ભાગોળે, છાશ છાગોળે ને ઘેર ધમાધમ.
ઘઉં ખેતમેં, બચ્ચા પેટમેં ને વસંતપાંચમનાં લગન લીધાં. પરણ્યા પહેલાં અઘરણી.

૧૯૭. સૂડી વચ્ચે સોપારી. ગળે ગાંઠ ને મોઢે ડૂચો.
બેધારું ખડ્ગ.
કાશીનું કરવત જતાંય વહેરે ને આવતાંય વહેરે.
સાપે છછુંદર ગળી, મૂકે તો આંધળો થાય ને ગળે તો મરી જાય. આગળ સાપ ને પાછળ વાઘ.
બે પાંતીનું દુઃખ.
એક તરફ અર્ણવનાં નીર, એક તરફ ઝાડી ગંભીર.

૧૯૮. જોગી, ભોગી, વૈદ, રોગી, પૂંઠે ઘા.
ધાતરવાદી ભીખ માગે, એ ચાર મોળા ઘા.

૧૯૯. મહેતાજી મારે નહિ ને ભણાવે નહિ.
થાબડ થાબડ ભાણાં, ચોર માથે છાણાં.
પટેલિયાનું પંચ.
પાપડિયા પીર રીઝશો નહિ ને ખીજશો નહિ.[1]

૨૦૦. સમયને માન છે, પુરુષને નહિ.
આવતો દિવસ ઓળખવો.
સમે સમો બલવાન હે, નહિ પુરુષ બળવાન;
કાબે ગોપી લૂંટિયું, વ હી ધનુષ વ હી બાણ.

---

૧ એવી માન્યતા હતી કે તે રીઝે તો ખસખૂજલી થાય ને ખીજે તો તાવ આવે.

કયા કરે કિસ્મતકી બાત, મુરઘી ઉઠકે મારે લાત;
પઢ્યા ફારસી બેચે તેલ, દેખો યે કિસ્મતકા ખેલ.

૨૦૧. લાલા, લાખ ત્યારે સવા લાખ.
ગાડા ઉપર ગાંસડી, લાદી ઉપર પૂળો.
સાપના ભેળા વીંછીના પણ જાણવા. (મંત્ર)
નવ્વાણું ત્યારે પૂરા સો.
ઘા ભેગો ઘસરકો ને લીંટી ભેગો લસરકો.
સો મણ સૂંઠનું થશે ત્યારે અચ્છેર આદુંનું પણ થશે.
પાંચના ગોવાળ ત્યારે પચાસના યે ગોવાળ.
બહુ દુખિયાને દુઃખ નહિ ને બહુ ઋણિયાને ઋણ નહિ.
ખજૂરાનો એક પગ ભાગ્યો તો યે શું ને સાજો તો યે શું?
છડિયા પાછળ છોકરું.÷
રા, ઘા ને રીડિયો.×
આમે ત્યારે એટલું તો ધાંયજો જમે કેટલું?

[એક ઘરમાં બે જણ સાસુ ને વહુ બંને ખરાબ ચાલનાં હતાં. સાસુ સાથે એક છીપો હળેલો હતો અને વહુ સાથે ધાંયજો. પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે સાસુ બોલ્યાં: 'ઊડો વહુ લીંપો, બે બ્રાહ્મણ ને એક છીપો.' ત્યારે વહુએ જવાબ આપ્યો: 'આમે ત્યારે એટલું તો ધાંયજો જમે કેટલું?' અર્થાત્ આટલું વાવરીએ છીએ, ત્યારે થોડુંક વધારે. ધાંયજો જમીજમીને કેટલું જમવાનો છે? સાસુ સમજી ગયાં અને છીપો ને ધાંયજો બંને જમ્યા.]

૨૦૨. ભૂખી નોતરી ને કાખમાં ભાણું.

÷ ગાડાનું ભાડું એક છડિયાનું કર્યું હોય, તો પાછળ છોકરું મફત બેસે. × રીડિયો–બૂમ.

આટા તોલ કે ઠીકરી જલતી હૈ.
ગીની, મીની, દૂધ પીશો, તો કે સસણી રહી છું.
શેખમિયાં, ગિરાવશો, તો કે સાનક બગલમાં છે.
ડોશી, ડોશી નાતરે જશો, તો કે રેંટિયો ઉલાળીને જ બેઠી છું.
મહેમાન, માગણ ને મહીપતિ, ચોથી ઘરની નાર.
એ આપ્યા વિણ ખસે નહિ, કહે: 'લાવ ને લાવ.'

૨૦૩. ખીલા માટે ભીંત પાડવી. વાઘરી સારુ ભેંસ મારવી.
આગ લગાડી તાપણી કરવી.

૨૦૪. આટો વેચી ગાજર ખાવાં.
ઝાંઝર વેચી શેઠાણી કહેવરાવવું.
કંકણ વેચીને કાકી કહેવરાવવું. ટકો લે ને મહેતો કહે.[1]
કોળીનો વર હોંસીલો ને માથે પીંછાં ખોસેલો.[2]

૨૦૫. ગઈ ગુજરી સંભારવી નહિ.
આજની ઘડી ને કાલનો દહાડો.
ગુજર ગઈ ગુજરાન, ક્યા ઝૂંપડી ક્યા મેદાન!
ગઈ તિથિ જોષી યે ન વાંચે.

૨૦૬. મિયાં સુકાઈને સાલ થઈ ગયા છે.
આદાની સૂંઠ થઈ ગઈ છે.
હાડકાંનો માળો થઈ ગયો છે.
હાડચામડી વચ્ચે છેટું ભાગી ગયું છે.

---

૧ મહેતો એટલે દરબારી અધિકારી. ગામડાંમાં તેનો રોફ બહુ પડતો. ૨ છોગામાં પીછાં.

૨૦૭. આન ફરો, ભાઈ આન ફરો.
આવી ભરાણા, ભાઈ આવી ભરાણા.
નવડે પાંચડે પંચાણું, હેઠે આવ્યા તે કંચાણું.[1]
લીંકડી ખપેડે પડી છે.[2]
ચૂં કરો કે ચાં કરો, હવે તોલમાં આવ્યા છો.
હવે લાકડું લાગે ચઢયું છે.

૨૦૮. એ તો રેતીમાં નાવ ચલાવે છે. પહેલે પાને વેપાર.
ગાયના ભેંસ હેઠ ને ભેંસના બકરી હેઠ.
પૂંજી વગર પેઢી માંડવી.
ફોઈનું પલ્લું માસીને ને માસીનું પલ્લું ફોઈને.
આકાડોકાનો માંડવો રચવો.[3]
આકાડોકાની ગાલ્લી હાંકવી.

૨૦૯. પીરની માનતા મુજાવર વધારે.
શેઠનું માહાત્મ્ય ગુમાસ્તા વધારે.
દેવનું માહાત્મ્ય પૂજારી વધારે.

૨૧૦. દેશ ચાકરી ને પરદેશ ભીખ. ગાજે ત્યાં ગરાસ.
ખલે કોથળો ને દેશ મોકળો.
જ્યાં રોજગાર, ત્યાં ઘરબાર.

૨૧૧. આંખમાં કમળો હોય તે બધું પીળું દેખે. આપ તેવું જગ.
ગાંડાને મન દુનિયા ગાંડી.

---

૧ કંચાણું–દબાણમાં આવ્યા.
૨ નાસી છુટાય તેવું રહ્યું નથી.
૩ આકાડોકા–જારનાં સાંઠાની છાલ ઉતારી, અંદરના ગર્ભના કકડા કરી, તેમાં છાલની સળીઓ ખોસવી તે.

૨૧૨. આપ ભલા તો જગ ભલા. રાખપત તો રખાપત.
આપણે વેંત નમીએ, તો સામો હાથ નમે.
ઘરનો રોટલો બહાર ખાવો છે.
૨૧૩. આંખ મિચાણી કે નગરી લુંટાણી
મરનારને ઊચકનારની શી ફિકર?
મૂઆ પછવાડે માલ, ગોલણ મરજ× ગાડાં ભરે.
૨૧૪. ધીરીને માગે તેની અક્કલ જાય આઘે. જર કરાવે વેર.
ધનકા ધન ગયા, ઓર દોસ્તકા દોસ્ત ગયા.
૨૧૫. આપીશું, કંઈ ઘાલ્યા તો નથી.*
સોકે કિયે સાઠ, આધા ગયા નાઠ, દસ દેએંગે,
દસ દિલાએંગે, દસકા દેના ક્યા, દસકા લેના ક્યા?
૨૧૬. આભ ફાટ્યું ત્યાં ક્યાં થીંગડું દેવું?
પેટ ફાટ્યું, ત્યાં પાટો ક્યાં બાંધવો?
મધદરિયે બેડી,÷ ઊગર્યાનો આરો નહિ.
૨૧૭. ટાઢા પહોરની હિંગ મારવી. ખરે બપોરે તારા બતાવવા.
બાર મણનું કોળું ને તેર મણનું બી. ભીંડો મારવો.
એક પૂણી પડી, તેમાં બાર ગામ દબાઈ ગયાં.
બાર કોસનો માંડવો ને તેર કોસનો વાંસ.
આંધળા ચોરે ચાંદરડું દીઠું.
હથેળીમાં પરમેશ્વર દેખાડવા.
૨૧૮. રોયેથી કંઈ દહાડો વળે? રોયે કંઈ રાજ મળે?
આમે તોટો ને આમે તોટો, ખાને રાંડ ઘી ને રોટો.

× મર-ભલે. * લેણદાર તે માગવા આવે ત્યારે જવાબ.
÷ બેડી-વહાણ.

આમે દેવાળું ને આમે દેવાળુ, ત્યારે શું ચોળાનું વાળુ.
૨૧૯. રાત અંધારી ને તલ કાળા, લે વાણિયા તારા ને તારા.
અંધારાની ખાધી બે.
રાતે સાડલે રાંડ ને પારોર લઈ ગઈ ખાંડ.
સો મણ તેલે અંધારું.+
વળતાં વળી, તે લઈ ગઈ તેલની પળી.
૨૨૦. અંધેકી ગાવડી ને અલ્લા રખવાળ.
ચોરને ઉછેરવો પડે નહિ.
ઉઘાડે બારણે ધાડ નહિ ને ઉજ્જડ ગામે રાડ નહિ.
ખોટો રૂપિયો ખોવાય નહિ. ઉકરડાને વધતાં વાર નહિ.
ઢેડની છોડીનો કોઈ ધણી નહિ.
૨૨૧. મનમાં આવે તેમ બોલવું નહિ ને ભાવે તેટલું ખાવું નહિ.
અન્ન પારકું છે, કંઈ પેટ પારકું નથી.
૨૨૨. જ્યાં જાય ઊકો, ત્યાં સમુદર સૂકો.
આવ મારી કાણી, તું ક્યાંય ન સમાણી.
નામ લીધે પાપ જાય, કાળ પડચે જીવ જાય.
એનાં પગલાં જ એવાં છે કે જ્યાં જાય ત્યાં પાવન પટ.
૨૨૩. લાલાજીની જાનમાં ને ખાવુંપીવું કાનમાં.
લીલા લહેર ને ખાવાનાં ઘેર.
સાપેસાપ મળ્યા ને જીભના લબકારા.
ખાવાને ખોખાં ને પહેરવાનાં ચોખાં.
ખાનાપીના ખેરસલ્લા, ધીંગાણાં બહોત.
૨૨૪. સાઠી બુદ્ધિ નાઠી. ઘરડાં ને ઘેલાં.

+ કોઈ તેલ પૂરનાર નહિ.

પળિયેટ ને ચળિયેટ. (ચળેલ)
ઘડપણમાં લઘુ,[1] લાળ ને લવરી વધે.
૨૨૫. એઠાની ડાળ કાપવી નહિ. ખારા દરિયામાં મીઠી વીરડી!
આંખ કાણી કરવી, પણ દિશા કાણી કરવી નહિ.[2]
ખાવું તેનું ખોદવું નહિ. લૂણનો સાચો તેનો પ્રભુ રાચો.
૨૨૬. નાક વાઢીને અપશુકન કરવા. હું મરું પણ તને રાંડ કરું.
૨૨૭. પેટથી સૌ હેઠ. પહેલી પૂજા પેટની, પછી દેવની.
પેટ ભર્યું એટલે પાટણ ભર્યું.
આપ જમ્યા એટલે જગત જમ્યુ.
આંગળીથી નખ વેગળા એટલા વેગળા.
*સૌનો હાથ મોં ભણી વળે.
પેટ આગળ પેહુ તો જમવા કોને તેડું?
પહેલું પેટ ને પછી શેઠ.
૨૨૮. ગાં– તળે રેલો, વાત પડતી મેલો.[3]
૨૨૯. આંખના પાટા જેવો અળખામણો.
૨૩૦. પેટ કરાવે વેઠ. પેટ માટે લંકામાં જવું પડે.
સો મણની કોઠી ભરાય, પણ સવાશેરની કોઠીનું પૂરું થાય નહિ. પેટ પાપની ખાણ છે.
૨૩૧. આંગળી આપીએ તો પહોંચો પકડે.
બેસ કહેતાં સૂઈ જાય.
બાવાજી, નમોનારાયણ, તો કહે: 'તેરે ઘેર ધામા.'
હાથ આપીએ તો ગળું પકડે.

---

૧ લઘુ–લઘુશંકા. ૨ મિત્ર ગુમાવવો નહિ.
૩ જે દોષ પોતાને લાગુ પડે, તે બીજાનો કાઢવો નહિ.

કડિયો ને કોળ* ઘરમાં પેસે તે નીકળે નહિ. +
૨૩૨. ઇશ્કની આંખ કહી આપે. પ્રેમ આંખમાં ઝળકે.
૨૩૩. મોં જોઈને ટીલું કરવું. છાણના દેવને કપાસિયાની આંખો.
મોં જોઈને તમાચો મારવો. વેવાઈ તેવો વિવાહ.
મોચીના દેવને ખાસડાંનો હાર. ઊંટના મોંને ઝાંખરાં.
નકટીનો વર જોગી. હનુમાનને આકડો ને શંકરને બીલી.
૨૩૪. તનના રોગની દવા છે, મનના રોગની દવા નથી.
ઇશ્કના દરદીને ઓસડ નહિ.
બંધન તો પ્રેમનું ને બાણ તો કામનું.
ઇશ્કમાં ઘાયલ થઈ ફરે, તેને એકે મલમ કાર ન કરે.
૨૩૫. માંહેલા ગુણ મહાદેવજી જાણે! ઊજળે લૂગડે લખેસરી.
ઉપર હીરા ચકચકે, માંહે કીડા કચકચે.
ઉપરથી ઇંદરવરણાં, માંહે કડવું ઝેર.
ઉપરકી તો અચ્છી બની, ભીતરકી તો રામજી જાણે.
દેખનમેં ઢબુ, ચલનમેં સિરવાઈ.÷
૨૩૬. સડેલાને ચાંદું નહિ. ઘાંચીને લૂગડે ડાઘ નહિ.
કાળામાં મેશનો ડાઘ જણાય નહિ.
કુલિન લજ્જ્યો લાજે.
૨૩૭. સૌ ઊગતાને પૂજે. ઊભો શેઠિયો લાખનો, બેઠો કાખનો.
શેઠ બોલે તે સેવાવીશ.
બાળો રાજા સેવીએ ને વળતી લીજે છાંય.

---

* કોળ-ઉંદર. + કડિયો પણ ઘરમાં એક બારી કઢાવવા બોલાવ્યો હોય, તે કંઈ ને કંઈ નવું કામ કરવાનું કાઢે.
÷ સિરવાઈ-તદ્દન હલકો સિક્કો.

ચમત્કાર વગર નમસ્કાર નહિ.

૨૩૮. ઊંઘતો બોલે પણ જાગતો ન બોલે.
જાગતો મૂતરે તેનો શો ઉપાય?
તુમ બકતે હો, હમ સૂનતે હૈં.
એક કાને સાંભળું ને બીજે કાને કાઢી નાખું.
આંખ આડા કાન કરવા.

૨૩૯. કાકા મટી ભત્રીજા થવું.
ઘરધણી મટીને પડોશી થવું. શેઠ મટીને વાણોતર થવું.
ઘરધણી શિયાળિયાં.[1]

૨૪૦. ઊંટનાં અઢારે વાંકાં. એના સાંધા એટલા વાંધા.
શેઠ, વાળ ને દાંતરડાં એ ત્રણે ય વાંકાં

૨૪૧. દૂબળું ભૂત કુશકે રળિયાત.[2] કંગાલ કાકડીએ રાજી.
ભૂંડ કાદવે રાજી. કીડીને કોગળે પૂર
ભૂત બાકળે રાજી. ઢેડ ઢેખાળે રાજી.
કૂકડીનુ મોં ઢેકલે.[3]

૨૪૨. ઊંટે કર્યા ઢેકા, તો માણસે કર્યાં કાઠાં
ખુદાએ બનાવ્યા ઊંટ, તો માણસે બનાવ્યાં પેંગડાં.
હરાડી[4] ભેંસને ગળે ડેરો.[5]

૨૪૩. નાદાન પાસે છાની વાત, તે ધજા બાંધે.[6]
ફૂટેલા કુલ્લામાં ઘી ભરવું. ચારણીમાં પાણી ભરવું.
આઠે માણે[7] ભરવું.

૧ બહાર ભટકનાર. ૨ રળિયાત–રાજી. ૩ ઢેકામાં રાજી.
૪ હરાડી–ભટકેલ. ૫ ડેરો–ગળે બંધાતું લાકડું.
૬ બધે જાહેર કરે.
૭ માણો–દાણાના તોલ માટે નખના આકારનું દસશેરિયું માપ.

૨૪૪. મિયાં મહાદેવનો જોગ ન ખાય.
ઉંદર–બિલાડીનો મેળ. બારમો ચંદ્રમા.[1]
મોં દીઠું ગમે નહિ. આંખો વઢે.

૨૪૫. એકડાવગરનાં મીંડાં. વરવગરની જાન.
મીઠાવગરનો. સરદારવગરની ફોજ.

૨૪૬. એકથી બે ભલા. એકનું ઓસડ બે.
ચાર મળ્યા એટલે ચોરનો ભય ટળ્યો.

૨૪૭. કોડી ધોઈને કાદવ કાઢવો.
છાણમાં ઢેખાળો નાખીએ તો છંટાઈ મરીએ.
એઠને છેડીને ઉતાર જેવું થવું.
ભાંડે તે ભંડાય, નિંદે તે નિંદાય.

૨૪૮. વાત કરતાં ગળે પડવું. પરોણીને નાતરે દેવી.
બેઠાં બાઈ, તો કરો સગાઈ.
વાત કરનારીને વહેલમાં બેસાડવી.[2]

૨૪૯. હાટડી નાની ને હરકત ઘણી.
પૂંજીબાઈનો પરિવાર. ચકલી નાની ને ફડકો મોટો.
ખાનાપીના બેરસલ્લા, ધિંગાણાં બહોતેરાં.
ઘડીની નવરાશ નહિ ને પૈસાની પેદાશ નહિ.
વૈકુંઠ નાનું ને ભગતડાં બહુ.
ધંધો થોડો ને ધાંધલ ઘણી.

---

૧ જન્મકુંડળીમાં બારમે ખાને ચંદ્ર હોય, તો હાડોહાડ વેર કરાવે.

૨ કોઈ એક રસી બીજી એક સ્ત્રીના વેવિશાળની વાત કરવા આવે તેને જ પોતાની સ્ત્રી–પત્ની કરી લેવી.

કામમાં ને કામમાં, હડીઓ કાઢે ગામમાં.

૨૫૦. જેણે મૂકી લાજ, તેને નાનું સરખું રાજ.
જેણે રાખી લાજ, તેનું બગડયું કાજ.
[1]સનસમાં લેવાણો તે મૂઓ.
જેણે રાખી શરમ, તેનાં ફૂટ્યાં કરમ.

૨૫૧. આખું કોળું શાકમાં ન જાય.
એકદમ લાડવો ખવાય નહિ.
એક ઘાએ કૂવો ન ખોદાય.
કોળિયે કોળિયે આખું જમાય.

૨૫૨. એક દહાડે બે પર્વ. સાત વાર ને નવ તહેવાર.
દિવસના કલાક ચોવીસ ને કામ ચાલીસ કલાકનું.
એક શાંઠ ને સો સાંઠ. બાડા ગામમાં બે બારશ.

૨૫૩. દિવાળીનું દારૂખાનું ને પૈસામાં પલીતો.
એક દહાડાની શોભા ને જનમારાની ઓભા.[2]
કરે વરો ને ઊતરે બરો. શોભા એટલી ઓભા.

૨૫૪. નાને ભડકે દિવાળી ને મોટે ભડકે હોળી.
એક દીવે દીવો, ઘણે દીવે દિવાળી.
નાને જમણે જમણવાર, મોટે જમણે શંભુમેળો.

૨૫૫. વટલ્યો વટલાવે, બગડ્યો બગાડે.
જોગી વજીર, ત્યાં તૂંબડું રહે.
એક નકટો, સો નકટા કરે.

૨૫૬. એક નન્નો સો દુઃખને હણે.

---

૧ સનસ-શરમ, લાજ.
૨ ઓભા-મૂંઝવણ, ફિકર.

મગનું નામ મરી ન પાડીએ.

નરો વા કુંજરો વા.

[દ્રોણે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું: 'મારો પુત્ર અશ્વત્થામા મરાયો તે વાત સાચી?' ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો: 'હા.' અને પછી ધીમેથી ઉમેર્યું: 'નરો વા કુંજરો વા–માણસ કે હાથી, તે નક્કી નહિ.'-એટલે બેવડું બોલવું કે સંદિગ્ધ ભાષા વાપરવી.]

ફેરવી બાંધવામાં માલ છે.

[એક જમાદાર પોતાનો ખોવાયેલો ઘોડો શોધવા નીકળ્યા. રસ્તામાં બે વાણિયા મળ્યા. તેમને પૂછતાં, એક બિનઅનુભવી વાણિયો બોલ્યો: 'હા અમે જોયો. થોડેક દૂર નાસીને જાય છે.' એટલે જમાદાર આજ્ઞા કરતો હોય તેમ બોલ્યો: 'ચાલ બતાવ.' અનુભવી વાણિયાએ ધીરે રહીને કહ્યું: 'ફેરવી બાંધવામાં માલ છે' અર્થાત્ ફાળિયું કાઢી નાખીને ફરીથી જુદી રીતે બાંધવામાં ફાયદો છે. પેલો સમજી ગયો ને બોલ્યો: 'હા, હા, પેલો દોડચો જાય, માથે મોટાં શિંગડાં છે.' એટલે જમાદારે કહ્યું: કંઈ અક્કલ છે કે નહિ? ઘોડાને તે શિંગડાં હોય? એ તો ગાય કે ભેંસ હશે. એમ બોલી તે પોતાના ઘોડાની શોધમાં ચાલ્યો ગયો અને પેલા વાણિયાને સાથે દોડી જવાની મહેનત બચી ગઈ.]

૨૫૭. મિયાં બી નયા, ઔર કાયદા બી નયા.

૨૫૮. એક મ્યાન બે તલવાર.

શિયાળ તાણે સીમ ભણી ને કૂતરું તાણે ગામ ભણી.
જણજણનો જુદો મત, તેમાં જાય ઘરની પત.†

૨૫૯. બિલાડી એકવાર લાડવો લઈ જાય.

લુટાણા તે રસ્તે જવું નહિ.

---

† પત–આબરૂ.

એકવાર ખત્તા, બેવાર ખત્તા,[1] ત્રીજીવાર માદરબખ્તા.

૨૬૦. કાજીજી દૂબલે કયું, તો કહે સારે શહેરકી ફિકર.
પંચાતિયાનાં છોકરાં ભૂખે મરે.
દેશનું ડહોળે, તે ઘરનું બોળે.

૨૬૧. કાચા કાનનું, તે નહિ સાનનું.

૨૬૨. એની માએ સવાશેર સૂંઠ[2] ખાધી છે.
એની માએ શીરો ખાઈ હીરો જણ્યો છે.
એ તો ઊડતા પંખી પાડે તેવો છે.
આભને થોભ દે તેવો છે.

૨૬૩. મિયાં કયું રોતે હો, તો કહે, બંદેકી શિકલ એસી જ હે.
જબસેં આયે બાલ, તબસેં યહી હવાલ.
એરંડો ઊગે ત્યાંથી જ પોલો.
એ તો કોઈ દિવસ બેપાંદડે[3] થયા જ નથી.
શ્રાવણ ઊતરે નહિ ને ભાદરવો બેસે નહિ.

૨૬૪. એ તો પાનફૂલમાં ઊછર્યાં છે. ગર્ભશ્રીમંત છે.
'અસલ રેશમ છે.

૨૬૫. એ મંગાળે[4] મેશ વળવા દે તેવા નથી.
એ કોઈનું દળદર ફીટે તેવા નથી.
એના પગમાં ભમરો છે.
મંગળવારે માંડે ને આદિતવારે શંડે.

---

૧ ખત્તા-ભૂલ.
૨ પ્રસૂતિ વખતે જે સ્ત્રી સૂંઠ ખાય, તેની શક્તિ સારી રહે છે.
૩ દૂબળા જ રહે છે.
૪ મંગાળે-ચૂલો. એક જગ્યાએ સ્થિર રહે ને રસોઈ બનાવે તો જ ચૂલે મેશ બાઝે; અર્થાત્ અસ્થિર મનના છે.

એ સોમે સાજા ને મંગળે માંદા છે.

૨૬૬. શિયાવિયા થઈ ગયો છે. જાણે તેલમાં માખ ડૂબી
પોતિયાં બગડી જાય છે. છાશબાકળા થઈ ગયા
જીવ મૂઠીમાં આવી ગયો છે. મોં ઉપરં લોટ ઊડે

૨૬૭. ગામ ભાંગીને[1] ચોરાસી[2] કરવી.
એરણ ચોરી ને સોયનું દાન કરવું.
ભેંસ ચોરીને ખીલાનું દાન કરવું.

૨૬૮. એવો ભોળો કે મૂકી જાય ગાગર ને લઈ જાય ગોળે
બોર આપીને કલ્લીઓ કાઢી જાય.
સોય આપીને કોશ લઈ જાય.
લંગોટ દઈને પાઘડી લઈ લે.
કાલો થઈને કાંચળીમાં હાથ ઘાલે.

૨૬૯. ભૂંડામાં ભૂંડી ચાકરી પરાધીન સ્વપને સુખ નહિ
ખેતી સદા સુખ દેતી. ચાકરી સબસેં આકરી.
નોકર ખાય ઠોકર. દાસ તે સદા ઉદાસ.
ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર ને કનિષ્ઠ ચાકરી.

૨૭૦. એની લાકડી ને એનો બરડો. એનું મોં ને એનું ખાસ
એની મોઈ ને એનો દાવ.

૨૭૧. કાળા દાંત ને કથીરનો ચૂડો, તું કરતાં મારે રંડાપો રૂ
ધણી રે ધણી, તારી ધમક ઘણી, લાવ્યો ત્યારે મૂળાની પા

૨૭૨. પાપનો ઘડો ફૂટ્યા વગર રહે નહિ.
પાપ પીપળે ચઢીને પોકારે.

૧ ભાંગીને–લૂંટીને. ૨ ચોરાસી–ચોરાસી નાતના બ્રાહ્મ

બહુચરાજીનો કૂકડો પેટમાં બોલે.

[એકવાર મુસલમાન બાદશાહની ફોજ ગુજરાતમાં બહુચર પાસે આવી ચડી. ત્યાં માતાજીના મંદિરમાં કૂકડા રમતા હત ફોજના માણસોએ તે ગામના લોકોએ ના પાડવા છતાં તેમનાં દિલ લાગણી દૂભવીને પણ માતાજીના કૂકડાને રસોઈમાં ખાધા. માતાજી કોપ થયો એટલે ખાધા પછી ત્રણચાર કલાકે તે કૂકડા તે સૈનિકો પેટમાં સજીવન થયા અને 'કૂકડેકૂક બોલવા લાગ્યા. આથી કેટલ બીન્યા, ઘણા માંદા પડ્યા અને કેટલાક મરી ગયા; અર્થાત્ પાપ નક વગર રહે નહિ.]

૨૭૩. કમજોર ને ગુસ્સા બહોત.
ખેંચ પકડ, મુજે જોર આતા હે.
મિયાં પડ્યા પણ ટંગડી× ઊંચી.
હેડમાં પગ ને મૂછે તાલ.

૨૭૪. મૂઠીએ ખસતું તો આવે હસતું.
સીધા રહી દૂધ ન પીએ, આડા રહી મૂતર પીએ.
થાકે ત્યારે પાકે. વાર્યું ન કરે, હાર્યું કરે.

૨૭૫. કમોસમનાં કંકોડાં સ્વાદ આપે નહિ.
હાથી રાજદરબારે શોભે.
નાતરામાં ધોળ નહિ ને ખીચડીમાં ગોળ નહિ.
વિવાહનાં ગીત વિવાહમાં ગવાય.

૨૭૬. કર્યું તેટલું કરવું મટયુ.
કૂકડમૂકડ કેટલો ભાર, તો કે એક ઉતાર.
કામ કર્યાં તેણે કામણ કર્યાં.

૨૭૭. છીંકતાં છીંડું પડે. તેરી ભેંસે મેરી ખીજાં પાડી.

× ટંગડી–ટાંગો, પગ.

કરવી ખેતી તો જોડ ગાડું, કરવી વઢવાડ તો બોલ આડું.
૨૭૮. ઊતર્યો અમલ કોડીનો. ખીલાને જોરે વાછડું કૂદે.
૨૭૯. ભલાની દુનિયા નથી. નમે તેને સૌ નમે.
મીઠા ઝાડનાં મૂળ સૌ ખોદે.
૨૮૦. કસાઈને ઘેર કુશળ, ધરમીને ઘેર ધાડ.
ગાંડાને ગામ, ડાહ્યાને ઠામ.
હલાલમાં હરકત, હરામમાં બરકત.[1]
જિસકી દાનત પાક, ઉસકે ઘરમેં ખાખ.
જિસકી દાનત ખોટી, ઉસકે ઘરમેં રોટી.
સતીને સાડી નહિ ને વેશ્યા પટકૂળ પહેરે.
૨૮૧. કહેતા બી દીવાના, સૂનતા બી દીવાના.
વાત સાંભળી તોલ કરવો.
વાત કાને આવ્યા ભેગી હડી[2] કરવી તે મૂર્ખાઈ.
૨૮૨. વાતે પાપડ, વાતે વડી, વાતે વહુ ગધેડે ચઢી.
વાતે પાડા ગાભણા કરવા. વાતનાં વડાં કરવાં.
વીસાશ્રીમાળીના વિચાર. બે મણ ઘી તાવડામાં બળી ગયું.[3]
૨૮૩. માંડવો બાંધવા સૌ આવે, છોડવા કોઈ ન આવે.
૨૮૪. કંકાસથી ગોળીનું પાણી ત્રાસે. કજિયાનું મોં કાળું.
૨૮૫. કાગડાની કોટે રતન. કાગડો દહીંથરું લઈ ગયો.[4]
ઉકરડે રતન.

---

૧ બરકત–સારું, ફાયદો. ૨ હડી કરવી–દોડવું.
૩ છતાં 'નાતમાં ખાજાં તળવાં છે' તેનો નિર્ણય ન કરી શક્યા.
૪ ખરાબ વર સારી અથવા રૂપાળી કન્યા લઈ જાય ત્યારે વપરાય છે.

૨૮૬. બિલાડીના પેટમાં ખીર રહે, તો એના પેટમાં વાત રહે
કાગડાની કોટે કંકોતરી. ચાડિયો ચોરે જઈ ચાડી કરે.
ઘાંચણને વાત કરી હોય તો તુરત ચંદરવો બાંધે.
એના પેટમાં તાંદળજો છજતો નથી.

૨૮૭. પાસો પડે તે દાવ ને રાજા બોલે તે ન્યાય.
ફાવ્યો વખણાય.
પડે પાસા ને જીતે ગમાર. કાજીની મારી હલાલ.

૨૮૮. ઊપજ્યું તેવું નીપજ્યું. તલ ખાધા ને ગાં– ચીકણી થઈ.
દાવ ઘોડો ને ચઢાવ વરઘોડો. ચઢ ચૂલા, ખાઉં.

૨૮૯. ઘર વ્યાજમાં ખોયું. વાછડી વરતમાં× ફૂલી.

૨૯૦. કાગનું બેસવું ને ડાળનુ પડવું. કાકતાલીય ન્યાય.
આંખ ફૂટનારી ને ઓંકો વાગનાર.
લાગનાર થાય ત્યારે ગેબની ગોળી લાગે.
આંધળાના ઘાથી કોઠું પડ્યું.
નાખે અવળા ને પડે સવળા.
આંધળાનો ઘા પાધરો આવ્યો.

[ટીડો કરીને એક જોષી હતો. તે સાસરે જવા નીકળ્યો. સસરાના ગામના પાદરે એક રખડતા બળદને તેણે ઝાડે બાંધ્યો. સાસરે ગયો ત્યારે સાસુ રસોડામાં રોટલા ઘડતી હતી. ઘરમાં તે વખતે બીજુ કોઈ હતું નહિ, એટલે તે છાનોમાનો ડેલીએ બેઠો. અંદર તાવડી પર રોટલો નખાતો હતો, તેનો અવાજ તે ગણતો હતો. રસોઈ પૂરી થઈ. જમવા બેઠો ત્યારે સાસુએ તેને નવ રોટલા પીરસ્યા. ટીડો બોલ્યો 'ટપ તેર ને નવ કાં?' અર્થાત્ રોટલાના

× વરત–ઢોર ચારનારને માસિક કે વાર્ષિક દાણા અથવા પૈસા આપવામા આવે છે તે.

તાવડી પર ટપકારા તો તેર થયા હતા ને તમે મને નવ જ રોટલા કેમ પીરસ્યા? સાસુ બોલ્યાં: 'ચૂપ, ચાર છાશમાં.' અર્થાત્ ચાર રોટલા પછી છાશમાં ખાવા આપીશ. હમણાં મૌન રહો.

જ્યારે તેનો પતિ ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને વાત કરી. 'માનો ન માનો. પણ જમાઈ પાસે જ્યોતિષવિદ્યાનું સારું જ્ઞાન છે.' સસરાએ ટીડાને પૂછ્યું: 'મારો બળદ ક્યાં જડશે? ખોવાઈ ગયો છે.' થોડીક ગણતરી કરતો હોય તેવો ડોળ કરી, ટીડો બોલ્યો: 'જુઓ, ગામને પાદર ઝાડે બાંધેલો છે.' બળદ તે પ્રમાણે જડ્યો. જોષીની ખ્યાતિ ગામમાં બહુ ફેલાઈ.

તે જ તાકડે તે ગામના રાજાનો હાર ખોવાયો હતો, એટલે તેણે ટીડા જોષીને બોલાવ્યા અને તે સંબંધી પ્રશ્ન પૂછ્યો. ટીડો કહે: 'તેના જવાબ માટે વખત જોઈશે.' જોષીને રાતે રાજમહેલમાં સુવાડ્યા. 'હવે મારું શું થશે' તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં ટીડાને ઊંઘ ન આવી. મધરાત વીતી ગઈ, ત્યારે તે કંટાળીને બોલ્યો: 'નિંદરડી આવ, નિંદરડી આવ, નિંદરડી આવ.' હવે અકસ્માત એવો બન્યો કે નિંદરડી નામની દાસીએ તે હાર ચોર્યો હતો. તે ગભરાઈ ગઈ અને છાનીમાની જોષીની પાસે આવી હાર મૂકી ગઈ. સવારે જોષીએ રાજાને હાર આપ્યો. રાજાએ જોષીને સારું ઇનામ આપ્યું.

હવે રાજાને થયું કે ટીડાજોષીની વધારે પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એટલે તેણે ટીડાને રોક્યો અને પોતાના હાથમાં ટીડને રાખીને જોષીને પૂછ્યું: 'બોલો, મારા હાથમાં શું હશે?' જોષી અકળાઈને બોલ્યા:

'ટપ ટપ કરતાં ગણી પોળી, કુંઅર ચાલતાં દીઠો ડોળી;
નિંદરડીએ આપ્યો હાર, મૂક રાજા ટીડાનો ખ્યાલ.'

અર્થાત્ તેણે જે રીતે પોળી (રોટલા), ડોળી (બળદ) અને હાર મેળવ્યાં હતાં તેની વિગત જણાવી, ટીડાનો (પોતાનો) ખ્યાલ–છાલ છોડવા કહ્યું. ભાગ્ય પાંશરું તે રાજા એવું સમજ્યો: 'મારા

હાથમાં જે ટીક ગે' રાખ્યું છે, તેને છોડી મૂકવાનું જોષી કહે છે.' રાજાએ જોષીને ખુશી થઈને ફરીથી બારે ઇનામ આપ્યું. આ રીતે ભાગ્યવશાત્ ટીકાજોષીનો–આંધળાનો મા બધો વખત પાધરો આવ્યો.]

૨૯૧. લાગ્યું તો તીર નીકર તુક્કો.
મારે તોપ, ખુદા સચ્ચા હે.
દરિયામેં હાટ, રખનેવાલા રામ હે.
સૂરદાસકી ટીકી, લગી તો લગી, નહિ તો રામધૂન મચાઈ હે.
બલે બીબી, માર ભૂસકો, બજાવ સિક્કો, બનતાં બને તે ખરી.
બેટા, ચડજા શૂળીએ.

[એક વાણિયાના ઘરમાં રાતે ચોર પેઠો. વાણિયાએ જાણ્યું. તેણે પોતાની સ્ત્રીને જગાડી કહ્યું: 'મ તાજીએ સ્વપ્નું આપ્યું છે. દીવો કર. આપણને દીકરો નથી, આજે આકાશમાંથી છોકરો ઊતરશે.' ચોરે સાંભળ્યું. તેણે મનમાં ધાર્યું: 'શેઠનો દીકરો બનીશ અને તેની સઘળી પૂંજી મને મળશે. ચોરી કરવી મટી જશે.' એમ ધારી તે થાંભલા પાછળ ભરાયો.

શેઠે દીવો ઊંચો કરી, સ્ત્રીને ચોર દેખાડતાં કહ્યું: 'જો, માતાજીની કેવી દયા છે? કશી યે ખોડખાંપણ નથી. તેને નાહવા માટે ઊનું પાણી કર ને ખાવા માટે લાપસી કર.' ચોરને નવરાવ્યો, ખવરાવ્યું ને પછી કસબી પાઘડી, અંગરખું ઘરેણાં, વીંટી વગેરે પહેરવા આપ્યું. સવાર થઈ ચોરને કપાળે કંકુનો ચાંલ્લો કર્યો ને શેઠ બોલ્યા: 'ચાલો દીકરા, દુકાને. તું તો હવે વાણિયાનો છોકરો થયો.' જે મળે તે પૂછે: 'આ કોણ છે?' શેઠ જવાબ આપે. 'મારો દીકરો, આકાશમાંથી આવ્યો. માતાજીએ આપ્યો.' એમ

કરતાં દુકાને આવી બેઠા. શેઠે ગુપ્ત રીતે પોલીસને ચોરની ખબર આપેલી. થોડો વખત થયો ને જમાદાર આવ્યા. જમાદારે શેઠને બધી વાત પૂછી. શેઠે તે જ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. જમાદારે પેલા શેઠના દીકરાને લાકડીનો ગોદો માર્યો. શેઠ કહે: 'જમાદાર સાહેબ, એવું શું કરો છો? ભાઈસા'બ, દીકરો છે. એને ગોદા શું કામ મારો છો?'

જમાદાર બંનેને લઈ આવ્યો, પહેલા પ્રમાણે જ જવાબ આપ્યો, એટલે ફોજદારે શેઠને મારવા લીધા. શેઠ કહે: 'સાહેબ, મને શું કરવા મારો છો? દીકરો છે, આપને ચાહે સો કરો.' ફોજદાર સમજ્યા. ચોરને શૂળીની સજા ફરમાવી. શેઠે તેને પોતાનું પ્રથમનું ધોતિયું પહેરવા આપ્યું અને પોતે આપેલાં બધાં કપડાં તથા ઘરેણાં લઈ લીધાં અને કહ્યું: 'એમાં ગભરાય છે શું? પરમેશ્વરનું નામ લઈને બેટા ચડજા શૂળીએ.']

૨૯૨. કાગનો વાઘ કરવો.* રજનું ગજ કરવું.
વાતનું વતેસર કરવું. રામમાંથી રામકહાણી કરવી.

૨૯૩. રાંકમાંથી રાજા કરવો. કીડીનો કુંજર કરવો.
પપ્પામાંથી પીરમહમ્મદ બનાવવો.

૨૯૪. કાગળની હાંડી ચૂલે ચઢે નહિ.
તૂંબડાં બાંધી દરિયો તરાય નહિ.
કાગળની કોથળીમાં લૂણ ભરાય નહિ.
કાગળની હોડીથી તરાય નહિ.

૨૯૫. ઘેલી સૌ પહેલી. ગામ કરતાં ઘાંચણ ઉતાવળી.
હોળીનું નળિયેર.

૨૯૬. સો કપૂતે બાપ વાંઝિયો. દી વાળે તે દીકરા.

* અતિશયોક્તિભરી વાત કે વર્તન કરવું.

છો વાળે તે છોકરા. એકે[1] ઊજળા, છત્રીસે ખેંગાર.[2]
એકે હજારાં સોએ બચારાં.
બાકર[3] બચ્ચાં લાખ, લાખે બિચારાં.
સિંહણ બચ્ચું એક, એકે હજારાં.
૨૯૭. એવો સાચો કે જ્યાં બોલે ત્યાં ખાય તમાચો.
સાચાબોલી સાસરે ન સમાય.
ડાકણને મોંએ ડાકણ ન કહેવાય.
'હે બાઈ બાડી, છાશ દેજે જાડી;'
'જેવી તારી વાણી, તેવું છાશમાં પાણી.'
૨૯૮. કાજીની કૂતરી મરી ગઈ ત્યારે 'આખું ગામ આભડયું,
કાજી મરી ગયા ત્યારે કોઈ નહિ. એ આંખની શરમ.
આંખની શરમ મટી એટલે યારી તૂટી.
૨૯૯. માણસ જોઈએ વસીને,[4] સોનું જોઈએ કસીને.
૩૦૦. ગૂમડું ફૂટયું ને વૈદ વેરી.
ગરજ સરી અમારી, શી પરવા તમારી?
કામ વખત કાકી, નીકર મૂકે હાંકી.
ગરજ સરી મેરી કે મા ફાડ તેરી.
વૈદ, ભૂવા ને ડાકલાંવાળા, આવે ચઢ્યા ને જાય પાળા.
જમતો પરોણો ભેંસ માને.

[એક જમતા પરોણા માટે ઘરધણીએ સ્ત્રીને દૂધ લાવવા કહ્યું. તે બોલી: 'ભેંસ વસૂકી ગઈ છે.' પરોણો બોલ્યો: 'મારે ત્યાં બહુ ભેંસો છે. જરૂર એક તમારે ત્યાં મોકલી આપીશ!' પરોણો ગયા પછી તે બધું જ ભૂલી ગયો. એ તો ગરજનો માર્યો બોલેલો.]

૧ એકે–એક સપૂતે. ૨ ખેંગાર–બળેલી ઈંટના રોડાં.
૩ બાકર–બકરી. ૪ વસીને–સાથે રહીને, સંગ કરીને.

ગરજકે વાસ્તે ખુદાકુ કુસલાતીથી ?

[એક ડોશીનો એકનો એક દીકરો માંદો પડ્યો. ઓસડથી આરામ ન થતાં, તેણે માનતા માની: 'ખુદા, મેરે બેટેકું આરામ કરે, તો આભ જિતની બડી રોટી ખુદાકું ચઢાઉંગી.' દીકરાને આરામ થયો. દીકરાએ કહ્યું: "આભ જિતની બડી રોટી માની હૈ, લેકિન રોટી પકાનેકું ઇત્તા બડા તવા કહાંસે લાવગી?' ડોશીએ કહ્યું: 'ગરજકે વાસ્તે મેં ખુદાકો કુસલાતી થી.']

૩૦૧. ગરજે ગધેડાને કાકો કહેવો પડે.
ગરજુ ગામનો ઓશિયાળો.
ગરજ બિચારી બાપડી ગરજે ગોથાં ખાય.
ગરજુ કુશકાથી સોંઘો. ગરજિયું ને દરિદ્રિયું.
ગરજવાનની અક્કલ જાય ને દરદવાનની શિકલ જાય.
કણકિયાની[1] બાયડી સૌની ઓશિયાળી.

૩૦૨. કાળા અક્ષરને કૂટી મારે એવો છે. કાળા કાળા મંકોડા.
પાટી ઉપર ધૂળ નાખી હોય ત્યારે ને?[2]
રાતી એટલી ઘિમેલો.[3]

૩૦૩. મરીને માળવો ન લેવાય. કંઈ ચૂલા ઉપર ચઢાય છે?
કંઈ ચાર હાથ થાય છે? આભને બાથ ભરાતી નથી.
કંઈ બે હાથે લાડવો ખવાય?[4]

૩૦૪. મારવો ઉંદર ને ખોદવો ડુંગર.
મારવી આંખ ને ચઢાવવી તોપ.

૩૦૫. કીડીને કણ, હાથીને હારો, હંસને મોતી ને દેડકાંને ગારો

૧ કણકિયો—કણક (લોટ) માગનાર બ્રાહ્મણ.
૨ અર્થાત્ અભણ છે. ૩ ઘિમેલો—એક જાતનાં જીવડાં છે.
૪ અર્થાત્ થતી હોય એટલી ઉતાવળ થાય.

પરમેશ્વર આપી જ રહે છે.
કીડીને કણ ને હાથીને મણ.

૩૦૬. મોંમાં આવ્યો કોળિયો પાછો જાય.
કાંઠે આવેલુ વહાણુ ડૂબ્યુ. હાથ આવેલી બાજી ગઈ.
ધાર્યું સોનું ધૂળ મળ્યુ. કરી કમાણી ખોઈ બેઠા.
છેડો સુધર્યો તેનું બધું સુધર્યું

૩૦૭. સૌ કીસબ[1] ચોર.
કામણ શીખવે, પણ વારણ[2] પોતાની પાસે રાખે.
તાળું બતાવે, પણ કૂંચી ક્રરસનજીને હાથ.

૩૦૮. કુંભાર કરતાં ગધેડા ડાહ્યાં. શેઠ કરતા વાણોતર વધ્યા.
ભણીભણીને ઊતર્યો, ગુરુજીના મોંમાં મૂતર્યો.

૩૦૯. ગામડે ભેંસ ને ઘેર ઝગડા.
પેટમાં છોકરું ને નામ પાડો 'હીરો.'
ભેંસ ભાગોળે ને છાશ છાગોળે.

૩૧૦. કન્યા અને એઠું ધાન વાસી[3] ન રખાય.
દીકરીના બાપને ઊંઘ ન આવે.
પેટી રખાય પણ બેટી ન રખાય.

૩૧૧. કુંવારી કન્યાના સો વર ને સો ઘર.
વરને ટીકાવ્યો[4] ન હોય, ત્યાંસુધી કાન કુંવારો.

૩૧૨. લક્કડકે લાડુ ખાયગા વો પસ્તાયગા, નહિ ખાયગા વો ભી પસ્તાયગા.

---

૧ કીસબ-હુન્નર, કળા, વિદ્યા વગેરે બધુ જ છૂટથી ન શીખવે તે.
૨ વારણ-મંત્રાદિથી કરેલા કામણ કે મારણને બીજા મંત્રથી હઠાવવાની વિદ્યા. ૩ વાસી-ઠંડું, રાતવાસો.
૪ ટીકાવવું-ચાંલ્લો કરવો, બાજઠમાં પોખવું

કુંવારો કોડે મરે ને પરણ્યો પીડાએ મરે.

૩૧૩. ગામને મોંએ ગરણું ન બંધાય.
કૂવાને મોઢે ઢાંકણુ દેવાય, પણ ગામને મોઢે ઢાંકણુ ન દેવાય. જગત જિતાયું નથી.
ખલકકી હલક, કિસીને બંધ કિયા હે?
મારનારનો હાથ ઝલાય, પણ બોલનારની જીભ ન ઝલાય.

૩૧૪. મનમાં પરણ્યા તે મનમાં રાંડયા.
કૂવાની છાયા કૂવામાં જ રહે.
ઘડાનું અજવાળું ઘડામાં જ રહે.
દરની માટી દરમાં સમાયે.

૩૧૫. કેળાંમાં ખાંડ ને મૂળામાં મીઠું. દુકાળમાં અધિક માસ.
દૂબળા ઘરમાં સુવાવડ સાંઢ.

૩૧૬. રોટી ત્યાં ચોટી× નહિ, ચોટી ત્યાં રોટી નહિ.
ધાનાં ત્યાં પાનાં નહિ ને પાનાં ત્યાં ધાનાં નહિ.
દૂધ ને દીકરા સાથે ક્યાંક હોય.

૩૧૭. ઘી વિના લૂખો કંસાર, દીકરા વગર સૂનો સંસાર.
પૂતહીનકા ઘર સૂના, વિદ્યાહીનકા હૃદય સૂના, દરિદ્રીકા સબ સૂના. બાળા તેના શા દુકાળા?
જેને ઘેર પારણું તેનું શોભે બારણું.

૩૧૮. કોઈના પેટ ઉપર પગ મૂકવો નહિ.+
પીઠ ઉપર મારીએ, પણ પેટ ઉપર ન મારીએ.
વહેતી ગંગામાં પગ મૂકવો નહિ.

× ચોટી–ચોટીવાળા છોકરા. + રોજી ન છીનવી લેવી.

ચઢતી દેરડી– પાડવી નહિ.

૩૧૯. કુંભાર રીસે બળે ત્યારે ગધેડીના કાન ઉમેળે.
અકર્મી માટી રાંડ પર શૂરો.
આઈનો ખાર બાઈ ઉપર કાઢવો.
શોકના ખારે ધણીનો ખાટલો હગી ભરવો.
દીવાની દાઝે કોડિયાને બચકાં ભરે.
નબળો સિપાઈ ઢેડવાડે શૂરો.

૩૨૦. કોઈની હવેલી જોઈ આપણું ઝૂંપડું ન તોડી પડાય.

૩૨૧. ઉકરડામાં સાંઢ મૂતર્યો, તે શું જણાય?
કોગળે દવ હોલાય નહિ, ફૂંકે વાદળું ખસે નહિ.
બોવાળા તોડે મડાં હળવાં થાય નહિ.
ઘોડે ગયું તે ગધેડે પાછું વળે નહિ. લોઢી ઉપર ત્રચકો.×
મણનાં તૂટ્યાં શેરે સંધાય નહિ.
ચૂંટીઓ ખણ્યે વેર વળે નહિ.
ખાલખોસના* ઘાથી દુશ્મન ગાંજે નહિ.

૩૨૨. એ તો કાળો નાગ છંછેડવાનું કામ છે.
સાથીને ઘેર ભાલુ છે. ધારાળાનુ વેર છે.
હાથી આગળ પૂળો છે.
દાંત ખાટા થાય તેવું કામ છે વાઘને કૂલે મધ છે.
એ કંઈ મૂઆનો માલ નથી.

૩૨૩. મોં ખાય ને આંખ લાજે.

– દેરડી–દહેરી. × ત્રચકો–આગળીવડે પાડેલું પાણીનું ટીપું. તે કંઈ તપેલી કે લોઢીને ઠંડી ન પાડી શકે.
* ખાલખોસ–માત્ર ખાલ ચામડી જ ચિરાય–ખોસાય તેવો.

પેટમાં જેનું અન્ન પડ્યું, તે કોક કાળે ફળદાયકા.
કોળિયાનું માથું નીચું જુએ, ડાંગનું માથું ઊંચું જુએ.
૩૨૪. ખાધે રાજાના ભંડાર ખૂટી જાય. બેઠાથી બેગાર× ભલી.
૩૨૫. અનેનાં તો તનેનાં.
પેટમાં ન મળે રોટીઆં, સબ બાતાં ખોટીઆં.
૩૨૬. છાશ લેવા જવું ને દોણી સંતાડવી.
નાચવા જવું ને ઘૂમટો તાણવો.
માગણ ને મોંનો મોળો.
શોખને અને શરમને બને નહિ.
૩૨૭. મરતો નથી ને માંચો મૂકતો નથી.
મેલડીનો ચેપ. ચીકણો ગુંદ જેવો.
૩૨૮. ઘોડી પાછળ વછેરું.
ખિસકોલી હાલે, ત્યારે પૂછડી પણ હાલે.
બાવો નાચ્યો, એટલે બાવલી પણ નાચી.
મિયાં બોલ્યા ત્યારે દાઢી પણ હાલી.
સોય પાછળ દોરો.
૩૨૯. ખોટો તોપણ ગાંઠનો રૂપિયો. ભાગ્યું તો યે ભરૂચ.
ઘેલો તોપણ પેટનો દીકરો. બાંકો પણ માંકો.+

[એક મારવાડી પોતાની મૂછનો વાળ ઘરેણે મૂકી રૂપિયા વ્યાજે લેવા ગયો. શાહુકાર કહે: 'આ વાળ વાંકો છે.' ત્યારે મારવાડી ઉપરની કહેવત બોલે છે; અર્થાત્ વાંકો વાળ છે પણ મારી મૂછનો વાળ છે: તેવું તેનું અભિમાન જોઈ શાહુકારે લાખો રૂપિયા આપ્યા અને તે થોડા જ વખતમાં વ્યાજ સાથે પાછા પણ આવી ગયા.]

× બેગાર–મજૂરી. + માંકો–મારો.

૩૩૦. જેને કોઈ ન પરણે તેને ખેતરપાળ પરણે.
નકટીનો વર જોગી.
તલનુ ઘરાક ઘાંચી. લાકડે માંકડું વળગાડવું.
ખુદાને બનાઈ જોડી, એક અંધા ઓર દૂસરી ખોડી.

૩૩૧. મણનું માથું જજો, પણ નવટાંકનું નાક ન જશો.
કાળ જાય પણ કલંક ન જાય.
કાળ જાય ને કહેણી રહી જાય.
વે પાણી મુલતાન ગયાં.×

૩૩૨. ગોપાભાઈની ગોપવણી ને પાગ બાંધે ઉપરણી.
વાહ વાહ રે! મિયાં બાંકે, ડગલીમેં સો સો ટાંકે.
ઇધર મત આઇયો, ભાઈ, ઓઝલકી બીબિયાં ઘાસ કાટતી હે.
'આજે સેવો ખાધી છે' કહી દીવેટ ચાવી ગયા.

[એક ઘસાઈ ગયેલા ગરાસિયા પાસે મૂછે ચોપડવાનું પણ તેલ નહિ, એટલે દીવામાંથી દિવેલ લઈ મૂછે લગાવ્યું. સાથે દીવેટ આવી તે મૂછમાં ચોંટી રહી. બહાર નીકળ્યા ત્યારે સામા મળનાર માણસે પૂછ્યું: 'આ શું ચાટયુ છે?' ત્યારે ઉપર પ્રમાણે જવાબ આપી, વટ રાખવા માટે દીવેટને પણ સેવનો તાતણો ગણી, ખાઈ જવી પડી.]

૩૩૩. ગધેડા પર અંબાડી, પીંઢાર* ઉપર ટીપણી.
ધૂળ ઉપર લીંપણુ. ÷

૩૩૪. ગાય દોહીને કૂતરીને પાવું. કુપાત્રે દાન કરવું.
ગધેડા આગળ ક્રો ભેળાવવી. શેકીને વાવવું.÷

× અર્થાત્ પાછાં ન આવે. * પીંઢાર—માટીનું ચણતર.
÷ ઊગે જ નહિ.

૩૩૫. ગમે તેમ સૂઓ, ગાં– ખાટલા વચ્ચે.
નાચીખૂંદી પગ સામે જોવું.
ગાયનાં શિંગડાં ગાયને ભારે.
હરીફરીને હડફે+ હાથ.
તાણ્યો વેલો થડે જાય.

૩૩૬. દેખાય છે ગરીબ પણ બહાર છે એટલો ભોંયમાં છે.
દેખાય છે દેડકો પણ માંહેથી કાળો નાગ.
ગરીબને ગાં–માં દાંત હોય.
ટૂંકી ગરદન, કમ પેશાની, હરામજાદેકી યે નિશાની.

૩૩૭. ગરીબનું ખાય તેનું સત્યાનાશ જાય.
ગરીબના પૈસા તે લોહીના ઘૂંટડા.
ગરીબને મારે તેનું જાય આડે બારે.

૩૩૮. ઢોરના ચાવ્યામાં કૂચો રહે, પણ લોકના ચાવ્યામાં કૂચો પણ ન રહે.
ઘંટીના ગાળામાં બચે, પણ લોકના ચાવ્યામાં ન બચે.
કંચાયા સારા પણ વંચાયા ખોટા.

૩૩૯. ગરીબ ગમારમાં ખપે. પૈસાદારની શરમ પડે.
ગરીબ બોલે તે ટપલા પડે ને મોટા બોલે ત્યારે તાળીઓ પડે. મોટાની પાંચશેરી ભારે.
સારાને સાગમટે* નોતરાં, ગરીબને કોઈ ગણે નહિ.
મોટા કહે મોવાળાની ભાજી, શ્રોતા કહે સૌ– હાજી, હાજી.

+ હડફો–પૈસાનો ગલ્લો. * સાગમટે–સહકુટુંબ.

૩૪૦. ફાટેલે લૂગડે ને ઘરડાં માબાપે લાજ શી ?
ગરીબી કંઈ ગુનો નથી.

૩૪૧. મનવિનાનું મળવું ને ભીંતેભીંતે ભટકાવું.
મન હોય તો માળવે જવાય

૩૪૨. લગ્ને લગ્ને કુંવારો.
તળાવે તરસ્યો ને વેળાએ ભૂખ્યો.

૩૪૩. ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો હોય.
ગામ હોય ત્યાં ઉકરડો હોય. રંધાય ત્યાં ગંધાય.

૩૪૪. જાનમાં કોઈ જાણે નહિ ને હું વરની ફોઈ.
નહિ ત્રણમાં, નહિ તેરમાં ને નહિ છપ્પનના મેળમાં.
પાદર સૂકું ને સિસકારા શા ?
ગાડા તળે કૂતરું, તે જાણે બધો ભાર હું તાણું છું.
ટિટોડી પગ ઊંચા રાખીને સૂએ, તે એમ ધારે છે કે આકાશ મારા પગ પર અદ્ધર રહ્યું છે.
દાતણ કરતાં ડોકું હલાવ્યુ, તે જાણે મને માનીતી ગણી.

૩૪૫. મરદની ગીરદ+ મારી, નામર્દનો છાંયડો ખોટો.
ધણી ધારવો તો ધીંગો ધારવો.
હાથી વગર દરવાજો તૂટે નહિ.
પારો લોયમાં દાટો પણ ફોડીને નીકળે.

૩૪૬. દાધારીંગુ÷ દવ બાળે ને પાળનારનો ભવ બાળે.

૩૪૭. ગાય-બકરાંના વાડા હોય, સિંહના નહિ.

+ ગીરદ—ગીર્દ—ગરદ, રજ.
÷ ગીરદ-દાધારીંગુ—ઠેકાણાવગરનું, ગાંડા જેવું.

સિંહને સંગાથ નહિ, મહાત્માને મઠ નહિ.
ખરા સંત તે રમતારામ.

૩૪૮. રામની રક્ષા ને ભીમનો દોરો. સદકે જાઉં.[1]
ચાંદો સૂરજ તપે ત્યાં લગી તપો. જુગજુગ જીવો.
ના મા, તારી સો બલા જા.

૩૪૯. ગાંઠનું ખાવું અને ગાંડા સાથે જવું.
ખાવાનાં ગોખરું ને માંહે કાંટા.
ગાંઠનું ગોપીચંદન ગુમાવવું.

૩૫૦. હાથીએ હાથી લડે ને વચ્ચે ઝાડનો ખો.
પાડે પાડા લડે ને ઝાડનો ખો.
મોટા લડે ને રાંકની ખરાબી.
તાંબા-પિત્તળનાં ઠામ અથડાય ત્યારે ગોબા પડે,
માટીનાં અથડાય તે ફૂટી જાય.

૩૫૧. ગોળ નાખે તેવું ગળ્યું થાય.
હાથ મીઠો કે હાટ મીઠું ?
જેવી તારી ઢોલકી, તેવો મારો તંબૂરો.
જેવાં ભાઈનાં મોસાળાં, તેવાં બે'નનાં ગીત.
જેવા મિયાંના કોદરા, તેવો ખૂનો વઘાર.
પસલી ભાઈની ને આશિષ બાઈની.

૩૫૨. સ્ત્રી વગર સૂનો સંસાર. સૂનું ઘર શ્યામા વિના.
ઘરનું ઢાંકણુ નાર.

૩૫૩. દરિયામાં રહેવું ને મગરમચ્છથી વેર.

---

૧ મીટડાં કે ઓવારણાં લઉં.

ગામમાં રહેવું ને પટેલથી વેર.
બત્રીસ દાંત વચ્ચે જીભને દાંતથી વેર.

૩૫૪. છતે પૈસે ભિખારી. કુંભાર સાજે હાંલ્લે રાંધે નહિ.
કૂકડી માતી– થાય તેમ પૂંઠ સાંકડી થાય.

ઘેર ઘોડો ને પાળો જાય.
ઘેર ફૂઝવું ને લૂખું ખાય.

૩૫૫. કજિયાનું મૂળ હાંસી, રોગનુ મૂળ ખાંસી.
હસવામાંથી ખસવું થાય. મશ્કરીની ખસકરી.
મશ્કરીના ઠઠ્ઠા થાય.

૩૫૬. બીકણ બિલાડી.

૩૫૭. ઘર માંડયું કે ટકાની તોલડી તેર વાનાં માગે.
માંદાની સુવાવડ, હજાર ચીજ જોઈએ.
ઘર ઉખેલી જુઓ ને વિવાહ માંડી જુઓ.

૩૫૮. ટાઢે પાણીએ ખસ ગઈ.
ઢેડ મૂઓ ને આભડછેટ ટળી.
વાએ કમાડ દેવાઈ ગયાં.
એક કાગડો મરે ને સો ગાયોનાં શિંગ ઠરે.
ભૂંડો મૂઓ ને ભાવટ+ ગઈ.

૩૫૯. ઘર દેખી પગ જોરમાં ઊપડે. ઘર ધરતીનો છેડો છે.
ઘર ગયાનો કોઠો છે.*

÷ માતી–જાડી + ભાવટ–પીડા, દુ:ખ.
* ગયાજી છેલ્લી જાત્રા ગણાય છે.

ઊંટ મરે ત્યારે મારવાડ સામું જુએ.
પાંચ કોસે પાળો વસે, દસ કોસે અસવાર.
કાં તો નાર કુભારજા, કાં તો કંથ ગમાર.

૩૬૦. ઘરમાં ટકાના ત્રણ શેર ને બહાર તિસમારખાં.
મુલ્લાંની દોડ મસ્જિદ સુધી. પાણીઆરાના મુનશી.
ઘરમાં કંઈ આલે નહિ, બહાર બબ્બે તલવાર બાંધે.
પટેલની ઘોડી પાદર સુધી.

૩૬૧. ઘરડાં વિના ગાંડાં ના વળે.
જેના ઘરમાં ઘરડું નહિ, તેનું ઘર ગધેડે ચઢે.

૩૬૨. ગોર પરણાવી આપે, કાંઈ ઘર ન માંડી આપે.

૩૬૩. ઘરડી ગાય ગોરને આપો. બળતું ઘર કૃષ્ણાર્પણ.

૩૬૪. ઘરડો થાય પણ ચસ્કો ન જાય.
હાલ જાય, હવાલ જાય, ખંદેકા ખ્યાલ ન જાય.
જીવ કંઈ ઘરડો થયો છે?
બુઢ્ઢી ઘોડી લાલ લગામ, ચઢનેવાલા મેં જવાન.

૩૬૫. ઘી ક્યાં ઢળ્યું, તો ખીચડીમાં.
લપસ્યા તો યે ગંગામાં. ઢોર ગયું તે ધણીને ઘેર.

૩૬૬. એક તરફ રામ, એક તરફ ગામ.
અરધમાં રામ ને અરધમાં ગામ.
સો દહાડાની પાવસ,* એક દહાડાની વાવસ.×
હાથીને હૈયા સમું, તે ગધેડાને ગળાબોળ.

---

* પાવસ–પ્રાવૃષ, વરસાદ. × વાવસ–વા વાય તે, ઉઘાડ; અર્થાત્ સો દહાડા સુધી વરસેલા વરસાદનો ભેજ જમીનમાંથી એક દહાડો ઉઘાડ નીકળે તો જતો રહે.

મિયાં ચોરે મૂઠે ને અલ્લા ચોરે ઊંટે.
શ્રીમાનનો કચરો તે ગરીબનો પેટવરો.[1]

૩૬૭. ધણી–ધણિયાણી રાજી, તો કયા કરે મિયાં કાજી?
ઘી–ખીચડી એકનાં એક, પાપડ બેઠો દેખ.
દહાડે આવે ડાંગે ને રાતે એકનાં એક.
બીબી લડતી હે, ઝઘડતી હે;
લેકિન્ ઘરકી ખબર રખતી હે. વૈદગાંધીનું સહિયારું.

૩૬૮. ઘેરઘેર માટીના ચૂલા. બધાંનાં ઘર ગારે લીંપેલાં છે.

૩૬૯. ઉંદર ઘરઘરના પરોણા. ઘેલીનાં ઘેરઘેર સાસરાં.

૩૭૦. મખ્ખીચૂસ. તેલમાં માંખ પડી હોય તો નિચોવે.
પાઈને માટે મકકે જાય. દમડી માટે દમણ જાય.
પાઈ માટે નિંભાડે આગ મૂકે.
ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે.

૩૭૧. ખાપરો કોડિયો બે ભાઈ.[2]
ચંદુમંદુની જોડી. ચોરનો ભાઈ ગંઠી છોડ.
સિદ્ધ ને સાધક થઈ મુલક મૂંડ્યો.
વાડીમાં પેસી નાળવે નીકળે તેવો છે.
એકબીજાને પગે બાંધી ઊડે એવા છે.

૩૭૨. અણબોલાવ્યો બોલે તે તણખલાની તોલે.
સોબત જોઈને સાસરે ગઈ ને નેવાં ઝાલી ઊભી રહી.[3]
સોનાની ઝાલ[4] પાણીમાં ન નાખવી.

---

૧ પેટ ભરાઈ રહે. ૨ કોડિયો અને ખાપરો–બે બહારવટિયા હતા. ૩ કોઈએ ન બોલાવી. ૪ ઝાલ–કાનનું ઘરેણું.

શેઠ આવ્યા, તો કહે નાખો વખારે.
સલામ બજાવી, તો કહે ઘર દો છપ્પર પર.

૩૭૩. આગ જલે તો જલકું કહું,
જલ જલે તો કિસકું કહું ?
વાડ ચીભડાં ગળે, તો ધણીને શું પાકે ?
રાજા થઈ લૂંટી લે, તો રૈયત કોની આગળ જઈ કહે?
રક્ષક થઈને ભક્ષક થાય,
તે દુઃખ કોના આગળ કહેવાય ?
હેતુ શત્રુ થયો, બાપ ઊઠીને વેરી થયો,
સાંઠીમાંથી સાપ થયો.×

૩૭૪. મનસા ભૂત ને શંકા ડાકણ. વહેમનું ઓસડ નહિ.

૩૭૫. (સ્વાભાવિક વેરવાળી જોડીઓ)
આદિ વેર જોગી ને જતિ, આદિ વેર વેશ્યા ને સતી.
જોગીને ને ભોગીને વેર. ભગત–જગતને વેર.
રૂડાને ને ભૂંડાને વેર.
આદિ વેર ઘંટી ને ઘઉં, આદિ વેર સાસુ ને વહુ.
સાચને ને જૂઠને વેર. 'હા' ને 'ના'ને વેર.
ચોર ને શાહુકારને વેર. ઉંદર–બિલાડીને વેર.
સૂમ ને દાતારને વેર. ચોર ને ચંદ્રમાને વેર.

૩૭૬. પહેલે કોળિયે મક્ષિકા. ચોરીમાંથી દાંત કચડવા.*
જવું જગન્નાથ ને થાક્યા પાદરમાંથી.
આ સંઘ કાશીએ ન પહોંચે.

× હેતુ–હિતૈષી. આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ કોની આગળ જઈને કહેવાં ? * અપશુકન થાય.

'શ્રીગણેશાય નમઃ'માં જ ડખકો.

૩૭૭. બ્રહ્મા આગળ વેદ ભણવા.
ચૌદ જાણે, તેને ચાર જાણનારો શું શીખવે ?*

૩૭૮. છછૂંદરનાં છંયે સરખાં ગંડે જણ્યાં બધાં બરાબર.
ટંકશાળી રૂપિયા બધા બરાબર.
કોઈ કોઈનામાં વિણામણ માગે તેમ નથી.
એક વાળના ત્રણ કટકા, તેમાં કાળો ને ગોરો કયો?
એકેયમાં મણા નથી. એક નિંભાડાનાં ઠામ.
એક ખાડનાં ગલુડિયાં એક નિશાળે ભણેલા.

૩૭૯. અવળચંડી રાંડ જેવો.
છાનોમાનો આવજે, તો કહે ઊંટે ચડીને આવીશ.
ઊંધી ઈંટો ચંપાવનારો.

૩૮૦. છાસમાં માખણ જાય ને વહુ ફૂવડ કહેવાય.
ગાંઠેથી ગરથ જાય ને લોકમાં હાંસી થાય.

૩૮૧. ઓળખ્યા પછી નવ ગજના નમસ્કાર.
ઓળખીતો સિપાહી બે ધપ્પા વધારે મારે.
કેમ લુટાણા, તો કહે ઓળખીતા મળ્યા.
ગોરજી વંદું છું, તો કહે તારા ગુણ જાણું છું.

૩૮૨. (ત્રણ વસ્તુઓનો સમૂહ)
જમીન, જોરૂ ને જર, એ ત્રણ કજિયાના ઘર.
શિંગ, ડાંડી ને પોપટો, એ ત્રણ જાતનાં અનાજ.
ફૂંક, માર ને ઘસરકો, એ ત્રણ જાતનાં વાજિંત્ર.
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય, એ ત્રણ જગતના ખેલ.

---

* ચૌદ વિદ્યા, ચાર વેદ.

થાન[1] એટલાંને કાંન, મીંડાં તેને ઈંડાં.
ઘા, વા ને ઘસરકો, એ ત્રણ જાતનાં વાજાં.
ફરતું, ચરતું ને તરતું, એ ત્રણ જાતનાં વાહન.
ધાર, અણી ને ધુબાકો, એ ત્રણ પ્રકારનાં હથિયાર.

૩૮૩. જિસકે તડમેં લહુ, ઉસકે તડમેં હમ.
જ્યાં મળી રોટી, ત્યાં પડ્યા આળોટી.
જહાં ચાવલકા દાણા, વહાં ખંદેકું જાનાં.
જિસે જમણવાર તીસે વાલીડો તૈયાર.

૩૮૪. સવાયા[2]ના સો સમ. શેર મગદળના શાહેદી.
ચોરની ‘ના’ ને છિનાળવાની ‘માં’ એ બંને બરાબર.
સમ ને સુખડું ખાવા જ કર્યાં છે.
જુગારીના સોગન જૂઠા.[3]

૩૮૫. મમમમનું કામ છે, ટપટપનું શું કામ?
પાડાપાડીથી શું કામ? બળી[4] ખાધાથી કામ.
કરતા હો તે કરો ને છાસથી દોણી ભરો.

૩૮૬. કોઠી હશે તો ઢાંકણાં ઘણાં યે મળશે.
જીવતો નર ભદ્રા પામે.
શિર સલામત તો પઘડી બહોત.
જિયેગા નર, તો ફિર બસવે ઘર.

૩૮૭. જીભને વારજે, નીકર જીભ દાંત પડાવશે.[5]
જીભ કરે છે આળપંપાળ ને ખાસડાં ખાય શિરકપાળ.

૧ થાન–સ્તન. ૨ સવાયા–પૈસા. ૩ એમ જૂઠા સમજે છે.
૪ બળી–મલાઈ. ૫ માર ખવડાવશે.

૩૮૮. જે કોદરે કાળ ઊતર્યો, તે કોદરે ભીણા ચઢ્યા.[1]
છતના ચાળા. મળતર વગર ચણતર નહિ.
છત છાની ન રહે. બકરકુદીઓ બધી મળતરની.
મળતર પતરાજની મા.

૩૮૯. જેને ગાડે બેસીએ તેનાં ગીત ગઈએ.
ઘંટી એનાં ગીત.
શેઠ કહે પશમની બાજી, તોપણ કહીએ 'હાજી,હાજી.'
'ઊંટ બિલ્લી લે ચલી' તો બી 'હાજી હાજી' કીજીએ.
જેનો ખાઈએ કોળિયો, તેનો વાળીએ ધોળીઓ.[2]
રહેવું ત્યાં વહેવું.[3]

૩૯૦. ધાન ખાવું ધણીનું ને ગીત ગાવાં વીરનાં.
રહેવું કૌરવમાં ને જય વાંચવી પાંડવની.

૩૯૧. જા બિલ્લી કુત્તેકુ માર. પરોણા પાસે સાપ ઝલાવવો.
જા બિલાડી મોભામોભ. પારકાં કામ શીળાં.
આગ વગર ડાંગ લાગે નહિ. પેટ વગર ઠેસ નહિ.

૩૯૨. ચપટીમાં ઉડાવવું. ઊઠાં ભણાવવાં.
પાણીમાં બાચકા ભરાવવા. ધીસલાને માર્ગે ચડાવવું.[4]

૩૯૩. જેના દીકા ન મૂઆ, તેના માર્યા શું મરશે?
ઓઢા ઉપરથી માંખ ઊડતી નથી. માંચીનો માંકણ.

---

૧ બીજું સારું અનાજ મળવાથી હવે કોદરાને લીધે અજીર્ણ થયું છે. ૨ ધોળીઓ વાળવો–ભલું કરવું. ૩ વહેવું–વૈતરું કરવું. ૪ ધીસલો–હળ, રાંપ વગેરે ખેતીનાં સાંતી. ધીસલાને માર્ગે ચીલો ન હોય તેથી ગાડું ચાલે નહિ; અર્થાત ખોટો માર્ગ બતાવી મશ્કરી કરવી.

શેકયો પાપડ ભાંગે તેમ નથી.
દાંતે દહીં ચાવે તેવા છે.
તણખલું તોડીને બે કરી શકે તેવા નથી.

૩૯૪. રોગ આવે ઘોડાવેગે ને જાય કીડીવેગે.
દુઃખ આવે ત્યારે સામટું ને જાય ત્યારે કટકેકટકે.

૩૯૫. કાગજ હોય તો બાંચ લઉં, કરમ ન બાંચ્યો જાય.
કર્મ વંચાતાં હોત તો જોષીનાં રાંડત નહિ ને વૈદનાં મરત નહિ. ઢાંકયાં કરમની ખબર ન પડે.
કરમ કરે તે ન કરે મા ને બાપ.
તદબીર નાહ ચલતી તકદીર કે આગે.
ઉદ્યોગ કરો લાખ પણ કરમ વગર ખાખ.

૩૯૬. લિખ્યોં હે લલાટ લેખ, વામેં નહિ મીનમેખ.
છઠ્ઠીના લેખ. તુલસી રેખા કર્મકી મેટ શકે નહિ રામ.
હાથમાંથી લઈ જાય, પણ નસીબમાંથી કોઈ ન લઈ જાય.

૩૯૭. જેવો માએ જણ્યો તેવો.*
પહેરવાને પૃથ્વી ને ઓઢવાને આભ.

૩૯૮. નાનો તોપણ રાઈનો દાણો. ભાગ્યુંભાંગ્યું તો યે ભરૂચ.
કોહ્યાં તો યે સાગનાં લાકડાં.
નાનું તોપણ સિંહનું બચ્ચું.
વાંકો તોપણ ઘઉંનો રોટલો.
હાથી પાણી પીએ, તોપણ ઢીંચણ સમા પાણીમાં પીએ.

૩૯૯. ઠોકરો ખાતાં હોશિયાર થવાય.
લાખ ખાય, ત્યારે લાખનો થાય.

* નાગો.

ઘાટઘાટનાં પાણી પીએ, ત્યારે ઘડાય.
બત્રીસ ગોદા ખાય, ત્યારે બત્રીસલક્ષણો થાય.
ઘણા ટકોર ખાય ત્યારે પાકો થાય.
બહાર ફરે તે બાજંદો[1] થાય.
૪૦૦. ખડને ગાડે ગોળપાપડીનું ભાતું ન હોય.
મસાણિયા લાડુમાં એલચીની ગંધ ન હોય.
ખાતરના ગાડા સાથે ચોપદાર ન શોભે.
અંબાડીમાં બેસી છાણાં ન વિણાય.
૪૦૧. સોરંગી[2] જેમ ફૂટે, તેમ રંગ કાઢે.
ઢોલ જેમ કૂટે, તેમ અવાજ કાઢે.
કાઠી, કણુક ને કેળાં ગૂંધ્યાં ગુણ દે.
૪૦૨. દાંડી પિટાવીને કહ્યું છે. ચોરે બેસી સમજણ પાડી છે.
તાળી પાડી હાથ દેખાડી કહું છું દહાડી દહાડી.
૪૦૩. તારા જેવા તો એના ખિસ્સામાં પડ્યા છે.
તારા જેવા તો એના પેટમાં ગલૂડિયાં રમે છે.
તારા જેવા તો એના પેટમાં કરમિયાં છે.
૪૦૪. રાંડ, મારો રોટલો ને ઘડતાં ભાગ્યો.
લાખ વાતની એક વાત ઝાઝી વાતે ગાડાં ભરાય.
તેં ક્યાં રાવણની કાણ માંડી?
ઘી ખીચડીના અક્ષર બે. લાંબી પરડ[3] કોણ સાંભળે?
૪૦૫ પંચ માબાપ છે, પણ મારી ખીલી ખસે નહિ.
ખસે ખાદા પણ ન ખસે હોદા[4]

૧ બાજંદો–હોશિયાર. ૨ સોરંગી–મઝ્છૂટ.
૩ પરડ–પીડાની વાત. ૪ હોદા–રજપૂતની જાતિ છે.

થવાનું હશે તે થશે, પણ કાશી કેવળિયાને જશે.
તોજો[1] ઘોડો હડે. મોજો[2] બોલ ન હડે.
થેં[3] ડગાં, પણ મેં ના ડગાં.[4]
સો તારી રામદુવાઈ ને એક મારું 'ઊંહું.'
તેરી બાવડી[5] હડે, મેરી હઠ ના હડે.

૪૦૬. નરમ-ગરમ થઈએ ત્યારે મેળ આવે.
નમતી દોરી તો મૂકવી પડે.
કડવો ઘૂંટડો ઉતારવો પડે.
ગરમેગરમ ભેગા થાય ત્યાં આળ ઊઠે.

૪૦૭ ગાઈઓ[6] વહાં તક ગાઈઓ, ફિર ઝાંપા દેકે જાઈઓ.
સાસુ શિખામણ દે, ત્યારે વહુ કીડીઓ ગણે.
કાન તળે કાઢી નાખવું.
વાત કરવા માંડે, ત્યારે આકાશના તારા ગણે.
વાંસનળીમાં ફૂંક.

૪૦૮. તેરા તેલ ગયા, મેરા ખેલ ગયા.
તારી વાત ગઈ, મારી રાત ગઈ.
તેરા બોલ ગયા, મેરા તોલ ગયા.

૪૦૯. જેનો આગુ[7] આંધળો, તેનું કટક[8] કૂવામાં.
ઉસ્તાદ બેસે પાસ, તો કામ આવે રાશ.[9]

---

૧ તોજો–તારો. ૨ મોજો–મારો. ૩ થેં–તું. ૪ ડગાં–ડગું, હઠું. ૫ બાવડી–વાવડી, વાવ. ૬ ગાયન સંભળાવવા આવનાર ગવૈયાને વાણિયાએ કહેલું: અર્થાત્ તેને ગાયનમાં રસ ન હતો. સાંભળવાની મરજી ન હતી. ૭ આગુ–આગેવાન. ૮ કટક–લશ્કર.

ગુરુ આંધળા, તેના ચેલા ભીંસ.

૪૧૦ જેનો અહીં ખપ તેનો ત્યાં[1] ખપ
જે જગતમાં ભલો કહેવાણો, તેનો વાસો સ્વર્ગમાં.

૪૧૧ એક આપે ને બીજો વારે, તેને ઘાલો જમના બારે.
તેલ બાળનારનુ બળે ને મશાલચી પેટ કૂટે.
દાતારી દાન કરે ને ભંડારી પેટ કૂટે.
પારકી ગાય, પારકું ખાય, જે હાંકે તેનું સત્યાનાશ જાય.
વાવરનારનુ વરે ને રંધવારાનુ[2] પેટ બળે.
અન્ન તેનુ પુણ્ય, રાંધનારને ધુમાડો.

૪૧૨ માગી રૂઠ્યો ફૂલ લેશે, કંઈ ચોટલી તો નહિ લે?

૪૧૩. પ્રભુ જે કરે તે સારા માટે.
શૂળીનુ દુઃખ શૂળથી ટળ્યું.

૪૧૪. બોલે નહિ તે બોળી મારે.
થોડાબોલો ને થાંભલાકોરો. મોળું દહીં દાંત પાડે.
ટાઢુંટાઢું બોલે તે કાળજું કોરે
બોલે તેનુ પેટ કપાય. છાની છરી છેતરે.
થોડાબોલો જીતી જાય ને બહુબોલો વેતરી જાય.

૪૧૫ સઈનો દીકરો જીવે ત્યાંસુધી સીવે.
જીવ્યા ત્યાંસુધી વહ્યા.[3]
મરતાં સુધી નાથ કાઢી નહિ[4]
બાંધી સેટે ગયા.[5]

૧ ત્યાં—સ્વર્ગમાં. ૨ રંધવારો—રસોઇયો. ૩ ભાર વહ્યો.
૪ ઘરડા બળદના નાકમાથી નાથ કાઢી, તેને આરામ આપવામાં આવે છે. ૫ મરતાં સુધી કમ્મર કસેલી જ રહી.

૪૧૬. વરરહ્યો વાસી ને પહેરામણી ગઈ નાસી. દાઢીના દોઢસો ને ચોટીના ચારસો. રાઈના પાડ રાતે ગયા.*

[એક વાણિયાના ઘરમાં ચોર ભરાયો. વાણિયાએ તેને જોયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને જગાડી કહ્યું: 'રાઈ ભરી રાખી છે તે કાઢ. કાલે રાઈના ભાવ ખૂબ વધી જવાના છે.' રાઈનો મોટો ઢગલો કર્યો ને બંને ધણી-ધણિયાણી બીજા ખંડમાં સૂઈ ગયાં. ચોરે જાણ્યું: 'વાણિયો જાગી ગયો છે એટલે દરદાગીનો લેવાશે નહિ. પણ લાવને આ રાઈ લઈ જઉં. કાલે સારો ભાવ ઊપજશે ને પૈસા સારા મળશે.' એટલે લૂગડે બાંધી પાંચ મણ રાઈ લઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે વાણિયાએ પોલીસને ખબર આપી રાખેલી. ચોર તે વાણિયાની દુકાને જ રાઈ વેચવા આવ્યો. તેણે રાઈનો ભાવ પૂછ્યો. વાણિયે કહ્યું: 'રાઈના પાડ તો રાતે ગયા.' એટલામાં પોલીસે આવી તેને પકડી લીધો અને જેલમાં પૂર્યો.]

૪૧૭. દુઃખનું ઓસડ દહાડા.

૪૧૮. દુનિયા આંધળી નથી. દુનિયા દીવાની છે.

૪૧૯. દુનિયા ઝુકતી હૈ, ઝુંકાનેવાલા ચાહીએ.

૪૨૦. ભૂંડો ભૂંડાનો ભાવ ભજવ્યા વગર ન રહે.
પોદળો પડ્યો તે ધૂળ લઈ ઊખડે.
ભૂંડી રાંડે બમણો વેરો.
કસ્તૂરીમાં રંગ નહિ, ભૂંડીમાં ઢંગ નહિ.
ખોડી બિલાડી અપશુકન કર્યા વગર ન રહે.

૪૨૧. કમાઉ દીકરો કુટુંબને વહાલો.
દૂઝણી ભેંસની પાટુ સારી લાગે.
ગોળ ખાય તે ચોકડાં ખમે.

* પાડ—ભાવ.

૪૨૨. ધુમાડાના બાચકા.+
પાણીમાં લીટા. મૃગજળ. આંઝવાંનાં જળ.
આકાશકુસુમવત. ગોહડે ગાંઠ.×
પાણીની ગાંસડી બાંધવી.

૪૨૩. ધ્રુવનાં અક્ષર. જડબે સલાખ. અટ્ટે સો.
તેલનું ટીપું ને હીરની ગાંઠ. લોઢે લી ને પટોળે ભાત.
એમાં મીનમેખ નહિ. કે કુચોખા ચોટી ગયા છે.

૪૨૪. મૂળગજા સારુ વેર કરવું.
કાચરી÷ સારુ વિવાહ બગાડવો.

૪૨૫. ધોબીના ઘરમાં ખાતર પડે સે ધણીનું જાય.
નાગા ઉપર ઉઘાડો પડે. હશે તેનું જશે.
હું તો મંગળ ગાઉં.

૪૨૬. માંસ ખાઈ હાડકાં કોટે ન બંધાય.
દેશ જીતી દરવાજે ડોકે ન બંધાય.
સૌ સ્રીવાળા છે, બાયડીને બગલમાં મારીને ન ફરાય.

૪૨૭. ધણીની માનીતી ઢેડી ગામ અભડાવે.
કાજીની ભેંસ આખા ગામનાં ખેતર ભેળે.
જેનો ધણી હાથ, તેનો સૌ સાથ.
વકર્યો સાંઢ માટી ઉછાળે.

૪૨૮. માગે સો ત્યાગે ને ત્યાગે સો આગે.

+ જૂઠા દેખાવવાળી–સારવગરની વસ્તુ.
× તેમાં કશું બંધાય નહિ.
÷ કાચરી–ચીભડાં વગેરેની સુકવણી.

નમે તે પ્રભુને ગમે. અક્કડ ઊડી જાય, દૂબ ખૂબ કી ખૂબ.[1]
ન ખાય તેને 'ખા, ખા' કરે, ખૂબ ખાય તેને આઘો કરે.
૪૨૯. ઉધારની માને કૂતરા પરણે.
રોકડા આજ ને કાલ ઉધાર.
ઉધાર તો કહે 'ઓ' ને ખૂણે બેસી રો.
નગદ તો કહે 'જી,' ખા ખીચડી ને ઘી.
૪૩૦. ખાલી હાથે આવ્યા ને ખાલી હાથે જવું છે.
આવ્યા બાંધી મૂઠીએ, જાવું ખુલ્લે હાથ.
ખા ગયા સો ખો ગયા, ખિલા ગયા[2] સો બો ગયા.[3]
હાથે તે સાથે, પૂંઠે તે જૂઠે.
મૂઆ પછી પુણ્ય, તે સઘળું શૂન્ય.
નાગા આવ્યા ને નાગા જવું છે.
૪૩૧. માયાને ભય, કાયાને નહિ.
નાગાને લુટાયાનો શો ભો ?
બાવો ઊઠ્યો બગલમાં હાથ ને જ્યાં પડ્યા ત્યાં જગન્નાથ.
વોળાવિયા વગર બે ચાલે–તૂંબડું[4] કે શિંગડું.[5]
વાંઝિયાનાં હોય તો મરે !
૪૩૨. સુખડ ઘાસે, ઓરસિયો ન ઘાસે.[6]
બળિયા સાથે બાથ, તે નબળો ઘાસે.

૧ દૂબ–ચિયા તથા પાનબાજરીનું ઘાસ. સખત પવન વાય, ત્યારે તે નમી જાય છે; પરિણામે તે ઊડી જતું નથી, પણ વધ્યે જ જાય છે. ૨ ખિલા ગયા–બીજાને ખવડાવી ગયા. ૩ બો ગયા–આવતા જન્મ માટે વાવી ગયા. ૪ તૂંબડું–બ્રાહ્મણ. ૫ શિંગડું–બાવો, જે આરતીસમયે ફૂંકવા માટે શિંગડું રાખે છે. ૬ ઘાસે–ઘસાય.

૪૩૩. ધાઈને મળીએ નહિ ને અળગા રહીએ નહિ.
ઉપર પડતા જઈએ નહિ ને અતડા રહીએ નહિ.
લીંબુનું પાણી થઈને રહેવું.
૪૩૪. સમુદ્ર સરખા સખા ને અલૂણું ખાવું.
નદીએ જઈને તરસ્યા આવવું.
સાસરે આણું કરવા ગયો ને વહુ ભૂલી આવ્યો
પાણીમાં માછલુ તરસ્યુ.
૪૩૫ નાતરે જવું ને દહાડા ભાંગવા.
મરવું ત્યારે મુહૂર્ત શું ?
સાથરો ત્યારે સાંકડો શો? ને તરક માંટી ત્યારે રાંકડો શો ?
૪૩૬. જમાદારને જોર જમાતનુ, જમાતને જોર જમાદારનુ.
વળીને મોભનો આધાર, મોભને વળીથી રક્ષણ.
ખેતર રાખે વાડ ને વાડ રાખે ખેતરને.
રૈયત રાજા વડે, રાજા રૈયત વડે.
૪૩૭. ગાડું નાવમાં ને નાવ ગાડા પર.
માથું પાઘડીમાં ને પાઘડી માથા પર.
ઘોડા ઉપર ચઢીએ ત્યારે આપણે સવાર, ઊતરીએ ત્યારે ઘોડા સવાર. નવ નાડીઓ જીવતે ગમે તે નાડે ચઢી જાય.
૪૩૮. ધણીવગરનાં ધોળ સૂનાં.× સરદારવગરનુ સૈન્ય બારે વાટ.
રાજા વગર નગરી સૂની, જ્ઞાન વગર હૈયું સૂનુ;
ધણીવગરનાં ઢોર સૂનાં ને માવતર વિના છોરુ સૂનાં.
૪૩૯. નેવનાં પાણી મોભે ન જાય
મોંની વાટે કોળિયો જાય, નાકની વાટે ન જાય.

× ધોળ–ગીત. સૂનાં–લૂખાં.

જેમ ઘટતું હશે તેમ થશે, કાંઈ બ્રાહ્મણી નાતરે જશે?
જે છાજે તે છાજે, કંઈ ગધેડા ઉપર નોબત બાજે?

૪૪૦. નેળનાં ગાડાં નેળમાં ન રહે.
'ભોંયના પડ્યા કંઈ ભોંય રહે નહિ.

૪૪૧. શેઠ કેમ તણાયા, તો કહે લાભે-લોભે.
એઠું ખાય તે ચોપડ્યાને ભરોંસે.
લાલચ વગર કોઈ લપટાય નહિ.
બિલ્લી ઘી સૂંઘતી આવી છે.
મારો લાલો લાભ વગર લોટે નહિ.

[એક વાણિયણનો દીકરો હતો. તેનું નામ લાલો. એક દિવસ ઘી લઈને બજારમાંથી આવતાંઆવતાં તેનું ઘી ઢોળાઈ ગયું. તેથી જમીન ખોતરીને ઘી એકઠું કરી માટી સાથે તે વાસણમાં ભરતો હતો, તેવામાં એક ઓળખીતાએ તેને જોયો. ઘેર જતાંજતાં તે માણસે તેની માને કહ્યું: 'લાલાનું ઘી ઢોળાઈ ગયું છે અને તે લોટીને- નીચે પડીને ઘી ઉસરડે છે.' મા બોલી: 'મારો લાલો લાભ વગર લોટે નહિ.' લાલો ઘેર આવ્યો. માએ બધી હકીકત પૂછી. લાલાએ કહ્યું: 'મા, એ તો ઘી લઈને આવતાંઆવતાં મેં જમીન પર સોનામહોરોનું પડીકું જોયું. એમ ને એમ ઉપાડી લઉં, તો તેની પૂછ-પરછ થાય અને વાત પોલીસે જાય. એટલે તે પડીકા ઉપર મેં જાણીજોઈને ઘી ઢોળી નાખી ઘી ઉસરડી લેતાં, તે પડીકું પણ વાસણમાં લેતો આવ્યો છું. સોનામહોરો ધોઈ નાખીને લઈ લો અને સાચવીને ઠેકાણે મૂકી દો.']

૪૪૨. શેખચલ્લીના વિચાર. મનના મલીદા વાળવા, ત્યારે મોળા શા વાળવા?
પત્તેકી રોટી ઓર પાનીકા ઘી બન જાય, તો બંદા

અબોલ અબોલ ખાય. હવામાં કિલ્લા બાંધવા.
દરિયો બધો વાળી-ધેર લાવવો.
ગગન સાથે વાતો કરવી.

૪૪૩. વહેલો તે પહેલો, ભૂલે તે ઘેલો.
પહેલાને પાણી, પાછલાને કાદવ.
પહેલાને પ્રસાદ, પાછલાને એઠ.
પહેલાને પતરાળી સવાની, પાછલાને પાઈની.

૪૪૪. પંડ રળે તે પેટ ભરાય, ધન રળે તે ઢગલો થાય.
નાણું નાણાંને તાણી લાવે, રળે તો રોટલો મળે.
દરિયો કે દરબાર કે કોઈ ઘર જાવ, કે કોઈ બિસર જાવ.

[પૈસો મળવાના—ઓચિંતા ધનિક થવાના ચાર ઉપાય છે: ૧. દરિયાપારના વેપાર ખેડે, ૨. કાં તો દરબારમાં રાજાની ચાકરી કરે, ૩. કોઈ ચોરીના કે રાંડીરાંડના પૈસા ધરી ગયું હોય-મૂકી ગયું હોય, તે ભૂલી જાય કે જાણી જોઈને પાછા ન આપે, ૪. કોઈએ ઘરમાં ધન દાટયું હોય તે ભૂલી જાય, તેના વારસદારો પણ ભૂલી જાય અને વેચાતું લેનારને તે ચરુ મળે.]

૪૪૫. પરાણે પ્રીત થાય નહિ.
બાંધ્યા કણબીએ (અથવા ખેડુએ) ગામ વસે નહિ.
જબરદસ્તીનો સોદો નભે નહિ.
મારીને મુસલમાન કરવો, તેમાં લાભ નહિ.
પરાણે પુણ્ય થાય નહિ. ખુશીનો સોદો, તે હાથીનો હોદ્દો.

૪૪૬. વાજતું-ગાજતું માંડવે આવશે.
કુટાતું-કુટાતું એની મેળે ઠેકાણે આવશે.
સૂરજ કંઈ છાબડે ઢાંક્યો રહે નહિ.

ચંદ્ર બીજનો નહિ, તો ત્રીજનો ગણાશે.

૪૪૭. સો સિફારસ ને એક મૂળાપાણી.

પાઘડી ભેંસ ચાવી ગઈ.

[કોઈ એક ન્યાયના અધિકારીને એક માણસે પોતાના લાભમાં ચુકાદો આપવા બદલ પાઘડી આપવાની કહેલી. સામાવાળાઓએ ત્યારપછી અધિકારી પાસે જઈ ભેંસ આપવાનું નક્કી કર્યું. ચુકાદો પેલા બીજા માણસના લાભમાં ગયો; એટલે પહેલા માણસે અધિકારીને પૂછ્યું: 'સાહેબ, આમ કેમ કર્યું? પાઘડીની તો શરમ રાખવી હતી!' ત્યારે સાહેબે જવાબ આપ્યો: 'પાઘડી ભેંસ ચાવી ગઈ.' અર્થાત્ વધારે લાંચ આપે તે ફાવી જાય. સિફારસ કરતાં લાંચ જલદી કામ કરી આપે.]

૪૪૮. હેવાતણનો* ઉધારો, રંડાપો રોકડો.

વાળી ઘડાવતાં વાર, નાક કાપતાં શી વાર?

૪૪૯. પાવૈયાને પાનો ચઢે નહિ. ફોસીની ફોજ સાંભળી નથી.

ખંદડા ખાંડે વઢ્યા જાણ્યા નથી.

પાવૈયા ઝાટકે આવ્યા જાણ્યા નથી.

૪૫૦. દિગંબરના ગામમાં ધોબીનું શું કામ?

પાવૈયાના ગામમાં વેશ્યાએ કરી દુકાન.

૪૫૧. ભાજીમૂળા કંઈ શાકમાં લેખું?

ઘેંસનું ખાણું ને બદામનું નાણું.

મૂળાપણી કંઈ ઝાડમાં લેખું?

શકરકંદની ખુંકલી. રંજીપંજીના હિસાબ કોણ ગણે?

૪૫૨. પૂછતા નર પંડિત. પૂછતાંપૂછતાં લંકા જવાય.

પૂછતાં તો પૂને જવાય.

* હેવાતણ—સૌભાગ્ય.

ગુરુ દત્તાત્રેય ચોવીસ ગુરુ કરી સિદ્ધ થયા.

૪૫૩. પૂંઠ પાદશાહની.[1] હાથી પાછળ ઘણાં કૂતરાં ભસે છે.

૪૫૪. હવનમાં હાડકું. દેવ સોનાના પણ ગાં– પિત્તળની. સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ. લગનમાં વિઘન.

૪૫૫. 'ધોલકા, ધોલકા' ક્યા કરતે હો, ચાર ભાઈ મિલકે બેઠે વહાં ધોલકા. જ્યાં બાદશાહ ત્યાં બજાર. જ્યાં દેવ ત્યાં જાત્રા. જ્યાં મામો ત્યાં મોસાળ. ગાયો વાળે તે ગોવાળ. અઠેઈ દ્વારકા.[2]

૪૫૬. કાગડો આળું જોઈ બેસે.
પારકી નિંદા કરનાર છિદ્ર શોધે.
માંખ મલિન વસ્તુ પર બેસે.
કાગતણું કુટુંબ, તે પરનાં ચાંદાં જુએ.

૪૫૭ આપબડાઈ હાંકવી. વરને કોણ વખાણે? વરની મા.

૪૫૮. ઘરના ભૂવા ને ઘરના જંઘડિયા.[3]
પોતે દાદી, પોતે ફરિયાદી ને પોતે ન્યાય ચૂકવે.
માંડવે ગાઓ કે જાનમાં ગાઓ.[4]
ગદો ચોર ને ગદાની મા સાક્ષી.
એ ભગવાન એના એ. ઘરની મંડળી ને બાવો મહંત.

૪૫૯. પોલુ દેખી સૌ પેસે. ફાટલાં ખાસડાંમાં સૌ પગ ઘાલે.
ફૂટેમેં પાંઉ, તૂટેમેં શિર, ખિચમેં મેરા ચાંદભાઈ.

---

૧ પૂંઠ પાછળ પાદશાહનું પણ લોકો ભૂંડું બોલે.
૨ અઠેઈ—અહીં જ. મારવાડી લોકો તે શબ્દ વાપરે છે.
૩ જંઘડિયા—ડાકલિયા. ૪ બધે પોતે જ.

૪૬૦. કોઈની ખારેક આંખ કાઢે.+
શ્રાદ્ધની ખીર પાટલે વળગી આવે.
વિવાહ વેચાતો ને શ્રાદ્ધ ઊછીનું.×

૪૬૧. મોટા બાપના દીકરા, ઘરમાં ન મળે ઠીકરાં.
મોટાં ઘર તે ભૂતનાં દર.
મોટાં ઘર તે વાસીદું ન વળે ને દીવા પૂરા ન થાય.
ઓઢી ફરે દુશાલા, ઘરમાં હોય કસાલા.*

૪૬૨. એક નાવનાં છડિયાં. સૌનું થશે તે વહુનું થશે.
સૌગત તે વહુગત. શોકનાં હારે લાંગવાનાં. (બલયાં)
ડૂબવું કે તરવું સાથે.

૪૬૩. ડેરેડેરે મીર.
બધા પાલખીમાં બેસે, ત્યારે ઉપાડનાર કોણ?
હું રાણી, તું રાણી, કોણ ભરે બેડે પાણી?
સૌ ઘોડે ચઢે, ત્યારે આગળ કોણ દોડે?

૪૬૪. બળતામાં ઘી હોમવું. વાયડો ને વળી વા દીધો.
કજિયો ને માંહી વઘાર મૂક્યો.
*આજે શૂળે આઝી આળ. ચડાઉ ને વળી ચડાવ્યો.
ઘા ઉપર લૂણ છાંટવું.

૪૬૫. મોઢે 'ના, ના' ને પેટમાં 'હાશ, હાશ.'
મનમાં હાસું ને આંખમાં આંસુ.

+ કારણકે વધારે કિંમતી બદલો આપવો પડે.

× શ્રાદ્ધનું નોતરું આપે તેને આપણે પણ નોતરું આપવું પડે; ને વિવાહમાં જમવા જઈએ તો આપણે પણ જમવા બોલાવવા પડે.

* કસાલા–દુઃખ.

મનમાં ભાવે પણ મૂંડી હલાવે.
અફીણના બંધાણી ને બાયડીનો એક સ્વભાવ.[1]
માથે લઈને મૂકવા જાય ને 'રહો રહો રાંદલ' ગાતી જાય.

૪૬૬. ઘર વેચીને તીરથ કરવું. નાગા થઈને ચંદરવો બાંધવો.
રંગ હે નરંકું કે ફૂંક દિયા ઘટુંકું.
લાહીલોહીને વર ઘોડે ચઢ્યા.

૪૬૭. બાપની દોલત પર તાગડધિન્ના.
એઠું ખાય તે એઠું ખાય.

૪૬૮. ભીખ, ભારો[2] ને ભણતર સવારમાં સારાં.
એક પહોરની ભિક્ષા, સાત પહોરનું સુખ.

૪૬૯. હિસાબ કોડીનો ને બક્ષિસ લાખની.
લેવુંદેવું વહેવારે. ભૂલનો ભોગવટો હોય નહિ.

૪૭૦. કડવું ઓસડ મા પાય.
મીઠા બોલથી લેવાય, તેની વાત ખાડે જાય.

૪૭૧. માગવું ને મરવું બરાબર.
માંગતાં સૂમને દાતાર કહેવો પડે.
માગનાર પાણીથી પાતળો. માગણ તૂરથી[3] હળવો.
માગ્યાં તો મુક્તાફળ મળે, પણ ભીખને[4] માથે ભઠ.

૪૭૨. રાજા દાને ને પ્રજા સ્નાને.[5]
સકર્મીની જીભ ને અકર્મીના ટાંટિયા.
યજમાનની જીભ ને ગોરના ટાંટિયા.

---

૧ માત્ર મોઢેથી જ ના કહે, પેટમાં ભાવ. ૨ ભારો—ઘાસનો. ૩ તૂર—આકડાનું ૪ ભીખ માગીને હાથી પર સવારી કરી આવેલા પોતાના પતિને સ્ત્રી કહે છે. ૫ પ્રજાને રાજી કરે છે.

૪૭૩. ફૂલ નહિ ને ફૂલની પાંખડી.
નાહ્યા તેટલું પુણ્ય. (ગંગાદિકમાં)

૪૭૪. નામ રહે ગીતડે કે ભીંતડે.[૧] સુરતસે[૨] કીરત[૩] બડી.

૪૭૫. મળ્યા ત્યારે મીર,-ના મળ્યા ત્યારે ફકીર;
ને મરે ત્યારે પીર.
આવે ત્યારે ગદબદિયાં, જાય ત્યારે સાંસા.

૪૭૬. થોડામાં બોડું.[૪] વાડકીનું શિરામણ.[૫]
ચોરમાં ચોર પડ્યા. વાસી રહે નહિ ને કુત્તા ખાય નહિ.

૪૭૭. ઘરમાં બોલે ડોકરાં, બહાર બોલે છોકરાં.

૪૭૮. રાજપૂત ને ગરજપૂત. રાજાની કૃપા તે ઠીકરે દૂધ.
રાજા, વાજાં ને વાંદરાં, જેમ ભમાવે તેમ ભમે.
કેવલિયા કિસીકા કાકા બી નહિ ને મામા બી નહિ.
રાજાની માયા ને તાડની છાયા.
ગરાસિયા ને ગાં– એક દી ન ધોઈ તો ગંધાય.

૪૭૯. પરમેશ્વર સબરમાં રાજી છે.
પરમેશ્વરને ત્યાં ઘીના દીવા બળે છે.
હક કર, હલાલ કર, દિલમેં સબર કર.

૪૮૦ જેવો માલ તેવું મૂલ. માલ રહ્યો વાસી, મૂલ ગયું નાસી.

૪૮૧. કોને લેવું છે ને કોને દેવું છે?
આપ્યું વાણીએ ને ખાધું પ્રાણીએ.

૪૮૨. બાંડા ગામમાં બે તેરસ. નિર્બંધી નાતમાં તેર પટેલ.

---

૧ કવિતા કરવાથી, કે મોટાં મકાનો ચણાવવાથી. ૨ સુરત–રૂપ. ૩ કીરત–કીર્તિ. ૪ બોડી ગયા, લૂટી ગયા. ૫ કેટલું માય? અર્થાત્ થોડું.

બાર લૈયા ને તેર ચોકા.

૪૮૩. પૂંજિયાની મા ગૌત્રાટ ઊજવી રહી.*
માધુડો મૂઓ ને ગોઠડી પરવારી.
પુરુષ ગયો એટલે ઘર ઉજ્જડ.
પુરુષની માયા ને મરદની છાયા.

૪૮૪. પારકે મોંએ પાન ચાવવું.
પરવસુ પરિયાણે, આપવસુ એકકે નહિ.
તીતરને મોઢે શુકન.
ધણીવસુ ઢોર, કોશે નાથો કે કોદાળીએ.

૪૮૫. સત્તા આગળ શાણપણ શા કામનું?
સો તારી દલીલ, એક મારો હુકમ.
પીઠ સબળી તો પુરુષ બળિયો.

૪૮૬. ગોળે માથું ચોપડી ખાઈ જવું.
અવળે અસ્રે મૂંડવો. ટોપી પહેરાવવી. લંઘી× બેસાડવી.

૪૮૭. લોભી ગુરુ ને લાલચુ ચેલા, દોનું નરકમેં ઠેલઠેલા.
રેવડીવાળો ને ગંડેરીવાળો એકઠા થયા.÷

૪૮૮. લપસી પડ્યા, તો કહે દેવને નમસ્કાર કર્યા.
સોજા આવ્યા, તો કહે જાડા થયા.
નાકકટ્ટા તો કટ્ટા પણ ઘી તો ચટ્ટા.
રાંડ્યાં એટલે હાથેપગે હળવાં થયાં ને ધણીનાં ઓશિયાળાં મટ્યાં.

* કારણકે ઉપવાસ ન રાખી શકી.
× લંઘી–મરણપ્રસંગે છાજિયાં લેવડાવનાર બાઈ.
÷ એકબીજાનો માલ વખાણી ઘરાકને ઠગે.

નોતરું આવશે તો જમવા જઈશું, નહિતર એ વટલેલાને ઘેર કોણ જાય ?
ધપ્પો વાગ્યો, તો કહે ધૂળ ઊડી ગઈ.
બાવા, ગાયો બહુ થઈ, તો કહે દૂધ પીયેંગે.
બાવા, ગાયો મરી ગઈ, તો કહે છાણમૂતરની ગંધ ગઈ.

૪૮૯. ઉછેદિયાના આઠસો વારસ. નખોદિયાના નવ્વાણું ધણી.
ગીઆળ ગયું× તેનું ઘર પીંજાણું.

૪૯૦. મૂઓ વર ને બળી જાન.
લોઢું જાણે ને લુહાર જાણે. ચોરની માને ભાંડ પરણે.

૪૯૧. લાખની પાણ.
ઉધારે હાથી બંધાય, પણ રોકડે બકરી ન બંધાય.
ભોંય પડ્યા બમણા. બોરના બમણા.*

૪૯૨. વ્યાજને ઘોડો ન પહોંચે. વ્યાજને વિસામો નહિ.
એક રામે લંકા લીધી, તો આઠ રામ÷ ચઢે ત્યાં શું બાકી રહે ?
વ્યાજમાં રાજ ડૂબે. વ્યાજ ભલભલાની લાજ મુકાવે.
વ્યાજના ઘોડાને કોઈ ન પહોંચે.

૪૯૩. સુયાણી આગળ પેટ છુપાવવું નહિ.
વૈદ ને ગુરુ આગળ જૂઠું બોલવું નહિ.
જિસકે હાથમેં દોરી, ઉસકી ક્યા ચોરી ?

૪૯૪. ચોરકું ખુદા સલામત રખે,

× ગીઆળ ગયું–ઉછેદિયું થયું. * ધૂળ ભળે એટલે દાણાનું વજન થાય; કારણકે બોર દાણા સાટે ઘેરઘેર વેચે એટલે બમણા થાય. ÷ રામ–આનો.

ઇનકે લિયે સિપાઈકી રોટી હૈ.
સારા માણસના ઘરનું વગોણું, જગતને જોણું.
માંખ જુએ ચાંદું 'ને વૈદ જુએ માંદું.
હરકતમાં બરકત ને ફજેતે ફાયદા.

[એક નાગર ગૃહસ્થ પોતાના તાબાના સિપાઈને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. એ દિવસ સંવત્સરી ને શ્રાધ્ધ હતાં, એટલે મિયાંને પણ લાડુ ને દૂધપાક મળ્યાં. મિયાંએ નમાજ પઢીને ખુદા પાસે દુવા માગી: 'યા પરવરદિગાર, ઇનકે ઘરકું કાયમ રહેવે નિતનિત શ્રાધ્ધ સમસરિયાં; મિયાં મીઠું ખાવે, ઓર ખાવે ખીરપૂરિયાં.']

૪૯૫. તીર્થે સૌ મુંડાય. દરમાં સર્પ પાધરો, બીજે વાંકોચૂકો.
૪૯૬. ચૈત્ર ચઢે નહિ, વૈશાખ ઊતરે નહિ.
રંગ છે એકરંગાને, લિયાનત* છે દોરંગાને.
ઉનાળે રાતા નહિ ને શિયાળે માતા નહિ.
ઉનાળે સૂકા નહિ ને ચોમાસે લીલા નહિ.
૪૯૭. પાણી, તારો રંગ કેવો? જેમાં ભળું એવો.
વાગે તેવું નાચે. કાકીડાના જેવો હફ્તરંગી.
ગોકુળમાં ગોકુળદાસ, મથુરામાં મથુરદાસ.
૪૯૮. શીરા સારું શ્રાવક થવું.×
૪૯૯. શેઠની ગાં–ફોલી થઈ ને પંપાળીને મોટી કરી.
વાંદરાનો ઘા, જે આવે તે ખોતરે.
ગૂમડું બહુ કોચાય, તો ભરનીંગળ થાય.
ચોળી ને ચીકણું કરવું.
૫૦૦. મારવો તો મીર મારવો.

* લિયાનત–શરમ. × લોભ માટે સિદ્ધાંત વેગળા મૂકવા.

મારવો તો હાથી ને લૂંટવો તો ભંડાર.
પરણવું તો પદ્મિની ને પહોંચવું તો દરબાર.
ચકલાં શાં ચૂંથવાં ?
ચીરવો તો પાટડો ચીરવો. દેડકાં શાં ડાંભવાં ?
એક રાંપ ભાંગવી, તે હજારો સોયો થાય.

૫૦૧. સોમાં શૂરો તે એકકેમાં પૂરો નહિ. સબ બંદરકે વેપારી.
સબમેં મેરા લગતા હે. મિંયાભાઈકા આધા દાના.

૫૦૨. સૌ કહે બાપડી, પણ કોઈ ન સીવે કાપડી.
સૌ ભલું મનાવે પણ આંધણમાં ઓરવા કોઈ ન આવે.
સૌ કહે 'આઈ-માંઈ,' પણ કોઈ ન આપે પાઈ.

૫૦૩. બાંધવ હોય અબોલણા, તો ય પોતાની બાંહ્ય.
હાડ હસે ને લોહી તપે. લડ્યા તો યે એક લોહી.
સગપણ સોનું ને પીતળ પ્રીતડી. ભીડ પડે ત્યારે ભાઈ.
એક મગની બે ફાડ. તન વગર તપે નહિ.
ડાંગે માર્યાં પાણી જુદાં ન પડે.

૫૦૪. જળ તેવાં મચ્છ. પડાઈ* પ્રમાણે પૂછડું.
લાકડા પ્રમાણે પોલ.

૫૦૫. લિખકે દે, લેકે લિખ. આંગળીને ટેરવે બધો હિસાબ.
ભીંતે નામું, જોડાને તળિયે નામું, તેને બધું નકામું.
સંભારીને નામું લખે ને ઊંટે ચઢીને ઊંઘે.

૫૦૬. ભણે તેની વિદ્યા. મારે તેની તલવાર.
ભજે તેના ભગવાન. પાળે તેનો ધર્મ. ખેડે તેનું ખેતર.

૫૦૭. આગળ દોડ ને પાછળ છોડ.

* પડાઈ–મોટો પતંગ.

ભણીભણીને મહેતાજીને સોંપવું. ભણવું ને ભૂલવું.
ગઢ ચણાતો જાય ને પાછળ પડતો જાય.

૫૦૮. ઊને-પાણીએ ઘર ન બળે.
સાસુવહુના કજિયા તે ખીચડીને ઊભરો આવે ત્યાંસુધી.

૫૦૯. ભૂંડું ભાવે નહિ ને રૂડું તાકડે આવે નહિ.
નાની મોટી કરતાં કુંવારા રહ્યા.
જુગત જોડું મળે નહિ ને મનની હોંશ ટળે નહિ.

૫૧૦. કીડીનું કટક, એક ચાલી એટલે બધી ચાલે.
ગાડરિયો× પ્રવાહ. લોકોમાં ગતાનુગત.

૫૧૧. મન વિના મળવું ને હેત વિના હળવું નકામું.
હેતના કુશકા સારા, પણ કમનની કમોદ ખોટી.
મન વિના મળવું ને ભીંતે ભટકાવું.
ચાહે તેના ચાકર થઈ રહીએ, અનચાહતને બાર ન જઈએ.

૫૧૨. ગાંઠે પૂરો ને બોલવામાં શૂરો.
જેના હાથ લાંબા, તે બધે પહોંચી વળે.
જેને ખૂબકે ખીલા હેઠ, નવસેં નવ્વાણું શકડી (સોનામહોર)
પાંચે પોહોંચે સબદો તે ધાર્યું ઉતારે.
દામ ને ઠામવાળો ચાહે તે કરે.

૫૧૩. ચોરનું નખ્ખોદ જાય નહિ.
કોળીભાઈનો કૂવો, એક મેલી ને બીજો ઊભો.
મઠની ગાદીનો વંશ જાય નહિ.

૫૧૪. તરમાં તર ભણતર. વિદ્યા નરનું નૂર છે.

૫૧૫. ધૂળધાણી ને વાપાણી.* મૂઆ નહિ ને પાછા થયા.

× ગાડર-ઘેટું. * નકામી, નિષ્ફળ વાત.

બે અર્ધ મણે મણનું મણ. કચરાનો ભાઈ પૂંજો.
મેલ કરવતિયા કરવત કે પાછા મોચીના મોચી.
મણમાં આઠ પાંચશેરીની ભૂલ. મૂઆ નહિ ને ભૂત થયા.
ભુલાચાનાં પાંદડાં. કાંત્યું પીંજ્યું કપાસ.
૫૧૬. મા મૂળો ને બાપ ગાજર, તેના દીકરા સમશેર બહાદુર.
હાથ ભેળી થાય ત્યાં કોણ ધિંગાણું કરે?
બાપે મારી ચૂઈ* ને બેટા બરકંદાજ.
આઈ તેલી, બાપ તંબોળી, બેટે હુવે સુજાનઆલી.
વાજું એકઠું થયું, ત્યાં વિવાહની વરસી.
મા ભઠિયારી, બાપ કલાલ, તેના દીકરા લાલમલાલ.
૫૧૭. ડાહ્યા બોલે તે બાકી રાખે.
તળાવ બંધાવે તે ઓગાન+ રાખે.
ગામને ગઢ બાંધે, તે નાકાબારી રાખે.
ચોરણો શિવડાવે, તે મૂતરવાનો માર્ગ રાખે.
૫૧૮. ધૂળથી કાંકરા સારા. પથ્થરથી ઈંટ કૂણી.
૫૧૯. હજુ તો 'શ્રીગણેશાય નમ:' છે.
પાશેરામાં પહેલી પૂણી. હજુ તો ગણેશનો વેશ છે.×
હજી તો સોળે સોગઠી કાચી છે.
હજી તો ધડો થાય છે, તોલ બધો બાકી છે.
હજી તો ઘર ઘડી ને ઘર દહાડો છે.
૫૨૦. જો થાય જતિ તોપણ છૂપે નહિ કરમની રતિ.
કર્મ છૂપે નહિ ભભૂત લગાયા.

---

* ચૂઈ—ઊંદરડી. + ઓગાન—છલાછલ ભરાયેલા પાણીને વહી જવાનો માર્ગ. × ભવાઈમાં.

ભાગ્ય જંગલમાં મંગલ કરાવે.
સોનાની રતીનું મૂલ, પણ કરમની રતીનું મૂલ નહિ.
૫૨૧. માથાના વાળ પગે લોહ્યા, પણ એક ટળી બે ન થયો.
પળસી કરી પ્રાણ ગયો પણ પલળ્યો નહિ.
ઓળાસણાં ઘણાં કર્યાં, પણ હૃદે હરિ ન વસ્યા.
માખણ લીધામાં મણા ન રાખી, પણ કૂણો ન થયો.
દાઢીમાં હાથ ઘાલ્યા પણ વળ્યો નહિ.
દાંતે તરણાં લીધાં, પણ દયા આવી નહિ.
મોંમાં ખાસડું લઈ પગે લાગ્યો, પણ મહેર આવી નહિ.
૫૨૨. માથું સોંપ્યા પછી નાકકાનની અધીર શી?
ચોટલી સોંપ્યા પછી ફાંફાં શા મારવાં?
૫૨૩. જુવાન વહુ ને બુઢ્ઢો લાડો, એનો રોજ ઊઠીને ભવાડો.
બીબી થાય મિયાં જોગ, ત્યારે મિયાં થાય ઘેર જોગ.
બુઢ્ઢાને બાયડી પરણાવવી ને મડાંને મીંઢળ બાંધવું.
૫૨૪. નસીબ કોઈનાં વેચી આપ્યાં છે? એક નરને સો હુન્નર.
આ લે તારી ચાકરી ને લે તારી લાકડી, ભાગ્ય તું લઈ શકીશ? આ લે તારી છાલી, હું તો મારે ચાલી.
એક દ્વાર બંધ, હજાર દ્વાર ખુલ્લાં.
૫૨૫. લેનેકુ લક્કડ, દેનેકું પથ્થર.
જમવામાં શૂરાપૂરા, જમાડવાનું નીમ.
આપવાની આખડી, લેવાની મોકળ.
આપવામાં ચીકટ, લેવામાં વિકટ.
ખાતે ખબરદાર, જમેપાટ જાણું નહિ.
દમડીકા તેલ ચાહીએ, તો કહે હમ જન્મકે હીજડે હૈં.

૫૨૬. (વસ્તુઓ શેનાથી બગડે તે વિષે)
શાક બગડયું તેનો દિવસ બગડ્યો.
અથાણું બગડયું તેનું વરસ બગડયું.
બાયડી બગડી તેનો ભવ બગડચો.
જુવાની બગડી તેનું જીવતર બગડયું.
દીકરો બગડચો તેનું કુળ બગડયું.
૫૨૭. કુલ્લામાંથી હિંગ જાય, પણ કુલ્લું ગંધાય.
આવ્યો હોદ્દો જાય, પણ માર્યો ગોદો ન જાય.
કરનો કરનારો જાય, પણ કર રહી જાય.
માર્ગ કરનારો જાય, પણ શેરડો રહી જાય.
કાળ જાય ને કહેણી રહે.
૫૨૮. સાસરે સમાય નહિ ને પિયેરમાં કોઈ ચાહે નહિ.
લક્ષણના લાલા ચરડા[1] છે. બોલવામાં ચોકઠું નથી.
૫૨૯. વાડ વિના વેલો ન ચઢે: વગ કરે પગ.
સિફારસકી ગધ્ધી તેજીકું[2] લાત મારે.
પક્ષે પાંડવ જીત્યા. ઢાલ હોય તો આડી ધરાય.
વગે પીરસણું, વગે ન્યાય, વગ ન હોય તે પાછો જાય;
વગે વાવણાં, વગે કૂવા, વગવિનાના કુંવારા મૂઆ.
૫૩૦ માણસ–માણસમાં આંતરો, એક ઝવેર તો બીજો કાંકરો.
પાંચ આંગળીઓ પણ સરખી નથી.
૫૩૧. કૂવડના મેલ ફાગણ મહિને ઊતરે.[3]
કૂવડ રાંડને ફળીમાં ઉકરડો.

---

૧ ખરાબ. ૨ તેજી–ઘોડો. ૩ કારણકે તે શિયાળામાં નહાય. નહિ.

કૂવડ નારી, ઊઠે અસુરી,[1] આંખો ચોળે,
મુખે પહોળે, બડબડ કરતી બારે ઘડી.
કૂવડનું ઘર તે કૂકડાનો ખડો.
કાલી કુત્તી મરતે મેરી ખીચડીમેંસે સ્વાદ ગયા.

[એક મિયાં સરદારની દેવડી પર નોકરીએ રહ્યા. તે રોજ હાંલ્લીમાં ખીચડી રાંધીને ખાય. તે એટલા બધા આળસુ કે કોઈ દિવસ તે હાંલ્લી ધુએ જ નહિ. રોજ ત્યાં રહેતી કાળી કૂતરી રાતે આવી, વધેલી ખીચડી ચાટી જાય ને તે રીતે જ હાંલ્લી સાફ થાય. બીજે દિવસે ધોયા વગર જ મિયાં તેમાં ખીચડી ઓરે. ઘણે વરસે જ્યારે કૂતરી મરી ગઈ, ત્યારે હાંલ્લી સ્વચ્છ ન થઈ. પરિણામે બેત્રણ દિવસમાં જ તે ગંધાઈ ઊઠી. ત્યારે મિયાં ઉપરનું વાક્ય બોલે છે.]

૫૩૨. જુવાનીમાં રળ્યું ને રાતનું દળ્યું.[2]
શિયાળાની ખેડ ને જુવાનીનો દીકરો.
ચોમાસાની ખેડ, શિયાળાની ચાખડી, ઉનાળાનો ડગલો, એ અછતનો ઢગલો.[3]

૫૩૩. લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર.
કોની લાડી કોનાં દેશ ઝારશે?[4]
ક્યાંની રાણકદેવડી, ક્યાંના દાવલપીર?
ક્યાંનો જીવણ કમાલિયો ને ક્યાંનો માધો પીર?

૫૩૪. શેરડી પાછળ એરડી પાણી પીએ.
ખીચડી ભેગું ઠીકળું અફાય.

૫૩૫. મથુરાનો પેંડો ન્યારો.[5] જમાલની માનો જુદો ચોતરો.

---

૧ અસુરી–મોડી. ૨ જરૂર પડે કામ આવે. ૩ તે વખતે નકામાં. ૪ ઝારશે–જુહારશે, પૂજશે. ૫ પેંડો–માર્ગ.

ત્રીજું તડ ગંગાદાસનું. બાર પૂરબિયા[1] ને તેર ચોકા.

૫૩૬. પંડિતકું પૂરવ ભલી, જ્ઞાનીકું પંજાબ;
મારવાડ ભલી મૂર્ખકું, કપટીકું ગુજરાત.

૫૩૭. પૂછડે જતાં ફેણુ માંડી.
પોર મૂઈ સાસુ ને ઓણુ આવ્યાં આંસુ.
ગાળ દીધી પોર ને રીસ ચઢી ઓણુ.
શેઠે આવી શિરામણુ માગે.
રહીરહીને જાગે, ત્યારે ખોજો ખીચડ માગે.

૫૩૮. મરે તો મિયાનું ને જાય તો બારગીરનું.
પરબારું ને પોણુબારું. ગુમાસ્તાને ખીંટીએ પોતિયું.
ઘોળિયા, ધાડ આવી તો કહે ધણીને ઘેર.
આપણે સ્નાન કે સૂતક કંઈ નહિ.
રોશે રૂવાળો ને પીટશે પીંજારો.
કોના બાપની ગુજરાત?
ઉધવકા લેના નહિ ને માધવકા દેના નહિ.
નહિ હિંગ કે ફટકડી. સાથીના[2] રોટલામાં ગેરુ[3] નહિ.
હીમ, ખીમ ને દિવાળી.
નાત નાતનું ખાય છે, મુસાભાઈનાં વા ને પાણી.

[મુસાભાઈ ગરીબ હતા. બધા તેને નાત જમાડવા મહેણાં મારતા. તે તડવી હતા એટલે એક દિવસ નાતનાં વાસણ વેચીને સરસ જમણવાર કરી. નાતીલા રસોઈ વખાણવા લાગ્યા, ત્યારે તે ઉપરના શબ્દો બોલ્યા. પછી નાતીલા બીજી જમણવાર થવાની

૧ પૂરબિયા–પૂર્વના ભયા. ૨ સાથી–ખેડૂતનો નોકર.
૩ ગેરુ–ઘઉંમાં થતો ગેરુ નામનો રોગ.

હતી, ત્યારે તેમની પાસે વાસણ માગવા ગયા. તેણે કહ્યું: 'મેં નહોતું કહ્યું કે તમે સૌ તમારું જ જમો છો, મારાં તો માત્ર વા અને પાણી છે?']

૫૩૯. વિવાહનો હરખ સૌને સરખો.
પરણ્યાનો, પટલાઈનો ને પંડિતાઈનો કોડ સૌને હોય.
વિવાહ સમાન હરખ નહિ ને મૂઆ સમાન શોક નહિ.

૫૪૦. વિવાહ વીત્યો ને મોડ થાંભલે.
વિવાહ, સિવા ને પછી હડ્ડકવા.×
માણે વિવાહ ને મૂંડે* વિવાહ.

૫૪૧. વરને પરણ્યાનો લાભ, તો જાનૈયાને જમ્યાનો લાભ.
તમને ચમ્મર ઢળશે, તો પવનનો લહેરખો અમને પણ આવશે.
પડોશીનું સારું હોય, તો આપણને પણ લાભ મળે.

૫૪૨. પરણ્યા નહિ હોઈએ, પણ જાને તો ગયા હોઈશું.
ઘેર ઘાલો ઉઠાડી નથી, પણ ઘાલે તો બેઠા હોઈશું.
ભણ્યા નથી પણ પાટલા ઉપર ધૂળ તો નાખી હશે.

૫૪૩. અડતાળીસે સંસ્કાર થઈ ગયા છે.
ઘણા સાંઠા ઓળાંડેલ છે.
આ કૂવે ઘણી ઘેડો ફૂટી છે.÷
ઘડિયાં પિતળિયાં વાગી ગયાં છે.

× વિવાહ પછી ખર્ચ બહુ થયું હોય એટલે ગરીબાઈ ને પછી હાંતિયાં. * મૂંડે—ખરચ કરાવે. ÷ ઘેડ—ઘટમાળ, કોશ કાઢતી વખતે અનેક ઘડા બાંધવામાં આવે છે તે માળખું, રહેંટ.

[એક ઊંટ ખેતરમાં ખાવા પેઠું. રખેવાળે થાળી વગાડવા માંડી. ત્યારે ઊંટ આ વાક્ય બોલ્યું; અર્થાત્ મારી પીઠ ઉપર નંબાળુ ગડગડી ગયાં-છે, ત્યાં થાળીનો શો હિસાબ?]

૫૪૪. બાદશાહ : સબસે અચ્છા દિન કોનસા?
બિરબલ : જિસ રોજ દસ્ત ખુલાસા હોવે, વો દિન અચ્છા. એક જોગી, બે ભોગી ને ત્રણ રોગી.+
સૂંઠ, સંચળ ને કાંચકો, જે ખાય તેને આવે નહિ આંચકો.
ખાવું તો તોળી–તોળી, પીવું તો ઘોળી–ઘોળી;
સૂવું તો રોળી–રોળી, એ ઓસડ ને એ ગોળી.

૫૪૫. સાદા રાયજાદા.÷
જેની ખોરાકી પોષાકી સાદી, તેને મળે સવામણની ગાદી;
પણ જેને વહાલો શૃંગાર, તેમાં ક્યારેક ઊઠે અંગાર.

૫૪૬. પેટનો બળ્યો ગામ બાળે.
દીપકના બળેલને મલાર ઠારે.×

૫૪૭. વિવાહની વરસી કરવી. આખાના ભરડ્યા કરવા.
અડદ, મગ જેમ તેમ ભરડી નાખ્યા.
નાળને બદલે બીજું વધેરવું.

૫૪૮. મા મૂઈ એટલે બાપ વેચ્યો.
ઓરમાન મા તે માથાનો ઘા.
મા તે માયો ને બાપ તે ખાટલાનો પાયો.
માના રેંટિયામાં સમાય, બાપના રાજમાં ન સમાય.
માને પાનો ચઢે, બીજાને નહિ.

+ એટલી વાર દસ્તે જવું પડે તો. ÷ રાયજાદું–સારું.
× એ રાગનું નામ છે

મા તે મા, બીજા સંસારના વા.

૫૪૯. સો જજો પણ સોનો પાલણહાર ન જજો.

૫૫૦. કાંત્યાં તેનાં સૂત ને જાય તેના પૂત.
થરથરતી જાંઘે જણ્યા તે દીકરા.
પેટના દીકરા પાર પાડે. પારકે પુત્રે સપુત્રા ન થવાય.

૫૫૧. સળ્યા ઘઉં દળ્યા સારા. ઘરડાં કઠોળ ભરડ્યાં સારાં.

૫૫૨. આવી મળવા ને બેસાડી દળવા.
વહુ, તું વિસામો ખા, હું કાંતું ને તું દળવા જા.

૫૫૩. દંડ, મૂંડ ને ડામ એ રણછોડજીનાં કામ.*
ઢીલા મગ ને ખાખરા, એ રણછોડજીની જાત્રા.
રોકડું મૂકે તો રણછોડજી રીઝે.

૫૫૪. ગૂડિયા વહેલમાં બેસીને આવ્યા.×
પગ પૈડાં ને વાંસો વહેલ, માથું બેસી જાયે ઘેર.
પંથ પાયે ને વેરી ધાયે.

૫૫૫. ગોપીચંદન ને ગેરુ, તે ભાગ્યાના ભેરુ.+
અન્નપાણીના વાંધા પડ્યા ત્યારે ઝોળીઝુંડા લીધા.

૫૫૬. મરી, મીઠું ને રાઈ, તેના ઘડ્યા પિતરાઈ.
કાકીકે પેટકા દુકાલ હોઈઓ.
પિતરાઈથી જ મહાભારત થયુ.
વાંકું બોલનાર કોઈ ન હોય, તો વઉવાઈ કરપો.

૫૫૭. ઢેડના વિવાહ ધક્કાપાટુએ. ગધેડાના વિવાહ લાતે.

---

* દ્વારકા જાત્રાએ જાય ત્યારે કર તરીકે દાઢીવાળનું મૂંડામણ અને હાથ ઉપર છાપ મારે તે ડામ. × પગે ચાલીને આવ્યા.
+ દુઃખી માણસને ભક્ત થવાથી કે સંન્યાસ લીધાથી શાંતિ મળે.

લંધાં ઘેર વિવાહ ને દાથરીએ* દીવા.
અધું છાણું ને ડોકલી ઘી; કડવા પરણે રાત ને દી.
મૂંડાના વિવાહમાં કદકાનાં× બીડાં.

૫૫૮. સો સો ચૂવા મારકે બિલ્લી ચલી હજકુ.
સો ઉંદર મારી મીનીબાઈ પાટ બેઠાં.
સાત ધણી બદલીને સતી થયાં.
સાલ્લામાં ભાત એટલા માટી કરીને સતી થયાં.
પાપે ખાધી પૃથ્વી, સુતારે ખાધો દેશ.

૫૫૯. શિંગોડું શણગાર્યું, પણ જમવાનું તેડું ન આવ્યું.
માથું ગૂંથ્યું માથે પડ્યું ને આંજણ આંજ્યું એળે ગયું.
સોઢી શણગારી, પણ વરના વાંધા.

૫૬૦. ઢોલ વાગે તે ઢાંક્યું નહિ રહે. તમાસાને તેડું નહિ.
શું કુલડીમાં ગોળ ભાંગવો છે?
નાઈ, મેરે બાલ કીતને? તો કહે, અભી મુંહ આગે પડેંગે.

૫૬૧. થોડા ખાનાં ખૂબીસે રહેનાં. રતીમાં ગધેડો મહ્યો.
થોડું રાંધ ને મને ધરવ.

૫૬૨. દળ્યાનું દળામણ આપે તેમાં પાડ શાનો?
માસી સાટે માસો, તેનો શો જાસો?
ખરી વાતમાં શાનો ખાર? માગ્યું આપે તેમાં શાનો પાડ?
નાતનું નોતરું ને પરબનું પાણી, તેમાં પાડસણું શું?

૫૬૩. ધરમ કરતાં ધાડ થઈ. નમાજ પઢતાં મસીદ કોટે વળગી.
કરવા ગયા સારું ને ઊલટી બલા વળગી.

* દાથરી–ઠીકરાનું કલાડું. × કદકા–દંડૂકા, ધોકા.

વાટે જતાં વિઘન વળગ્યું. ભોગ લાગ્યા તે અપાસરે ગઈ.[1]

૫૬૪. જોષી, ડોશી ને વટેમાર્ગુ, એ ત્રણ ફોકટિયાં.
વેદ, વેશ્યા ને વકીલ, એ ત્રણ રોકડિયાં.

૫૬૫. કડી ઉપર તાળું નહિ ને લાડુ ઉપર વાળુ નહિ.
ડગલા ઉપર શાલ નહિ ને બખ્તર ઉપર ઢાલ નહિ.
મઠને ખેતર માળો નહિ, ઊંદરનો ઉચાળો નહિ.
ઘેલીને ગવાળો નહિ, કુંવારાને સાળો નહિ.
બ્રાહ્મણને ઘેર પાળો[2] નહિ, નાગરબચ્ચો કાળો નહિ.
ચ્યાટવામાં ફાડ[3] નહિ ને ઘરજમાઈને લાડ નહિ.

૫૬૬. બાળક છેડીએ પ્રીતથી રમાડવા, તે સામા ઓશિયાળા કરે. (રડીને)
ગાંડા, ગાંડા, શું હસ્યો, તો કહે તું હસ્યો એટલે હું હસ્યો !

૫૬૭. પેધ્યો આવે પરોણો ને લપકે આવે ઢોર.
બ્રાહ્મણ સો ગાઉની ખેપ કરે, તે દક્ષિણાની લાલચે.
ભેંસ જાળામાં મોઢું નાખે, તે લીલાંને ભરોંસે.

૫૬૮. પેટનું પેટ, તે પહોંચાડે ઠેઠ.
પેટના કીડા પેટને ફોલે.
ચોરની મા કોઠીમાં મોઢું ઘાલી રૂએ.
હૈયાના બળ્યા, હાશહાશ. કઠેકાણે ગૂમડું ને સસરો વૈદ.[4]

૫૬૯. (સ્ત્રી સંબંધી કહેવતો :)

---

१ ઉપવાસ કરવો પડ્યો. २ પાળો—દંડ વસૂલ કરનાર સિપાહી. ૩ ફાડ—ફાચર. ૪ તેને કેમ બતાવી શકાય?

ઉકરડે ઓરી,* માટીખાણે આઘી ને નદીએ નાગી.
ભાણે ભોગ ને કપાળે શોક.×
નાણું નહાવું, ટાઢું ખાવું ને જૂઠું ગાવું. ઓહડ ભારે.
હોળી ખેલતી, લગ્ન મહાલતી ને રાસ રમતી ઓનાઃ
હરખનો પાર નહિ. સોપારી વાંકડી ને બાયડી રાંકડી.
બાયડીને મોઢે સવામણનું તાળું.
ઓની બુદ્ધિ પાનીએ. એક રંડા, બે રંડા, ત્રણ રંડા_
તોડે બ્રહ્માંડા.
જ્યાં મળે ચાર ચોટલા ત્યાં વાળે ઓટલા.
રહે તો આપથી, નીકર જાય સગા બાપથી.
રાંડ, ભાંડ ઓર ભેંસા, વો બિગડે તો કરના કેસા?
બાયડીના પેટમાં છોકરું રહે, પણ વાત ન રહે.
૫૭૦. સર્પ ફૂંફાડો તો રાખવો.÷
વાંકા ચંદ્રને સૌ નમે છે.
હનુમાનનાં ઠીસરાં કોઈ કરે નહિ.
વાંકી આંગળી વગર ઘી ન નીકળે.
૫૭૧. નંદના ફંદ ગોવિંદ જાણે.
વાણિયાની ગત વાણિયા રમી જાણે.
૫૭૨. મન જાણે પાપ, ને મા જાણે બાપ.
પંડાણીનો પરીઓ જાણે, દીકરાનું નામ દાઉદીઓ.
હમ બી ડીચ.

* ઓરી–પાસે. × ખાવામાં શોક ન પાળે, જો કે ચાંલ્લો ન કરે! ÷ નહિ તો બધા જ સતાવે.

[ઓદિચ્ય બ્રાહ્મણની નાત જમવા બેઠેલી. સૌ બોલે: 'એ દીચ.' એક બીજી જ્ઞાતિનો જમવા બેસી ગયેલો ને અનુકરણ કરતાં બોલ્યો: 'હમ બી દીચ.']

૫૭૩. બાંધી મૂઠી લાખની, ઉઘાડી વા ખાય.
ભરમ ગયો તેનું ભૂષણ ગયું. . ૧

૫૭૪. પાવો પાવાને પાપે લેવાશે.×
લાકડું લાકડાંને ભારે ભાંગશે.

૫૭૫. સઈ, સોની ને સાળવી, તેને જમ ન શકે જાળવી.
વાલમાંથી રતી ચોરે તે સોની.
પાકો ચોર દરજી, તે વેતરે ને છેતરે.

૫૭૬. મા, મને કોઠીમાંથી કાઢ. રંગલોગની મા મૂઈ, મને સોડમાંથી કાઢ.

૫૭૭. રાંડીરાંડને પગે પડી, તો કહે: 'હું જેવી તું થજે.' સાસુને પગે પડી, તો કહે: 'ઠાર્યાં તેવાં ઠરજો ને આવ્યાં તેવાં બળજો.'

૫૭૮. વાઘનું મોઢું લોહિયાળું. કટકમાં કાણો ઊંટ બદનામ.
હલકું લોહી હવાલદારનું. છીંડે ચડ્યો એ ચોર.
ચોરને માથે કાગડો.
નામીચો શાહુકાર રળી ખાય ને નામીચો ચોર માર્યો જાય.

૫૭૯. જમણમાં લાડુ ને સગપણમાં સાઢુ.
સાળો રસોડા સુધી ને ભાઈ ઓસરીમાં.
વહુનો સગો તે ચૂલાનો મહેમાન.

૫૮૦. (શું શું શેનાથી વંઠ્યું તે વિષે)

× પાવો–પાવાગઢનો રાજા દુષ્કર્મથી નાશ પામ્યો હતો.

આઠ વંઠયું જે બગલું બેઠું. કાયા વંઠી જે કાળિયું[1] પેઠું.
કૂવો વંઠ્યો કબૂતર બેઠું. ઘર વંઠયું જે,ભગતડું પેઠું.
ઘર વંઠયું જે પાછળ છીંડી.
વહુ વંઠી તે પર સાથે હીંડી.
ખેતર વંઠયું જે ચારિયું[2] પેઠું.

૫૮૧. સાસરાનું માન સાળીએ. ગાવાનું માન તાળીએ.
જમણનું માન થાળીએ. મોઢાનું માન વાળીએ.

૫૮૨. હોઠ સાજા તો ઉત્તર ઝાઝા.
જૂઠું બોલે ને જડતું લાવે તે ચતુરાઈ.
કવિની ચતુરાઈથી પથરો પરમેશ્વર થાય.
ઘઉંનાં ઘેબર થાય ને ઘઉંની ઘેંસ થાય.

૫૮૩. ખોખરું હાલ્લું ખાતરને મોઢે.[3]
આંધળું દળે કે ગાય. અતિ ઘરડું ને મસોતાનું લૂગડું.
અતિ વૃદ્ધ તે સમ ખાવામાં ખપ લાગે.
ખોરું ઘી દીવે કે તાવડે.

૫૮૪. અગ્નિ આગળ ઘી ઓગળ્યા વગર ન રહે.
કાજળની કોટડીમાં ડાઘ લાગે જ લાગે.
દારૂ ને દેવતા ભેગાં થાય, તો ભડકો થાય જ.
કામિનીકે સંગ બસે, કામ જાગે હી જાગે.

૫૮૫. જીભ સો મણ ઘી ખાય, પણ ચીકણી ન થાય.
ચકમક હજારો વર્ષ પાણીમાં રહે, પણ આગ જાય જ નહિ.

૫૮૬. કૂવાકાંઠે લાંઘણ. વગડામાં રૂદન. ગામઝાંપે નોતરું.

---

૧ કાળિયું–અફીણ. ૨ ચારિયું–ચાર વાઢનાર.
૩ ચોર તેને અપશુકન ગણે છે.

ગામઝાંપે રામરામ. વેશ્યાનો છોકરો કોને બાપ કહે?

૫૮૭. ધન ઘડી, ધન દહાડો. આજનો દિવસ રળિયામણો.
આજ મારે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો.
આજ મારે દૂધે મેહ વૂઠ્યા.[1]

૫૮૮. કરે તે ભરે. બપલાળે તે મૂંડે. જેણે પાસ્યાં[2] તે રંગે.
હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગે.

૫૮૯. દેડકાની પાંચશેરી.[3] ચીભડાંની ભારી.[4]
ઊંટનાં લીંડાં નોખાં નોખાં.
ત્રીજ ને તેરશ એક થાય નહિ.
વાડાવાડાની ભેગી થાય, તે સંપ રહેવા દે જ નહિ.[5]

૫૯૦. વાત કરતાં વાંઝણી વિયાય. સુતારના ઘરનો દીવો.

[સુતારે બપોરે પોતાની સ્ત્રીને દીવો કરવા કહ્યું. પાસે બેઠેલા ઘરાકે પૂછ્યું: 'અત્યારે કેમ?' ત્યારે સુતાર બોલ્યો: 'અત્યારે કહીશ ત્યારે દીવો રાત સોરો થશે.']

આંધળીને પાથરતાં વહાણું થાય.
સોઢી શણગારે ત્યાં બજાર ઊઠી જાય.

૫૯૧. ડુંગર વિયાણો ને ઊંદર નીકળ્યો.
બાર વર્ષે બાવો બોલ્યો, તો કહે બગ્યા દુકાળ પડશે.
ગાઈ ગાઈને ગાયું, ત્યારે વરનું નામ ધૂળ.
બાર વર્ષે બેટા બોલ્યા, ત્યારે કહે બાપા, મને બપડું.

---

૧ વૂઠ્યા-વરસ્યા. ૨ પાસવું-રંગ ચઢાવતા પહેલાં કપડાંને ફટકડીના પાણીમાં બોળવું. ૩ તોળતાંતોળતાં કૂદીને બહાર પડે, તેથી તોળાય જ નહિ. ૪ ભારી છોડીએ કે જુદાંજુદાં ગબડી પડે. ૫ દીકરાની વહુઓ.

૫૯૨. વાંઢાને વલોણું નહિ ને વેશ્યાને વગોણું નહિ.
હથેળીમાં વાળ નહિ ને ગધેડાને ગાળ નહિ.
ચાડિયાને શરમ નહિ ને અઘોરીને ધરમ નહિ.
સંતને તંત નહિ ને સાધુજનને સ્વાદ નહિ.
મૂર્ખને મર્મ નહિ ને દિગંબરને શરમ નહિ.
ગરાસિયો ગોઆરો નહિ ને પારસી નાતબહારો નહિ.
વાંઢાનો વક્કર નહિ ને છાશમાં સક્કર નહિ.

૫૯૩. વલોણામાં એઠી કરવી. જમાડીને જોડા મારવા.
કર્યાંકારવ્યા પર પાણી ફેરવવું.

૫૯૪. આઘું ઓઢે, ઘૂંઘટો તાણે, તેના ગુણ ગોવિંદ જાણે.

૫૯૫. સૂકા ભેગું લીલું બળે. પાપડી સાથે ઇયળ બફાય.
લડાઈ જોવા જાય તેને પણ વાગે.

૫૯૬. બહોત ગઈ, થોડી રહી. કાઢ્યાં એટલાં કાઢવાં નથી.
મરવા સારુ ભોંય સૂંઘે છે.

૫૯૭. વાતમાં મારે, તોલમાં મારે, મૂલ્યમાં મારે વાણિયો.
લોહું ઘાસે, લાકડું ઘાસે, ઘાસે મોટો પહાણિયો, પણ
કથામાં ઘાસે નહિ એક વાણિયો.

૫૯૮. ધરવો જોગ ત્યારે ન જોવી વસ્તી,
સાધવો ભેરવ ત્યારે મેલવી બસ્તી.

૫૯૯. કોઈના પેટમાં પેસી નીકળાતું નથી.
કાકડી, ચીભડું કાપી જોવાય, પણ પેટ ચીરીને જોવાય નહિ.
દરિયાનો તાગ આવે, પણ છ તસુની છાતીનો તાગ
ન આવે.

૬૦૦. વાટ્યું ઓસડ ને મૂંડ્યો જોગી.+

૬૦૧. વખાણી ખીચડી દાંતે વળગી.
કુલાવ્યા ફૂલે, તે વિચાર વગર ડૂલે.
દેશ જાય, પરદેશ જાય, પણ વખાણથી ન જાય વાહ્યો;
તેનું નામ ચોથો ડાહ્યો.

૬૦૨. સુખે સૂએ જેને શિર બાપ.
સુખે સૂએ સલક્ષણી નાર, સુખે સૂએ જે પતિ ગમાર.

૬૦૩. કૂકડો હોય ત્યાં જ શું વહાણું વાય ?
દુનિયામાં કોઈના વગર અડગ્યું રહેતું નથી.

૬૦૪. એમને તો મોવાળે ગાંઠો બંધાણી છે.
એક ગાં- હગે છે. ખોળિયાં જુદાં, પણ જીવ એક છે.

૬૦૫. (નફ્ટ ઘરધણી ને નફ્ટ મહેમાન વિષે)
ઘરધણી: ભાઈ જમીને આવ્યા છે, માટે પાણીનો લોટો લાવો.
મહેમાન: માંહે દાતણ નાખતાં આવજો.

૬૦૬. પંથ વર ભાંગે હાડ, બીજ વર લડાવે લાડ;
ત્રીજ વર કહી સાંકળાં, ચોથ વર અગ્ણ લાકડાં.
એક ગોરીનો નાવલો, હીંડે જાણે કળાયેલ મોર;
બે ગોરીનો નાવલો, હીંડે જાણે હરાયુ ઢોર.
બે બાયડીનો વર ચૂલો ફૂંકે.

૬૦૭. માથે છાણાં થપાયાં. માથે છપ્પનના પાટા પડ્યા.
રામકહાણી થઈ. દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં.

+ તે વરતાય નહિ.

માથે દુઃખના ડુંગર પડ્યા. દુઃખના દરિયા છલ્યા.
માથે હરણુ બેઠાં. રવ રહી.*

૬૦૮. મા પૂછે આવતો, બાયડી પૂછે લાવતો.
જણુંનારી તે જીવ આપવાની, પરણુનારી પોક મૂકવાની.
મા રૂએ બાર માસ, બાયડી રૂએ માસ છ માસ ને
બહેન રૂએ વારતહેવાર.

૬૦૯. વાટે જાતાં, વઢવાડ વહોરે તેવા છે.
ચઢાવ્યા ચપણુ લે તેવા છે.
મિયાં મસાલા વગર રહ્યા છે.
કાણુા પંડ્યા, નમસ્કાર, તો કહે: વઢવાના ચાળા.
ઊછીતો કજિયો લેવો.

૬૧૦. આદું ખાઈને લાગ્યો છે. ચઢે ઘોડે આવ્યો છે.
જરા ઘોડો તાણી બાંધ.

૬૧૧. ભાભોજી ભારમાં, તો વહુ લાજમાં.+
નફ્ફટ સસરો ને નિર્લજ્જ વહુ, 'આવો સસરા
કહાણી કહું.'
આંધળા સસરાની લાજ કોણ કાઢે?

૬૧૨. રોતો જાય, મારતો જાય ને ઘર રાખતો જાય.
કાલો થઈ કાંચળીમાં હાથ ઘાલે. ઘેલો થઈ ઘર રાખે.
ઘેલી થઈ છૂટે ને ગામ બધું લૂંટે.

૬૧૩. છાપરે ચઢીને બેઠા છે. ગોકુળમાં કહાન મહાલે છે.

* બહુ દુઃખ પડ્યું.
+ આપણે મર્યાદા રાખીએ, તો સામું માણસ મર્યાદા જાળવે.

ધાંયજાની કોથળીમાં સજેયો÷ મહાલે તેમ મહાલે.
આસમાનને અને તેને માત્ર બે તસુનું છેટું રહ્યું છે.
ગધેડી ફૂલેકે ચડી છે.

૬૧૪. ધર્મનાં મૂળ ઊંડાં છે. ધર્મ તરે ને તારે.
પાપ બૂડે ને બુડાડે. પુણ્યે પાપ ઠેલાય.
ખા ગયા, ખિલા ગયા, સાથ લે ગયા, રખ ગયા,
જખ માર ગયા.

૬૧૫. વિસામાનો વડ, જે આવે તે બેસે.
ચોરાનું બેસણું, સૌ કોઈ બેસે.
દેવળનો ઘંટ, જે આવે તે વગાડે.
ધર્મશાળાનો ખાંડણિયો.
ગામની શુંઢી ને સીમાડાની રાયણ, જે આવે તે ઝૂડે.

૬૧૬. ઉજ્જડ ગામનો જમે શી ભરવી ?
ધણી વગર શણગાર શા ?
ઉઘાડે બારણે ધાડ નહિ ને ઉજ્જડ ગામે રાડ નહિ.

૬૧૭. જુવાની દીવાની છે. જુવાની ચાર દિવસનું ચટકું છે.
જુવાની જાળવી તેનો મનખો સુધર્યો.
ગદ્ધાપચીસીમાં જે ઠેકાણે રહ્યો તે રહ્યો, નહિ તો ગયો.×

૬૧૮. બરાબરિયાસેં કીજિયે, બ્યાહ, બૈર ઔર પ્રીત.

÷ સજેયો–અસ્ત્રો.

× પંદરથી ચાલીસ વરસ સુધીનાં પચીસ વર્ષ ગદ્ધાપચીસી કહેવાય છે.

આગળ નહિ આવી ગયેલી કહેવતો

(કક્કાવારી પ્રમાણે)

અ

૧. અકતે[1] કાંત્યું તે આગળ ગુજરે આવે.
૨. આખાનો ડખો.[2]
૩. અગ્રે અગ્રે વિપ્ર, જટાળો તે જોગી;
અને વચ્ચેનો કંદ, તે આરોગે નંદ.[3]

[એક બ્રાહ્મણ અને એક જોગી શેરડીનો સાંઠો માગી લાવ્યા. વહેંચવામાં બેને તકરાર પડી, તેથી એક વાણિયા પાસે ન્યાય કરાવવા ગયા. તેણે આ લીટીઓ કહી; અર્થાત્ સૌથી પહેલો, પૂછડા તરફનો ભાગ તે બ્રાહ્મણ લે; થડિયાના ભાગને મૂળિયાં વળગેલાં તે જટાળા ભાગને જોગી ખાય અને વચ્ચેનો ગર્ભવાળો–સારવાળો ભાગ તે પોતાને માટે રાખ્યો.]

૪. અણીનો ચૂક્યો સો વરસ જીવે.
૫. અથરો[4] માણસ અથડાઈ પડે.
૬. અદેખાને બેવડો બળાપો.[5]
૭. અનાડ્યો આખલો ને લોળીપેલી નાર.[6]
૮. અમીના ઓડકાર આવે નહિ.[7]
૯. અમી સૌના દિલમાં રમી. (ગમી.)

---

૧ અકતે–રજાને દિવસે. ૨ તેના કામમાં ન સમજાય તેવી ભાંજગડ. ૩ નંદ–વાણિયો. ૪ ઉતાવળો. ૫ બીજાના સુખથી અને પોતાના દુઃખથી. ૬ કોઈના કાબૂમાં ન રહે. ૭ અમૃતથી કોઈ ધરાય નહિ.

૧૦. અમીરાત જાય પણ બો જાય નહિ.[1]

૧૧. અલ્લા એક બદામ.[2]

૧૨. અલ્લાહ નામ પર ડુંગર ચાલે.[3]

૧૩. અલ્લાહ માલૂમ બેલ કીધર ચલતા હે ?[4]

૧૪. અલેલટપ્પુ.[5]

આ

૧૫. આખલો આંકયો, એટલે બધે મોકળું.[6]

૧૬. આગલી દુભામણ સારી, પણ પાછલી દુભામણ ભૂંડી.

૧૭. આગે આગે ગોરખ જાગે.[7]

૧૮. આડે લાકડે આડો વહેર.

૧૯. આથર બદલ્યા, પણ ગધેડા તેના તે છે.[8]

૨૦. આપસેં આઈ સો હલાલ.[9]

૨૧. આપે તેને દીકરા આપે, ન આપે તેના મૂળગા લઈ લે.

૨૨. આફરડી આઈ.[10]

૨૩. આબરૂના કાંકરા ને ફજેતીના ફાળકા.

૨૪. આવતી વહુ ને જન્મતો રાજા, પહેલી રાખે શરમ ને

---

૧ બો–ખુશબો, સ્વભાવ. ૨ અક્કલવગરનો માણસ. ૩ રામનામે પથ્થર તરે. ૪ બેખબર માણસ માટે. ૫ ઉપરછલ્લી વાત કરનાર. ૬ આંકયો–જેને પાછલા પગના થાપામાં ત્રિશળનો ડામ દે અને મહાજનીઓ કરી છૂટો મેલે, તેને કામમાં કોઈ જોડે નહિ. તે ગમે ત્યાં ફરે ને ચરે. ૭ કાલની વાત કાલે, જે બને તે ખરું, જોઈ લેવાશે. ૮ આથર–ગૂગડાં, ગુણ મૂકતા પહેલાં ગધેડાની પીઠ પર નાખવામાં આવે છે, તે લૂગડું. ૯ આપમેળે આવી મળ્યુ તે ધર્મયુક્ત. ૧૦ પોતાની મેળે ગમે તે વાતમાં કૂદી પડે.

પછી મૂકે માત્રા.

૨૫. 'આવરે વહાલી વાતડી કહું, આ ચૂડાને તું પાંચમી વહુ;'
'સાંભળ, મારા નવલા વર, આ મારે તમારું સાતમું ઘર.'

ઉ

૨૬. ઉતાર[૧] આખા ગામનો છે.

ઊ

૨૭. ઊદમાતની ઉજાણી, એક ઉછાળે ધૂળ ને એક ઉછાળે પાણી.
૨૮. ઊલેચે અંધારું ન જાય.
૨૯. ઊંચે આભ ને નીચે ધરતી.[૨]
૩૦. ઊંધા પાટા બંધાવવા.[૩]
૩૧. 'ઊંહું'નું ઓસડ નહિ.

એ

૩૨. એક ઘર તો ડાકણ પણ પરહરે.
૩૩. એકડો નીકળી ગયો.[૪]
૩૪. એક દીકરો દીકરામાં નહિ ને સો રૂપિયા પૂંજીમાં નહિ.
૩૫. એ પાણીએ મગ ચડવાના નથી.
૩૬. એને મૂતરે દીવો બળે.[૫]
૩૭. એક લાકડીએ હાંકવું.[૬]

---

૧ ઉતાર–ભૂત–પલીત માટે રસ્તામાં મુકાય છે તે અન્ન; અર્થાત્ બહુ જ ખરાબ માણસ. ૨ કંઈ આધાર નહિ. ૩ અવળું સમજાવવું. ૪ ભાઈ નિર્માલ્ય ઠર્યા. ૫ તેવો સત્તાવાન છે. ૬ આંખ મીંચીને, વગરવિચાર્યે હકૂમત ચલાવવી.

૩૮. એવાં મળ્યાં સગલાં કે જેમ મચ્છને સાચવે બગલાં.
૩૯. એવી ભોળી કોણ હોય કે પારકા ધણી પાછળ ચૂડો ભાંગે?
૪૦. એવો ગોકળિયો ગાંડો નથી કે દિવાળીને દહાડે ઘેંસ ખાય!

ઓ

૪૧. 'ઓખા[૧]માં પેસવું નહિ કે ઓખા થઈએ.[૨]
૪૨. ઓદાણું ને તરકાણું.[૩]
૪૩. ઓ દિન કહાંસે કે મિયાં કે પાઉંમેં જૂતિયાં?

[મિયાં બોલ્યા: 'જૂતી જૂતીસે શિર તોડ ડાલુંગા.' તેના જવાબમાં બીબી આ વાક્ય બોલી.]

૪૪. ઓરમાયાં ને વેરવાયાં.
૪૫. ઓશીકે ગંગા, પછી પાપ કેમ રહે?

અં, આં

૪૬. અંધારી રાત્રે મગ કાળા.
૪૭. અંધારે ખાય, પણ કોળિયો નાકમાં ન જાય.
અંધારે દોડે ને ચઢે બગલી ઘોડે.[૪]
૪૮. આંખની કીકી ને કલેજાની કોર.[૫]
૪૯. આંગળી સૂઝીને કંઈ થાંભલો થાય નહિ.
૫૦. આંધળાની આંખ.
૫૧. આંધળાની લાકડી.[૬]

---

૧ ઓખા-વસમી જગ્યા. ૨ ઓખામંદરે મીઠાને લઈને દાંત પડી જાય. ૩ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ અને તરક-મુસલમાન જેવા. ૪ પગ ભાગે એટલે બગલમાં ઘોડી લે. ૫ બહુ વહાલો. ૬ નિરાધારનો આધાર.

પછી વહુને તેડવા ગયા. પડોશણ સ્ત્રીઓ માંહોમાંહે વાત કરે: 'વર ઘરડો, વર ઘરડો.' પટેલના મનમાં કે આવાં વાક્યથી વહુનું દિલ ભાંગી જાય. ગાડામાં બેસી પોતાને ઘેર જતાં, વચમાં છાંયડો આવ્યો. ત્યાં ગાડું છોડ્યું. પાસે દોઢસો વીઘાંનું ખેતર હતું. પટેલ બાંહ્યો ચડાવી તેની આસપાસ દોડાદોડતા ચક્કર લગાવી આવ્યા ને પછી મૂછ પર હાથ દઈ વહુને કહ્યું: 'કહો છો ને વર ઘરડો? જોયુંને મારામાં કેટલી જુવાની છે તે!' ત્યારે પટલાણીએ જવાબ આપ્યો: 'વર ઘરડો તો તે વખતે જાણ્યો હતો, પણ ગાંડો હમણાં જાણ્યો!']

૬૬. કાચે ઘડે પાણી ભરવું.
૬૭. કાછડો વાળી સૌ કૂદી પડ્યા છે.
૬૮. કાછિયા બજારની વાત.[૧]
૬૯. કાનમાં પૂમડાં ઘાલવાં.[૨]
૭૦. કામ તે હાથે, ખાયડી તે સાથે ને વિદ્યા તે પાઠે.
૭૧. કાશ ઘંટા, વિડંબના.
૭૨. કાળજાં શેકે તે નાર નહિ, પણ નહાર. (વરુ)
૭૩. કાળના કાગડા ખાઈને અવતર્યો છે.[૩]
૭૪. કાળીચૌદશના આંજ્યા, કોઈના ન જાય ગાંજ્યા.
૭૫. કુંભારનાં ઘડ્યાં ને માણસનાં જણ્યાં,
બધાં જીવે તો ધરતી પર સમાય નહિ.
૭૬. કુંભારના ઘરનું હાલ્લું છે તે બદલાવાય?[૪]
૭૭. કૂતરાની માફક ઢસરડી નાખ્યો.[૫]

---

૧ અર્થાત–ગપ. આ ભાવનગરી કહેવત છે. ૨ સાંભળવું નહિ. ૩ વૃદ્ધ છતાં પડે નહિ તેવો છે. ૪ પરણેલી સ્ત્રી માટે. ૫ ઉત્તરક્રિયામાં ખર્ચ ન કર્યો.

૭૮. કોઈ કહે: શું ખાઉં ? કોઈ કહે: શામાં ખાઉં ?

૭૯. કોણી મારી કુલડું કરે તેવો છે.[1]

૮૦. કોયલાની દલાલીમાં હાથ કાળા.

૮૧. કંકુના ચાંલ્લાની આશા સૌ રાખે, મેશના ચાંલ્લાની કોઈ ન રાખે.

૮૨. કંગાલ ગામની લૂંટમાં, સરખો પણ ગનીમત.

૮૩. કાં તો વાઘો[2] વાડીએ, કાં તો રાજદ્વાર.

૮૪. કાંદો તમે શો કાઢ્યો ?[3]

ખ

૮૫. ખાઈને ખાસડાં મારવાં.

૮૬. ખાતર ઉપર દીવેલ.

૮૭. ખીલખીલ માંડવો.[4]

૮૮. ખીલો ફૂટે તો ભેંસનું શું કામ ?

ગ

૮૯. ગદા વચ્ચે નાખીને ચાલ્યા ગયા.[5]

૯૦. ગધેડાને તાવ આવે તેવું બોલે છે.[6]

૯૧. ગધેડાં ચાલે બાર ગાઉ, તો કુંભાર ચાલે ચૌદ ગાઉ.[7]

૯૨. ગામમાં ઘર નહિ ને સીમમાં ખેતર નહિ.

---

૧ કામેલ, સમયસૂચક. ૨ વાઘા નામના માણસે પોતાની મોટાઈ બતાવવા કહેલું. ૩ શો ફાયદો મળ્યો ? ૪ કામ સંપૂર્ણ કરવું. ૫ વિદા નાખ્યું. ૬ કઠોર અથવા અક્કલહીન વાણી. ૭ કારણ કે તે આડાંઅવળાં જતાં રહે, તેમને દોડીને તેને એકઠાં કરવાં પડે.

૯૩. ગાય ઉપર પલાણ[1] નહિ.

૯૪. ગાયે ગળ્યુ રતન.[2]

૯૫. ગુરુ, ચેલે બહોત હુવે, તો કહે ભૂખે મરેંગે ઓર ભાગ જાયેંગે.

૯૬. ગોદડામાંથી ગોરખ જાગે, ભોંયમાંથી ભોરિંગ જાગે.[3]

૯૭. ગોળના પાણીએ નવડાવ્યો.[4]

૯૮. ગોળનું ગાડું મળ્યું.[5]

ઘ

૯૯. ઘડીમાં તોલો ને ઘડીમાં માસો.[6]

૧૦૦. ઘડો-લાડવો કરવો.[7]

૧૦૧. ઘર ઘાલ્યું, ઘર ગયુ, ઘરનું ઘંઘોલિયું થયું.

૧૦૨. ઘરડાં વડે ઘર ને હાકેમ વડે નગર.

૧૦૩. ઘરડી ઘોડી લાલ લગામ, કોઈ ન આપે એક બદામ, દેખો રે! ઘોડીકા દમામ.

૧૦૪. ઘરનો ગાંજો ને ઘરની ચલમ, મારો ફાવે તેમ દમ,

૧૦૫. ઘરનો ગોધો આંખ ફોડે.

૧૦૬. ઘર બગડે જુવે[8] ને શરીર બગડે સૂએ.

૧૦૭. ઘરભંડાર ને માંહે પોલમપોલ, રાણી રૂએ રોટલાને ને ગોલી ખાય ગોળ.

---

૧ પલાણ–જીન; અર્થાત્ ગરીબ પર કરવેરો નહિ. ૨ ગાય મર્યા વગર નીકળે નહિ ને ગાયને મરાય નહિ; અર્થાત મેળવવું મુશ્કેલ. ૩ ભોયમાંથી ભાર્યાં ઊંડે. ૪ ઠગી લીધો. ૫ ઘણો વહાલો લાગે છે. ૬ અસ્થિર મનવાળો. ૭ મરણસંસ્કાર કરવા. ૮ જુવે–જુગારથી.

ફૂલીફૂલી બનો જાંડાભમ (ભીમ), આગળ જાગશે કોઈ જમ, ત્યારે થશો ખાલીખમ.

૧૦૮. ઘંટીને ઘઉં ને બંટી બંને સરખાં.

૧૦૯. ઘાસિયા ઘોડા ને પેટિયા ચાકર.[૧]

૧૧૦. ઘેટાંઘસ બહુ ભૂંડી.[૨]

૧૧૧. ઘેંસમાં કોઈ ઘી નાખે નહિ.[૩]

૧૧૨. ઘોડાની ઓગઠ[૪]માં ગાય નભે.

૧૧૩. ઘો મરનારી થાય, ત્યારે વાઘરીવાડે જાય.

ચ

૧૧૪. ચકરડીભમરડી રમી જાણે છે.[૫]

૧૧૫. ચકલાંનો માળો ચૂંથવો.[૬]

૧૧૬. ચતુર ચેતી ખસે, મૂરખ લપટાઈ ફસે.

૧૧૭. ચપટીમાં જીવ.[૭]

૧૧૮. ચાકરથી હસે, તેટલું માન ખસે.

૧૧૯. ચાર તો ચંચળ ભલા : રાજા, પંડિત, ગજ ને તુરી;[૮] પાંચમી ચંચળ નારી બૂરી.

૧૨૦. ચાર સારા, તો બાર સારા.[૯]

૧૨૧. ચીંથરાં ફાડવાં.[૧૦]

૧ એમાં બરકત ન હોય. ૨ ઘેટાંઘસ–ઘેટાંના જેવી અદાવત, કુસંપ. ૩ નમાલાને કોઈ માન આપે નહિ. ૪ ઓગઠ–ઘોડાનું વધેલું અથવા તેના મૂતરમાં પલળેલું અને તેથી કાઢી નાખેલું ઘાસ. ૫ કપટક્રિયા કરી જાણે છે. ૬ ગરીબને દુઃખ દેવું. ૭ મૂઠીમાં જીવ, અદ્ધર જીવ, ઘણી ચિંતા. ૮ તુરી–ઘોડી. ૯ ચોમાસાના ચાર માસ સુધરે, તો આખું વરસ સારું જાય. ૧૦ જૂઠું બોલવું, નમાલી વાત કરવી.

૧૨૨. ચૂક્યો ઘા એરણ પર.
૧૨૩. ચૂંટીને ચાંલ્લો કરવો.
૧૨૪. ચોપડી તે ચોપડી ને બે પંડી[1] સાચી.
૧૨૫. ચોરની નજર ચાર, ધણીની નજર બે.
૧૨૬. ચંપો, મોગરો કરમાઈ જાય, થોરની વાડ સહેજે થાય.

છ

૧૨૭. છઠ્ઠીનું ધાવણ કાઢી નાખ્યું.[2]
૧૨૮. છપ્પન ઉપર ભેરી વાગે છે.[3]
૧૨૯. છે ને છે;[4] છે, નથી ને નથી;[5] નથી, છે ને છે;[6]
નથી, નથી ને નથી.[7]
૧૩૦. છેળકાં[8] જુએ ને વક્કર[9] ખૂએ.
૧૩૧. છોકરાંનું તો આરણકારણ, છોડીની તો હૈયાધારણ.
૧૩૨. છો ભલા કે છીએ ભલા, ભલાભાઈની પ્રીત.[10]

જ

૧૩૩. જણ્યા વગર સુવારોગ. જતનો જમાન સમેળે.[11]

---

૧ બે પડી-કોર. મુખપાઠ હોય તે સાચો. ૨ ભયંકર ઊલટી થઈ. ૩ અનર્ગળ દોલત છે. છપ્પન લાખવાળાના મકાન ઉપર ભેરી વાજાં વાગતાં. ૪ આ જન્મમાં ધન છે, પુણ્ય કરે છે; માટે પરભવમાં પણ ધન મળશે. ૫ આ જન્મમાં ધન છે, પણ પુણ્ય કરતો નથી; માટે પરભવમાં ધન મળશે નહિ. ૬ આ જન્મમાં ધન નથી, પણ ધર્મવૃત્તિ છે, માટે પરભવમાં ધન મળશે. ૭ આ જન્મમાં ધન નથી, ધર્મવૃત્તિ પણ નથી; માટે પરભવમાં પણ ધન નહિ મળે. ૮ છેળકાં-છિદ્ર, અવગુણ. ૯ વક્કર-પ્રતિષ્ઠા. ૧૦ વધારે લપ્પન-છપ્પન નહિ. ૧૧ જત એક તોડાની જાત છે. તેનો જમાન સમેળે સિધી કે જે પણ તોડાની છે, તે થાય.

૧૩૪. જપ ખોઈ, તપ ખોઈ, ગાંઠનો ગરથ ખોઈ, ફૂટ ભૂંડી કૂટણી.

૧૩૫. જબ ઓઢલી લોઈ,[1] તો કયા કરેગા કોઈ?

૧૩૬. જમને તેડું નહિ ને ખાવળને ખેડુ નહિ.

૧૩૭. જવાસા જેવું કોઈ અદેખું નહિ.[2]

૧૩૮. જાગશે ત્યારે માગશે.[3]

૧૩૯. જાને ભેંસ, પાણીમાં.[4]

૧૪૦. જા, લકડી કુત્તેકુ માર.[5]

૧૪૧. જીવે મારો ભાઈ, તો ઠેરઠેર ભોજાઈ.

૧૪૨. જુતિયાં ખાઈ પણ મખમલકી.

૧૪૩. જૂનો જોગી.[6]

૧૪૪. જૂવા[7]નાં ઘર ગોંદરે[8] ને ઊધઈનાં ઘર ખેતર.

૧૪૫. જે આશાએ રહે, તેને ઉપવાસ પડે.

૧૪૬. જેના હાથમાં ડોઈ, તેનું સૌ કોઈ.

૧૪૭. જેને ઘેર કાળી,[9] તેને નિત્ય દિવાળી.

૧૪૮. જેને બેટી તેની ગરદન હેઠી.

૧૪૯. જેનો જેવો ઢંગ, તેનો તેવો રંગ; ચંદને ધોઈ માછલી, પણ છૂટી નહિ ગંધ.

---

૧ લોઈ–કમ્મરે પહેરવાનું કપડું; અર્થાત્ નાગા થયા પછી કોઈ શું કરનાર છે? ૨ ચોમાસામાં બધી વનસ્પતિ લીલી, ત્યારે જવાસો સૂકો અને ઉનાળામાં બધી વનસ્પતિ સૂકી ત્યારે તે લીલો. ૩ વેળા પ્રમાણે વેતરણ. ૪ પરબારું પતાવવું. ૫ પોતે કંઈ કામ ન કરતાં બારોબાર કાઢવું. ૬ અનુભવી. ૭ ઢોર પરના જૂવા, ૮ ગોંદરે–ગામ બહાર જ્યાં ઢોર બેસે છે ત્યાં પડે. ૯ કાળી–ભેંસ.

૧૫૦. જેમ ખાંડે તેમ ફોતરાં છાંડે.[1]
૧૫૧. જેવો બીબીનો ગુસ્સો, તેવો મિયાંનો ઠાંસો.
૧૫૨. જોરૂ ન જાતા, અલ્લામિયાંસેં નાતા.

ઝ

૧૫૩ ઝઘડા, વગડા ને રગડા વેઠે ત્યારે છાતી પાકી થાય.

ટ

૧૫૪. ટકાનું તેતર, કોઠી ભરી જાર ખાય, વેચ્યું ત્યારે ટકો.
૧૫૫. ટેભા તૂટી ગયા છે.[2]
૧૫૬. ટોલ્લે ચડાવવું.[3]
૧૫૭. ટોલ્લો મારવો.[4]

ઠ

૧૫૮. ઠાઠ, તિલક ઓર મધુરી બાની, દગાબાજકી યહી નિશાની.
૧૫૯. ઠૂંઠાની રાંડ ને ઠમકો ભારી.
૧૬૦. ઠૂંઠો લીલો તેને શો ભય?

[એક આંધળાને ખભે પાંગળો બેસીને શહેર બહાર ચાલ્યા જતા હતા. પાદરમાં એક ચીબરી બોલી. આંધળે પૂછ્યું: 'ચીબડી ક્યાં બોલી?' પાંગળો કહે: 'બાવળના ઠૂઠા ઉપર.' આંધળે પૂછ્યું: 'ઠૂંઠું લીલું છે કે સૂકું?' લંગડે કહ્યું: 'લીલું.' એટલે આંધળો બોલ્યો: 'ત્યારે તો ફતેહ.'

એ શુભ શુકન જોઈને બન્નેની જુગલજોડી પાસેના શહેરમાં એક શાહુકારને ત્યાં ચોરી કરવા પેઠી. ઘરમાંથી ઘરેણાંનો ડાબલો લઈ

૧ ડાંગરને. ૨ કાયર થયા છે, બહુ મહેનત પડી છે. ૩ ઉડાવવું. બેના બે ગણાવવા. ૪ ગમે તેવા કારણથી કામને આઘું ઠેલવું.

પાછા વળ્યા. થોડેક દૂર ગયા હશે, એટલામાં તો ચોરીની ખબર પડી; ખૂંગિયો ઢોલ વાગ્યો. આંધળે ફરી પૂછ્યું: 'ઢૂંઢું લીધું હતું કે સુકું?' પહેલાંની પેઠે જ લંગડે જવાબ આપ્યો. એટલે તે બોલ્યો: 'ત્યારે તો દુરસ્ત નથી. ફતેહ!' ઘરેણાંનો દાબડો તેમણે મેલા લુગડામાં વીંટી લીધેલો. સવાર અને ઘોડા તેમના તરફ આવ્યા. પાંગળે તે વાતની આંધળાને ખબર કરી. આંધળાએ ફરી પૂછ્યું: 'ઢૂંઢું સુકું હતું કે લીધું?' પાંગળાએ તે જ જવાબ આપ્યો, એટલે આંધળો બોલ્યો: 'ત્યારે તો ફિકર ન કર. ફતેહ છે!' સવારોને તેમના પર વહેમ ગયો જ નહિ ને તેઓ આગળ ચાલ્યા ગયા. પછી એક ગામને તળાવ તે માલની વહેંચણી કરવા બેઠા. એટલામાં પાંચસાત સવાર તપાસ કરવા ગયેલા તે પાછા ફર્યા. તે વાતની જાણ પાંગળાએ આંધળાને કરી. ફરી પાછી પહેલાંની પેઠે જ બેની વચ્ચે પ્રશ્નોત્તરી થઈ. આંધળો બોલ્યો: 'ફતેહ! વહેંચણીનું કામ આગળ ચલાવો!' વહેંચણી પૂરી કરી, તેઓ હેમખેમ પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યા. તેમને ઊની આંચ આવી નહિ. તે પરથી આ કહેવત પડી છે.]

ડ

૧૬૧. ડફોળ જાત્રા.[1] ડર ખાય તે ભરખાય.[2]

૧૬૨. ડમડમ કરે તે શું ભણે?[3]

૧૬૩. ડાઘ જાય ધોવાથી, દયા આવે રોવાથી.

૧૬૪. ડામ તો ઘણા યે દીધા![4]

૧૬૫. ડાહીના[5] ઘેલા ને ઘેલીના ડાહ્યા.

૧ હેતુ વગર જ અથવા નિષ્ફળ મુસાફરી. ૨ ભરખાય–ભક્ષ થાય, હાનિ પામે. ૩ ડમડમ કરે–રખડરખડ કરે. ૪ ઠપકો કે શિખામણ તો ઘણી યે આપી, પણ કંઈ અસર ન થઈ. ૫ ડાહી ભરવાડણના છોકરા ભરવાડ ઘેલા અથવા ડાહી રજપૂતાણીના છોકરા રજપૂતો અશિક્ષિયા, જ્યારે ઘેલી વાણિયણના દીકરા વાણિયા ડાહ્યા.

૧૬૬. ડાહ્યા ભૂલે નહિ, જ્યારે ભૂલે ત્યારે ભીંત[1] ભૂલે.
૧૬૭. ડાંભ્યે દુઃખ મટે.[2]
૧૬૮. ડોગી ને ઊંટ સાથેનાં સાથે [3]
૧૬૯. ડોસી મૂઆની બીક નથી, જમ પેધ્યાનો ભો છે.

ઢ

૧૭૦. ઢાંકણીમા પાણી લઈ બૂડી મર.[4]
૧૭૧. ઢીંચણુ સમું અન્ન તેને ઘેર છે.[5]
૧૭૨. ઢેકું પાણીથી યે પલળે ને મૂતરથી પણ પલળે.[6]
૧૭૩. ઢોર ઢાલે કયાં આઢશું ?[7]
૧૭૪. ઢોરે પીંજણ માંડવી.[8]

ત

૧૭૫. તને માન નથી, તારી છડીને માન છે.[9]
૧૭૬. તપેસરી તે રાજેશ્રી, રાજેશ્રી તે નરકેસરી.
૧૭૭. ત્રગણું હરામ, બચકો હલાલ.
૧૭૮. ત્રાગે ત્રેવડ રહે નહિ.[10]

---

૧ ભીંતમા અથડાય. ૨ ડાભ્યે—ડાંચ આપ્યે. ૩ કારણકે ઊંટ વચ્ચે પાણી તથા તમાકુ પીવા થોભનો જાય, જ્યારે ડોસી તો વચ્ચે થોભે જ નહિ. ૪ શરમભરેલું કામ કરનારને કહેવાય છે. ૫ પુષ્કળ રોટલો છે. ૬ પાકો સમજણનગરનો છે. ૭ નકામા સવાલ માટે એક મૂરખ ભરવાડે બીજા ભરવાડને બૂમ પાડી, નદી ઓળંગાવીને બોલાવ્યો, અર્થાત્ નમાલી વાત માટે વધારે મહેનત કરાવવી. ૮ ધ્યોક વાત કરવી. ૯ હોદ્દાને માન છે. ૧૦ રીસ ચઢે ત્યારે જે કામ થાય તેમા હદ ન રહે.

૧૭૯. તાવડીમાં તારો ને સાનકમાં મારો.[1]

૧૮૦. તારી રીસ ને મારો સંતોષ.

૧૮૧. તારે મારે એવો મેળ કે દીઠે ડોળે આવે ઝેર.

૧૮૨. તૂંબડીમાં કાંકરા.[2]

થ

૧૮૩. થઈને રહીએ, તો પોતાના કરી લઈએ.

૧૮૪. થીગડાં કેટલાં દઈએ ?[3]

દ

૧૮૫. દગડો છે.[4]

૧૮૬. દરદર મૂષક ન હોય, ક્યાંક નમેરો નાગ પણ હોય !

૧૮૭. દરમાં પેસે પાધરો વાંકો સઘળે વ્યાલ.[5]

૧૮૮. દરિદ્રીને ખાટલો વેરી.[6]

૧૮૯. દરિયામાં ડૂબકી.[7]

૧૯૦. દરિયો કે દરબાર, બે મળે તો બેડો[8] પાર.[9]

૧૯૧. દહાડે ડોબાં ચારે, રાતે હીરા પારખે.

૧૯૨. દક્ષિણની નારી, સોળ હાથની સાડી, પણ અધી ટાંગ ઉઘાડી.

---

૧ 'રોટલો', શબ્દ અધ્યાહાર છે. ઘરમાં સ્ત્રીપુરુષ બે જ હતાં, તેથી બે જ રોટલાની જરૂર પડતી; અર્થાત્ ખરચ બહુ ઓછું છે. ૨ સમજી ન શકાય તેવી વાત. ૩ ઘણા દોષ હોય, તે કેટલા ઢાંકીએ ? ૪ કામ કરવામાં દાનતચોર છે. ૫ વ્યાલ–સાપ, નાગ. ૬ માંકણને લીધે ચિંતાને લીધે ઊંઘ ન આવે. ૭ તે કાંઈ જડે જ નહિ કે અમુક ચીજ અહીં છે. ૮ બેડો–વહાણ, માલ વેચી ધન લઈને આવતું વહાણ. ૯ સમુદ્રપાર વેપાર કે રાજાની સેવા, બેથી પૈસાદાર થવાય.

૧૯૩. દ્રાવિડી પ્રાણાયામ.[1]
૧૯૪. દાઝી તો દાઝી, પણ પૂછીપૂછીને ખાધી.[2]
૧૯૫. દારૂ હાથીના પેટમાં પણ બોલે.
૧૯૬. દાળમાં કાળું.[3]
૧૯૭. દીક્ષા લીધી પણ શિક્ષા ન લીધી.
૧૯૮. દી પ્રમાણે દીકરા, વેળા પ્રમાણે વહુ.[4]
૧૯૯. દીકરી આપીને દીકરો લીધો, પારકો હતો તેને પોતાનો કીધો.[5]
૨૦૦. દીકરી ને ગાય, જ્યાં દોરે ત્યાં દોરાય.
૨૦૧. દીઠા દેવને, પહોંચી જાત્રા.[6]
૨૦૨. દીંટ કાઢવું.[7]
૨૦૩. દિવાળી તો અઠેકઠે,[8] હોળી તો ઘેરઘેર.[9]
૨૦૪. દુઝતી વિયાય છે![10]
૨૦૫. દૂધ તો માઈકા, ઓર દૂધ કાયકા? પૂત તો ગાયકા, ઓર પૂત કાયકા? ફૂલ તો કપાસકા, ઓર ફૂલ કાયકા? રાજા તો મેઘરાજા, ઓર રાજા કાયકા?[11]

---

૧ નકામી, વધારે કરવામાં આવતી મહેનત. ૨ ખબર પૂછવા આવનારાં એટલાં બધાં હતાં કે હેરાન થઈ ગઈ! ૩ શંકાપડતી વાત, કાવતરું. ૪ સારું થવાનું હોય તો સારા છોકરા જન્મે અને સુલક્ષણી વહુના ઘરમા પગલાં થાય, નહિ તો તેથી ઊલટું બને. ૫ જમાઈને. ૬ ઠંડાગી ગયા, બધું પતી ગયું! ૭ નિર્મૂળ કરવું. ૮ અઠેકઠે–અહીં કે તહીં, વિરલ. ૯ અર્થાત્ સુખ વિરલ છે, દુખ સર્વત્ર હોય છે. ૧૦ છોકરાં ઉપર છોકરાં થાય છે અથવા મહેમાન ઉપરે મહેમાન આવે છે. ૧૧ ગાયનો પુત્ર બળદ બહુ સારો, કારણકે એના વડે ખેતી થાય. કપાસનું ફૂલ ઉત્તમ કારણકે

૨૦૬. દે દાન, છૂટે ગિરાણ.[1]
૨૦૭. દેગ ચડાવે[2] ત્યારે ખરા, તડ તો પાડ્યાં.
૨૦૮. દેરાણી–જેઠાણીની ગોઠડીમાં સક્કરપારા; નણંદ–ભોજાઈની ગોઠડીમાં અંગારા.
૨૦૯. દેશ ડહોળ્યો પણ રસ ન ઘોળ્યો.[3]
૨૧૦. દોસ્ત વગર દુનિયા અકારી.

ધ

૨૧૧. ધક્કેલપંચાં દોઢસો.[4]
૨૧૨. ધણીએ રાજ તે મહારાજ ને પૂતરાજ તે ભૂતરાજ.
૨૧૩. ધંતૂરાના ગુણ મહાદેવ જાણે.[5]
૨૧૪. ધાન વિના મરે કે સાન વિના મરે.
૨૧૫. ધીર સમાન જોગ નહિ ને રોષ સમાન રોગ નહિ.
૨૧૬. ધૂપ દઈને રાખી મૂકજો.[6]
૨૧૭. ધૂળનો ટોપલો પટોળેથી ઢાંકવો.
૨૧૮. ધોતલીનાં ધોળ આગળ ગવાશે.

[એક વાણિયાનાં ઘરમાં ચોર પેઠો. અરધો અંદર આવ્યો કે તેણે તલવારના ઘાથી તેને પૂરો કર્યો. પછી જમાદારને બોલાવી આવ્યો. જમાદારે મુડદા પર તલવારનો ઘા કરી મૂછે હાથ દીધો. સવારે દરબારમાં પોતે કરેલું પરાક્રમ જણાવ્યું. તે દરબારે તેને ધોતલી

તેનાથી કાપડ પહેરવાનું મળે.

૧ ગિરાણ–ગ્રહણ. પુણ્ય કરો, જેથી પાપ ટળાય. ૨ દેગ ચડાવવી–જમણવાર કરવા. ૩ કંઈ પૈસો થયો નહિ. ૪ વિચાર કર્યા વગર, છાતીજોરથી અલેલટપ્પુ કામ કરવું. ૫ કારણકે તે ભાંગ પીએ છે. ૬ કટાક્ષમાં–અર્થાત્ કોઈ ઘરાક થશે નહિ!

(પાઘડી) બધાવીને ઇનામ આપ્યું. વાણિયાની સ્ત્રીએ પતિને કહ્યું: 'તમે કેવી મૂર્ખાઈ કરી? તમે ચોરને માર્યો અને છતાં ઇનામ જમાદારને ખાટી જવા દીધું!' વાણિયો બોલ્યો, 'પોતલીના પોળ(ગીત) આગળ ગવાશે!' અર્થાત્ ઇનામનું પરિણામ ભવિષ્યમાં જણાશે. થોડા દિવસ પછી વેર લેવા માટે ચોરના બાપે જમાદારનું ખૂન કર્યું.]

૨૧૯. ધોળી ધુએ મૂલે ને પાપી ધુએ કમૂલે.[1]

૨૨૦. ધોળે દહાડે તારા દીઠા.[2]

ન

૨૨૧. ન આવડે ભીખ, તો વૈદું કરતાં શીખ.[3]

૨૨૨. નકટીનું નાક કાપે તેવી છરી છે.[4]

૨૨૩. ન કરે નારાયણ કે ગઢવી ગાડે ચઢે[5]

૨૨૪. નખ વડે ભોંય ખોતરવી.[6]

૨૨૫. નવ વાનાં જાણે તે નાગર

૨૨૬. નવ્વાણું ટકા બાદની વાત[7]

૨૨૭. નવાબ કહે ભરૂચ જાતી હે, તો કહે, ભરૂચ તો ઠેકાણે છે, પણ આપ જાઓ છો.

૨૨૮. નહાતાં મૂતરે તે શી રીતે પકડાય?

૨૨૯. નાક ઉપર માંખ બેસવા દે તેવો નથી.[8]

૨૩૦. નાક નીચું ને પેટ ઊંચું.[9]

૧ નિંદા કરી, કિંમત લીધા સિવાય સામાનાં પાપ ધુએ. ૨ બહુ દુઃખ પામ્યો, હેરાન-પરેશાન થઈ ગયો. ૩ ઊંટવૈદ માટે. ૪ બુરી છે. ૫ વો દિન કહાંમેં કે મિયા કે પાઉમેં જૂતિયા? ૬ ભોંઠા પડી જવું, શરમ વડે નીચું જોવું. ૭ વાયડાની અતિશયોક્તિભરી વાત. ૮ વટવાળો છે, આબરૂ તથા વચન પાળે તેવો છે. ૯ પારકાનું ખાય તે શરમાય.

૨૩૧. નાક વાટે ખવાય નહિ, મોં વાટે ખવાય.
૨૩૨. નાક વીંધાવા ગઈ ને કાન વીંધાવી આવી.
૨૩૩. નાખતાં પહોંચે ત્યાંસુધી ખરા.[1]
૨૩૪. નાગા જણ્યા, ને કંદોરે લાભ.
૨૩૫. નાભિનો ઊમળકો છાનો ન રહે.
૨૩૬. નારી, ઝાડી ને વેપારી, સર્વ બહારથી જ શોભીતાં છે.
૨૩૭. નીકળ્યું ખોખું ને ઘર થયું ચોખ્ખું.[2]
૨૩૮. નોતરાની વાટ જોઈ ચૂલામાં પાણી રેડ્યું.[3]
૨૩૯. નવ્વાણુંનો ધક્કો.

[એક વાણિયો અને ઘોબી સામસામા રહે. વાણિયો લાખોપતિ હોવા છતાં કંજૂસાઈથી રહે. જ્યારે ઘોબી થોડુંક કમાય પણ લહેરથી જીવે. વાણિયણે એક વખત વાણિયાને એ વિરોધી વસ્તુસ્થિતિ માટે ફરિયાદ કરી. એટલે વાણિયો બોલ્યો : 'નવ્વાણુંનો ધક્કો નહિ વાગ્યો હોય!' વાણિયણ કહે : 'એ શું?' વાણિયો બોલ્યો : 'પછી સમજાવીશ!' પછી તે રાતે તે છાનોમાનો ઘોબીના ઘર પાસે નવ્વાણું રૂપિયા એક પોટલીમાં બાંધી મૂકી આવ્યો. તે ઘોબીના હાથમાં આવ્યા. ત્યારથી તેને પૈસેપૈસો બચાવી, સો રૂપિયા પૂરા કરી, શાહુકારને ત્યાં મૂકવાનો લોભ લાગ્યો. ત્યારથી તેની લહેર ઊડી ગઈ ને તે વાણિયા જેવો મખ્ખીચૂસ બન્યો. પછી તો બસો ને બસોના ત્રણસો કરવાનો લોભ વધતો જ ચાલ્યો. વાણિયણે આ ફેરફાર જોઈ પોતાના ધણીને તેનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે વાણિયાએ તે ઘોબીને વાગેલો 'નવ્વાણુંનો ધક્કો' સમજાવ્યો!]

પ

૨૪૦ પગે કથીરનું કલ્લું ને નાકનું નસકોરું નવ ગજ લાંબું.[4]

---

૧ પુરુષપ્રયત્ન કરવો. ૨ ઘરડું મરે ત્યારે કુપાત્ર પરિવાર આવું બોલે છે. ૩ મૂર્ખાઈ કરી. ૪ ગરીબ છતાં અભિમાની.

૨૪૧. પટેલ બેઠા પાટે, ઘરની બૈરી હાટે ને પારકાની કાઢે વાટે.

૨૪૨. પથ્થરમાં પગેરું શું?

૨૪૩. પથ્થરનો ભમરડો છે[1]

૨૪૪. પરણાવતાં સાસુ હરખાયાં, પછી સાસુ હડકાયાં.

૨૪૫. પલકદરિયાવ (મેઘરાજા), મોજ મહેરામણ.[2]

૨૪૬. પાડા સાથે પોપલિયું[3] ને મૂંડા સાથે યારી.

૨૪૭. પાણી પીવું છાણીને ને ગુરુ કરવો જાણીને.

૨૪૮. પાનુ ફરે ને સોનુ ઝરે.[4]

૨૪૯. પેંગડે પગ ને બ્રહ્મોપદેશ.[5]

૨૫૦. પેટ કે પરગણું?[6]

૨૫૧. પેટમાં ટાંટિયા છે.[7]

૨૫૨. પેટમાં પેસી પગ પહોળા કરે તેવો છે.

૨૫૩. પહેલાં વહુ ખાતી નથી ને પછી વહુ ધરાતી નથી.

૨૫૪. પૈસામાં કોઈ પૂરો નહિ ને અક્કલમાં કોઈ અધૂરો નહિ.[8]

૨૫૫. પાંચે મિત્ર, પચીસે પડોશી ને સોએ સગો.[9]

૨૫૬. પાંદડે પાણી પાય છે.[10]

---

૧ બુડથલ-ઠોઠ છે. ૨ ખુશી થાય ત્યારે મોજ પડે તેવું ઇનામ આપે તે. ૩ પોપલિયું-ભાઈબંધી. ૪ નસીબ સારું થાય ત્યારે અઢળક ધન મળે. ૫ ઉતાવળમા અઘરું કામ ન બને. ૬ પેટ કે પોળ? ખાઉધરા માટે વપરાય છે ૭ ઊંડા મનનો, પહોંચેલો માણસ છે. ૮ પોતાના મનથી સૌ પોતાને ડાહ્યા ગણે ને પૈસાની બાબતમા સંતોષ હોય જ નહિ ૯ આટલી રકમ તેમને ધીરતા પાછી ન આવે તો ખમી જવું, પણ તેમની સાથે સંબંધ બગાડવો નહિ. ૧૦ બહુ દુખ દે છે.

ફ

૨૫૭. ફકીર. હાલમેં મસ્ત, જરદાર માલમેં મસ્ત;
બુલબુલ બાગમેં મસ્ત, આશક દીદારમેં મસ્ત.

૨૫૮. ફૂઈ તે ઠંડા પાણીની ફૂઈ.

બ

૨૫૯. બજરંગ બીરકા સોટા, ફૂટ જાય ભંગીકા[1] લોટા.

૨૬૦. બહોત ઓયા, તે ઊગ્યા ઘાસ.

૨૬૧. બ્રાહ્મણ ઘેર ખાય ને ઝેર ખાય બરાબર.

૨૬૨. બાપના થાન જેવું, બકરીના ગળાના આંચળ જેવું.[2]

૨૬૩. બાયડી નાતરે જાય ને ધણી વળાવવા જાય.

૨૬૪. બાર બ્રાહ્મણે બકરીનું જોર.[3]

૨૬૫. બેડું ચઢાવીને આવી છે.[4]

ભ

૨૬૬. ભણેલ કરતાં ગણેલ સરસ, ગણેલ કરતાં ફરેલ[5] સરસ, ફરેલ કરતાં કસાયેલ[6] સરસ.

૨૬૭. ભરવાડની દીકરી કુંવારી રહે, પણ દૂધ કુંવારું ન રહે.[7]

૨૬૮. ભર્યો છલકે નહિ, છલકે સો આધા; ઘોડા ભૂંકે નહિ, ભૂંકે સો ગધ્ધા.

---

૧ ભંગી–ભાંગ પીનાર. તેને પણ હનુમાનનો ભય લાગે! ૨ નિરર્થક, તેમાંથી દૂધ ન મળે. ૩ અર્થાત્ બ્રાહ્મણજાતિ દુર્બળ હોય છે. ૪ અર્થાત્ છઉચોક નાતરે આવી છે, તેને નાતીલા દંડ ન કરે, ઊલટી વેલ અપાવે. ૫ ફરેલ–મુસાફરી કરેલો. ૬ કસાયેલ–દુઃખોમાંથી પસાર થયેલો. ૭ અર્થાત્ તે અવશ્ય તેમાં પાણીનું મિશ્રણ કરીને વેચે.

૨૪૧. પટેલ બેઠા પાટે, ઘરની એબ દાટે ને પારકાની કાઢે વાટે.
૨૪૨. પથ્થરમાં પગેરું શું ?
૨૪૩. પથ્થરનો ભમરડો છે.[1]
૨૪૪. પરણાવતાં સાસુ હરખાયાં, પછી સાસુ હહકાયાં.
૨૪૫. પલકદરિયાવ (મેઘરાજા), મોજ મહેરામણ.[2]
૨૪૬. પાડા સાથે પોપલિયું[3] ને મૂંડા સાથે યારી.
૨૪૭. પાણી પીવું છાણીને ને ગુરુ કરવો જાણીને.
૨૪૮. પાનુ ફરે ને સોનુ ઝરે.[4]
૨૪૯. પેંગડે પગ ને બ્રહ્મોપદેશ.[5]
૨૫૦. પેટ કે પરગણું ?[6]
૨૫૧. પેટમાં ટાંટિયા છે.[7]
૨૫૨. પેટમાં પેસી પગ પહોળા કરે તેવો છે.
૨૫૩. પહેલાં વહુ ખાતી નથી ને પછી વહુ ધરાતી નથી.
૨૫૪. પૈસામાં કોઈ પૂરો નહિ ને અક્કલમાં કોઈ અધૂરો નહિ.[8]
૨૫૫. પાંચે મિત્ર, પચીસે પડોશી ને સોએ સગો.[9]
૨૫૬. પાંદડે પાણી પાય છે.[10]

---

૧ બુડથલ–ઠોઠ છે. ૨ ખુશી થાય ત્યારે મોજ પડે તેવું ઇનામ આપે તે. ૩ પોપલિયું–ભાઈબંધી. ૪ નસીબ સારું થાય ત્યારે અઢળક ધન મળે. ૫ ઉતાવળમાં અધરું કામ ન બને. ૬ પેટ કે પોળ ? ખાઉધરા માટે વપરાય છે. ૭ ઊંડા મનનો, પહોંચેલો માણસ છે. ૮ પોતાના મનથી સૌ પોતાને ડાહ્યા ગણે ને પૈસાની બાબતમાં સંતોષ હોય જ નહિ. ૯ આટલી રકમ તેમને ધીરતાં પાછી ન આવે તો ખમી જવું, પણ તેમની સાથે સંબંધ બગાડવો નહિ. ૧૦ બહુ દુઃખ દે છે.

ફ

૨૫૭. ફકીર હાલમેં મસ્ત, જરદાર માલમેં મસ્ત; બુલબુલ બાગમેં મસ્ત, આશક દીદારમેં મસ્ત.

૨૫૮. ફૂઈ તે ઠંડા પાણીની ફૂઈ.

બ

૨૫૯. બજરંગ બીરકા સોટા, ફૂટ જાય ભંગીકા[1] લોટા.

૨૬૦. બહોત બોયા, તે ઊગ્યા ઘાસ.

૨૬૧. બ્રાહ્મણ ઘેર ખાય ને ઝેર ખાય બરાબર.

૨૬૨. બાપના થાન જેવું, બકરીના ગળાના આંચળ જેવું.[2]

૨૬૩. બાયડી નાતરે જાય ને ધણી વળાવવા જાય.

૨૬૪. બાર બ્રાહ્મણે બકરીનું જોર.[3]

૨૬૫. બેડું ચઢાવીને આવી છે.[4]

ભ

૨૬૬. ભણેલ કરતાં ગણેલ સરસ, ગણેલ કરતાં ફરેલ[5] સરસ, ફરેલ કરતાં કસાયેલ[6] સરસ.

૨૬૭. ભરવાડની દીકરી કુંવારી રહે, પણ દૂધ કુંવારું ન રહે.[7]

૨૬૮. ભર્યો છલકે નહિ, છલકે સો આધા; ઘોડા ભૂકે નહિ, ભૂકે સો ગધ્ધા.

---

૧ ભંગી–ભાંગ પીનાર. તેને પણ હનુમાનનો ભય લાગે! ૨ નિરર્થક, તેમાંથી દૂધ ન મળે. ૩ અર્થાત્ બ્રાહ્મણજાતિ દુર્બળ હોય છે. ૪ અર્થાત્ છડેચોક નાતરે આવી છે, તેને નાતીલા દંડ ન કરે, ઊલટી વેલ અપાવે. ૫ ફરેલ–મુસાફરી કરેલો. ૬ કસાયેલ–દુઃખોમાંથી પસાર થયેલો. ૭ અર્થાત્ તે ભૈવસ્ય તેમાં પાણીનું મિશ્રણ કરીને વેચે.

૨૬૯. ભૂત જાય વસવાથી[1] ને ડાઘ જાય ઘસવાથી.
૨૭૦. ભૂંડનું છાણ નહિ લીંપ્યાનું કે નહિ થાપ્યાનું.
૨૭૧. ભૂંડી ભેંસને ચાંદરો[2] પાડો, આંધળી દોહનારીને ગોવાળ ગાંડો.
૨૭૨. ભેખડ પાડયા વગર દળદર જાય નહિ.[3]
૨૭૩. ભેળ પડે ત્યારે કંઈ મેળ ન રહે.[4]
૨૭૪. ભેંસનાં શિંગડાં ભેંસને ભારે.[5]
૨૭૫. ભોર ઓલાવવી.[6]

મ

૨૭૬. મખમલની મોજડી[7] માથે ન પહેરાય.
૨૭૭. મગર, મંકોડા ને મેંશ, વળગ્યાં તે તૂટે પણ છૂટે નહિ.
૨૭૮. મન ગળવું ને ઝેર ચાખવું બરાબર છે.[8]
૨૭૯. મન વિના મેળો નહિ, વાડ વિના વેલો નહિ, ને ગુરુ વિના ચેલો નહિ.
૨૮૦. મરદ મૂછાળો,[9] બળદ પૂંછાળો,[10] બાયડી ફૂલાળી[11] ને વહેલ ઊંધાળી.

---

૧ વસવાથી–નેમાં રહેવાથી. ૨ ચાંદરો–કપાળમાં ધોળા ટીલાવાળો. ૩ મોટું કામ કરીને નાણાં મેળવ્યા વગર ખૂબ પૈસાદાર થવાય નહિ. ૪ લણી લીધા પછી ગાયોના ધણને અને બકરાંના ટોળાને ચારવાની રજા આપે છે તેને 'ભેળ' કહે છે. ત્યારે ખેડમાં ગમે તે ઢોર પેસે ને માલ લૂંટે, ચરે. ૫ કરનારને વેઠવું પડશે. ૬ કર્યા કામને માથે પાણી ફેરવવું, પૈસા ઉડાવી દેવા. ૭ મોજડી–પગરખી. ૮ બહુ જ કઠણ છે. ૯ મૂછાળો–મૂછમાં જોરવાળો. ૧૦ પૂંછાળો–મોટી પૂંછવાળો ૧૧ ફૂલાળી–ભારે પૂંઠ.

૨૮૧. મળે ચાર ઓડી,[૧] તો કિલ્લો નાખે તોડી.

૨૮૨. માંખણમાંથી મોવાળો ખેંચે તેવો ઝીણો છે.

૨૮૩. માણાનું[૨] રાંધે ત્યારે પવાલાનું દાઝે.

૨૮૪. માલ લૂંટી ગયા, પણ ભરતિયું મારી પાસે છે.[૩]

૨૮૫. મારી શિયળવતી નાર, તારી ચૂંદડી લેલાડ;
દહીંને કૂમરો ઝાડ, હું જીવતા ધણીના દાંત શીદ પાડ ?

[એક પતિએ પોતાની સ્ત્રી, જે તેને માટે બહુ પ્રેમનો દેખાવ કરતી હતી, તેની પરીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસ ઓચિંતો જાણે મરી ગયો હોય તેવો તેણે ઢોંગ કર્યો. ને શ્વાસની ગતિ બંધ પાડી નાખી. રોકકળમાં પોતાને ખાવાનું નહિ મળે, તેવું ધારી તેની સ્ત્રી રસોડામાં જઈ દહીં ને કૂમરો ખાઈ આવી. પછી પતિના દાંતમાં સોનાની રેખ હતી, તે પાડવા પથરો લઈને પાસે આવી. તેના મનમાં કે એટલું સોનું પણ મુડદા સાથે નકામું શા માટે જવા દેવું ? ત્યારે આંખો ખોલી, તેનો પતિ તેને આ લીટીઓ સંભળાવે છે.]

૨૮૬. મીઠા બોલું માણસ ને વાયડું ધાન, પહેલું મીઠું લાગે.

૨૮૭. મૂઠ મારી જાણે છે ને વાળી પણ જાણે છે.

૨૮૮. મૂઠી જેટલા મિયાં ને સૂપડા જેટલી દાઢી.

૨૮૯. મૂછ ઉપર લીંબુ રહે તેવા.[૪]

૨૯૦. મેથીપાક ખવડાવવો.[૫]

૨૯૧. મેશથી કાળું કલંક.

૨૯૨. મોભી[૬] મરે તે મહાદુઃખ.

---

૧ ઓડી—રાંડીરાંડ. ૨ માણું—૧૦ શેરનું માપ. ૩ મુદ્દામાલ મારી પાસે છે. ૪ વટવાળા, ટેકીલા. ૫ પોક પાડવો, અડતાલો જોખવો, ખોખરો કરવો; અર્થાત્ માર મારવો. ૬ મોભી—ઘરનો મુખ્ય માણસ, પાલનહાર.

૨૬૯. ભૂત જાય વસવાથી[1] ને ડાઘ જાય ઘસવાથી.
૨૭૦. ભૂંડનું છાણ નહિ લીંપ્યાનું કે નહિ થાપ્યાનું.
૨૭૧. ભૂંડી ભેંસને ચાંદરો[2] પાડો, આંધળી દોહનારીને ગોવાળ ગાંડો.
૨૭૨. ભેખડ પાડ્યા વગર દળદર જાય નહિ.[3]
૨૭૩. ભેળ પડે ત્યારે કંઈ મેળ ન રહે.[4]
૨૭૪. ભેંસનાં શિંગડાં ભેંસને ભારે.[5]
૨૭૫. ભોર ઓલાવવી.[6]

મ

૨૭૬. મખમલની મોજડી[7] માથે ન પહેરાય.
૨૭૭. મગર, મંકોડો ને મેશ, વળગ્યાં તે તૂટે પણ છૂટે નહિ.
૨૭૮. મન રાખવું ને ઝેર ચાખવું બરાબર છે.[8]
૨૭૯. મન વિના મેળો નહિ, વાડ વિના વેલો નહિ, ને ગુરુ વિના ચેલો નહિ.
૨૮૦. મરદ મૂછાળો,[9] બળદ પૂંછાળો,[10] બાયડી કૂલાળી[11] ને વહેલ ઊધાળી.

---

૧ વસવાથી–તેમાં રહેવાથી. ૨ ચાંદરો–કપાળમાં ધોળા ટીલાવાળો. ૩ મોટું કામ કરીને નાણાં મેળવ્યા વગર ખૂબ પૈસાદાર થવાય નહિ. ૪ લણી લીધા પછી ગાયોના ધણને અને બકરાંના ટોળાને ચારવાની રજા આપે છે તેને 'ભેળ' કહે છે., ત્યારે ભીડમાં ગમે તે ઢોર પેસે ને માલ લૂંટે, ચરે. ૫ કરનારને વેઠવું પડશે. ૬ કર્યા કામને માથે પાણી ફેરવવું, પૈસો ઉડાવી દેવો. ૭ મોજડી–પગરખી. ૮ બહુ જ કઠણ છે. ૯ મૂછાળો–મૂછીમાં જોરવાળો. ૧૦ પૂંછાળો–મોટી પૂંછવાળો ૧૧ કૂલાળી–ભારે પૂંઠ.

૨૮૧. મળે ચાર ઓડી,[1] તો કિલ્લો નાખે તોડી.
૨૮૨. માંખણમાંથી મોવાળો ખેંચે તેવો ઝીણો છે.
૨૮૩. માણાનું[2] રાંધે ત્યારે પવાલાનું દાઝે.
૨૮૪. માલ લૂંટી ગયા, પણ ભરતિયું મારી પાસે છે.[3]
૨૮૫. મારી શિયળવતી નાર, તારી ચૂંદડી લેલાડ;
દહીંને દૂમરો આડ, હું જીવતા ધણીના દાંત શીદ પાડ?

[એક પતિએ પોતાની સ્ત્રી, જે તેને માટે બહુ પ્રેમનો દેખાવ કરતી હતી, તેની પરીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસ ઓચિંતો જાણે મરી ગયો હોય તેવો તેણે ઢોંગ કર્યો. ને શ્વાસની ગતિ બંધ પાડી નાખી. રોકકળમાં પોતાને ખાવાનું નહિ મળે, તેવું ધારી તેની સ્ત્રી રસોડામાં જઈ દહીં ને દૂમરો ખાઈ આવી. પછી પતિના દાંતમાં સોનાની રેખ હતી, તે પાડવા પથરો લઈને પાસે આવી. તેના મનમાં કે એટલું સોનું પણ મુડદા સાથે નકામું શા માટે જવા દેવું? ત્યારે આંખો ખોલી, તેનો પતિ તેને આ લીટીઓ સંભળાવે છે.]

૨૮૬. મીઠા બોલું માણસ ને વાયડું ધાન, પહેલું મીઠું લાગે.
૨૮૭. મૂઠ મારી જાણે છે ને વાળી પણ જાણે છે.
૨૮૮. મૂઠી જેટલા મિયાં ને સૂપડા જેટલી દાઢી.
૨૮૯. મૂછ ઉપર લીંબુ રહે તેવા.[4]
૨૯૦. મેથીપાક ખવડાવવો.[5]
૨૯૧. મેશથી કાળું કલંક.
૨૯૨. મોભી[6] મરે તે મહાદુઃખ.

૧ ઓડી-રાંડીરાંડ. ૨ માણું-૧૦ શેરનું માપ. ૩ મુદ્દામાલ મારી પાસે છે. ૪ વટવાળા, ટેકીલા. ૫ ધોંક પાડવો, અડતાલો ભેખવો, ખોખરો કરવો; અર્થાત્ માર મારવો. ૬ મોભી-ઘરનો મુખ્ય માણસ, પાલનહાર

૨૯૩. મોટા સાથે મોહી ને ઝાંઝર બેઠી ખોઈ.
૨૯૪. માંકડને આંખો આવી.[1]
૨૯૫. મોટી, વચલી ને નાની, તે રાખ, સેલી[2] ને વાની.

ર

૨૯૬. રાગ, પાગ ને પારખું,[3] નાડી[4] અને ન્યાય;
તરવું, તાંતરવું[5] ને તસ્કરવું, એ આઠે આપ કળાય.
૨૯૭. રાણીનાં ચીર તે ધોબીનાં બાળોતિયાં.
૨૯૮. રામરામ કરી નાખવું.[6]
૨૯૯ રેવડી દાણાદાણ.[7]
૩૦૦. રંગ રાજા ને પોત પ્રધાન.[8]
૩૦૧. રાંકનો માળવો.[9]

લ

૩૦૨. લકૂઓ લેવો હતો તે દોડ્યો.[10]
૩૦૩. લખો દીકરો ખાવાવહી, ઓરડો ગયો ને પરસાળ રહી.
૩૦૪. લાખો ફૂલાણી.[11]

૧ મગને પગ આવ્યા. ગરીબ હતો તે બહેકયો. ૨ સેલી–વાની, રાખ. ૩ પારખું–રૂપિયા પારખવા. ૪ નાડી–નાડી જોવી. ૫ તાંતરવું–ફોસલાવીને ખાઈ જવું આ આઠે ય કળાઓ જાતે જ આવડે, કોઈ શિખવાડે તેમાં બરકત ન આવે. ૬ ખૂબ રિઝાવવું. ૭ મહામુસીબતથી, ફજેતીના ફાળકા. ૮ બે સારા હોય, તો ખૂબી ઓર દીસે, પણ તેમાં ય રંગ મુખ્ય આકર્ષક વસ્તુ છે. ૯ ગરીબનો–બેલી. દુકાળ વખતે બધા પહેલાં માળવા જતા, કારણકે ત્યાં ઘણું બહુ પાકતા, તે ઉપરથી. ૧૦ લકૂઓ–કોળિયો. એ જ અર્થમાં: કૂળિયું જીતવું હતું, બાપનો લાડવો દાટ્યો હતો ૧૧ લાખો વણઝારો, નવલશા હીરજી, આતમારામ ભૂખણના દીકરા.

૩૦૫. લાગણીનો મંદવાડ જીવ લે.
૩૦૬. લાખ્ખોજી લાલોજી થાય, ત્યાં શો મેળ ?[1]
૩૦૭. લાલજીકી એકાદશી, વો બારસકી દાદી.[2]
૩૦૮. લાલ બુજર્ગ હાથી પારખવા ગયા,[3]
૩૦૯. લાંબી લેખણે લખે છે અને ઊંચે આસને બેઠા છે.[4]
૩૧૦. લોકની લાજે કે હૈયાની દાઝે.

વ

૩૧૧. વકરો વાંઝિયો ન હોય.[5]
૩૧૨. વખાઈતનો સખાઈત કોઈ નહિ.[6]
૩૧૩. વટાણા વાવી જવા.[7]
૩૧૪. વટેમાર્ગુને દાણી[8] રોકે કે પાણી રોકે.[9]
૩૧૫. વણીને મૂકવું.[10]
૩૧૬. વરસ બધાં પાણીમાં ગયાં.[11]
૩૧૭. વરસમાં ખરડિયું ને ઘરડિયું.[12]

૧ વગરવિચાર્યે વધારે ખરચ થાય, ત્યાં નાની વાતનો શો હિસાબ ? ૨ શ્રીમંત વણિક અગિયારશે અનેક પ્રકારનાં ભોજન ને ફળાહાર કરે. ૩ તે પૂછે કે પૂંછડું કયું અને મોં કયું ? ૪ ધાણી હાંકે છે. ૫ અર્થાત્ તેમાંથી લાભ મળે જ. ૬ દુઃખિયાનું કોઈ સગું નહિ. ૭ વંજો માપવો, પોબારા ગણવા. ચંદ્રવંશી થવું; અર્થાત્ ભાગી જવું, નાસી જવું. ૮ દાણી—જકાત લેનાર. ૯ પાણી—નદીનાળાં. ૧૦ વધાર મૂકવો, મીઠુંમરચું ભભરાવવું, કાન ભંભેરવા. કજિયો ઉત્પન્ન કરવા ખોટી વાતો કહેવી. ૧૧ ત્રીસે રોજા ત્રટમાં ગયા, નકામાં ગયાં. ૧૨ ખરડાયેલું વરસ, જેમાં ગોદો વાગ્યો હોય તેવું વર્ષ. તે ઘરડો સગો માણસને ચેતવે છે, શિખામણ આપે છે, પાઠ શીખવે છે.

૩૧૮. વહુ વાઘ હણુંતી, દરિયા તરંતી ને મીની જોઈ ડરંતી.[1]
૩૧૯. વહુ સુધી કંઈ વડાં હોય ?[2]
૩૨૦. વા ઉપર વરાધ.
૩૨૧. વા ઉપર વાવટા.[3]
૩૨૨. વાગડિયું મોઢું કરે છે.[4]
૩૨૩. વાઘના પંજામાં આવવું સારું, પણ મારવાડીના ચોપડામાં આવવું ભૂંડું.
૩૨૪. વાધરી વળગી રહેવા દે નહિ.[5]
૩૨૫. વાણિયા રે વાણિયા, સાથે રેલા તાણિયા, ત્યારે જાણ્યા વાણિયા.

[૨૦-૨૫ વાણિયા પરદેશથી કમાઈ પાછા આવતા હતા. પાસે ધન પુષ્કળ હતું. બધાએ તલવાર, ભાલાં, બરછી, બખ્તર વગેરે લઈ રજપૂતો જેવો દાઠ કર્યો હતો. તેથી તેમને લૂંટવાની હિંમત ચોરોની ચાલી નહિ. છતાં તેઓ તેમની પાછળપાછળ ગયા. થોડાક ગાઉ ગયા પછી એક વાણિયો પેશાબ કરવા બેઠો. એને જોઈ બધા જ પેશાબ કરવા બેઠા. તે જોઈને ચોરોના મુખ્ય કોળીએ કહ્યું: 'લૂંટો, સાલા વાણિયા છે, ડરવાનું કંઈ કારણ નથી.' પછી ચોરોએ તેમને સહેલાઈથી લૂંટી લીધા. પેલો મુખ્ય કોળી આ વાક્ય બોલે છે.]

૩૨૬. વાની મારી કોયલ.[6]
૩૨૭. વાવણી ને તાવણી ઉતાવળી સારી.[7]

---

૧ સ્ત્રીચરિત્ર. ૨ બધાંના ખાતાં વધે તો જ વહુને મળે. ૩ ભૂત ઉપર ચિઠ્ઠી, ચોક્કસ વાત નહિ. ૪ મોં ચઢાવે છે. ૫ વાઢ્યું ચોંટે નહિ, એવો ઘા કે ચામડી (વાધરી) ઊખડી જાય તે ફરી ચોંટે નહિ. ૬ ભાગ્યે જ આવે તેવો આવેલો પરોણો. ૭ તાવણી–ઘી તાવવું તે.

૩૨૮. વારસામાં સાંખેલું જાય.
૩૨૯. વાઢી આંગળી ઉપર મૂતરે તેવો નથી.[1]
૩૩૦. વાઢી આડો કપાસિયો.[2]
૩૩૧. વાળંદ ને વળી વહેલમાં બેઠો.[3]

[એક પાટીદારે સાસરે જતાં વહેલમાં પોતાના ઘાંયજાને લીધો. થોડે દૂર ગયા, ત્યારે વાળંદને તેનો ઓળખીતો મળ્યો. તેણે પૂછ્યું: 'ઘેર કંઈ કહેવડાવવું છે?' વાળંદ કહે: 'જેવું દેખો છો તેવું કહેજો.' અર્થાત્ 'હું વહેલમાં બેઠો છું તે સમાચાર મારાં સગાંને આપજો.' તે સાંભળી પાટીદારે તેને વહેલમાંથી ઉતારી સાત જોડા માર્યા ને પેલા માણસને કહ્યું: 'આ પણ દેખો છો તેવું કહેજો.']

૩૩૨. વિકટ માર મારે ભરવાડો, વિકટ રાન ખેડે વણજારો. હાંફળોફાંફળો તો બ્રાહ્મણનો આણિયો, ધીરો રહી લૂંટે બજારે વાણિયો.
૩૩૩. વીજળીને ઝબકારે મોતી પરોવવું.
૩૩૪. વેઢિયા, વાડ કરી? તો કહે: હા, કરી. કેવી કરી? તો કહે: વા વાય તો તૂટી પડે તેવી!
૩૩૫. વહેલે વળગીને નથી આવી.[4]
૩૩૬. વહેવાણની જાણી, તે કુંભારની ઘડી.[5]
૩૩૭. વેતર વંઠ્યું, સુયાણી શું કરે?
૩૩૮. વેઢિયાં ઢોર, ન સમજે મર્મ; ને ઘાંટા ને શોરબકોર.[6]
૩૩૯. વેપારમાં ચાયદો, શાસ્ત્રમાં કાયદો.[7]

---

૧ કશુંજ કામ કરે તેવો નથી. ૨ એટલે વાઢીમાંથી ઘી નીકળે નહિ. ૩ જરૂર કુલાઈ જાય. ૪ દાસીની પેઠે નથી આવી, પરણીને આવી છું. ૫ વહુ કુંભારના હાંલ્લા જેવી છે. ૬ શાસ્ત્રચર્ચા વખતે. ૭ નુકસાનકારક છે.

૩૪૦. વૈદને તેડવા ગયો, તે મૂઆનો સાજ પણ લેતો આવ્યો.
૩૪૧. વાંદરાને ચણા નાખવા.[1]
૩૪૨. વાંસના કજિયામાં વન બળે.[2]

શ

૩૪૩. શાળિગરામ પાસે મરી વટાવવાં.[3]
૩૪૪. શિયાળાનું પરોઢ, ઉનાળાના બપોર ને ચોમાસાની રાત; અલ્લાહ, મરણ દીજીઓ, પણ બહાર ગમન મત દીજીઓ.
૩૪૫. શિરના કીડા શિરને કોલે.
૩૪૬. શોધે તેને સાહેબ[4] મળે.

સ

૩૪૭ સત્તરસોના સરવાળામાં ઓગણીસસોની ભૂલ!
૩૪૮. સબ એક થેલેકે બત્તે હે.[5]
૩૪૯. સરું ન આવ્યું સીંદરા.

[એક બાઈ પરગામ કાણે ગયેલી. ત્યાં તેણે પેલી રાતે એક લોટો ચોરી સંતાડી રાખ્યો. બીજે દિવસે રાતે કોઠીમાંથી સીંદરીનો છેડો કાઢી તાણવા માંડ્યો પણ તેનો અંત જ ન આવ્યો. ત્યારે તે આ વાક્ય બોલે છે; અર્થાત્ હાથમાં લીધેલા કામનો અંત ન આવવો.]

૩૫૦. સવારના પહોરનું નામ છે.[6]
૩૫૧. સસ્સા ગડથલ કરવી.

[સસલું હાથીને જમવા નિમંત્રી આવેલું, હાથી જમવા આવ્યો,

---

૧ એવકૂફને ચઢાવવો. ૨ દાવાગ્નિથી. ૩ મોટા માણસ પાસે હલકું કામ કરાવવું. ૪ સાહેબ-પ્રભુ. ૫ બત્તા-દસ્તા. ૬ બહુ જ ભલો-સદ્ગુણી છે.

ત્યારે તેના પગ પાસે આળોટીને કહેવા લાગ્યું: 'હું રાંક, તમારા જેવાની શી પરોણાગત કરું?' અર્થાત્, ગરીબ મોટાને મિજમાની આપે ત્યારે વપરાય છે.]

૩૫૨. સળગતી સગડી માથે લઈ ફરિયાદ કરવા જવું.
૩૫૩. સળી વગર શ્રાધ એટકે.[1]
૩૫૪. સાગનાં લાકડાં છે, રૂપાનાં હાડકાં છે.[2]
૩૫૫. સાગરનું નીર ગાગરમાં ન સમાય.
૩૫૬. સાજાં ખાય અન્ન ને માંદાં ખાય ધન.
૩૫૭. સાતડે સાત.[3]
૩૫૮. સાસરાની શૂળી સારી, પણ પીયેરની પાલખી ભૂંડી.
૩૫૯. સૌ સૌને તૂંબડે તરે છે.[4]
૩૬૦. સિંધમાં સોમી ચાંતી.[5]
૩૬૧. સૂકા લાકડાનો જીવડો, તેને સાહેબ વગર કોણ પાણી પાય? ઘરધણી જાણે, 'હું રળું છું ને સૌ ખાય!'
૩૬૨. સુવાવડ જન્મારો રહી.[6]
૩૬૩. સોય ખોવાણી, તેનો સાદ ન પડે.

હ

૩૬૪. હજામકી બરાતમેં, સબી ઠાકોર.
૩૬૫. હજામને ત્યાં ચોરી થઈ, તે નરેણી ને કાતર ગઈ.
૩૬૬. હબસીનો ડાબો કાન.[7]

---

૧ સળી=દર્ભની સળી. ૨ કુળવાન છે. ૩ નિર્માલ્ય પુરુષત્વહીન. ૪ કોઈ કોઈના ઓશિયાળા નથી. ૫ ગરાસ થોડો. ૬ જનમના માંદા. ૭ નકામી વધારાની મહેનત.

૩૬૭. હમારે દાદેને ઘી ખાયા થા, હમારી હથેલી સૂંઘો.
૩૬૮. હરહર ગંગા ગોદાવરી, કંઈક શ્રદ્ધા, કંઈક જોરાવરી.[૧]
૩૬૯. હાથના છૂટા ને હૈયાના ફૂટા.
૩૭૦. હાથપગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી.
૩૭૧. હાથી ઝૂંપડામાં સમાય નહિ.
૩૭૨. હા, આનો ડાયરો.[૨]
૩૭૩. હીર, ખીર ને ખુશીનો સોદો.
૩૭૪. હીરામાં છાંટ ને રૂપમાં ગર્વ.[૩]
૩૭૫. હિંદુકા ખાના અચ્છા, લેકિન પૂજા બૂરી.
૩૭૬. 'હું' ત્યાં હરિ નહિ.[૪]
૩૭૭ હે ભૂંડા ભૂતનાથ, વળગણિયે રાતું લૂગડું દીઠું નહિ.[૫]
૩૭૮. હાંડીમાં રૂપ ને પેટીમાં શણગાર.[૬]

૧ બ્રાહ્મણની જમણવારમાં કંઈક શ્રદ્ધાથી ને કંઈક બળજબરીથી જમ્યા પહેલાં નહાવું પડે. ૨ હાજીઆની મંડળી ૩ એટલી ખોડ ગણાય, ૪ હુંપદથી હરિ વેગળા. ૫ હે મહાદેવજી! જનમભર કુંવારો રહ્યો. ૬ અર્થાત્ હાંડીમાં રંધાતું ભોજન જો પૌષ્ટિક અને સરસ હોય, તો માણસ રૂપાળું થાય અને પેટીમાં રૂપિયા હોય તો શણગાર આવે.

ટૂંકી વાર્તાઓ-ગ્રંથ ૧ લો-સામાજિક નિર્દોષ ૬૬ વાર્તા.
,, ,, ,, ૨ જો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાતો ૭૨
ભારતની દેવીઓ ગ્રંથ ૧ લો-પ્રાચીનયુગની સતીઓ
,, ,, ,, ૨ જો-મધ્યયુગનાં ઐતિ. ચરિત્રો ૭૩
,, ,, ,, ૩ જો-મધ્યયુગ ને અર્વાચીન ,,
તુકારત્નો-સંત તુકારામના પસંદ કરેલા અભંગો, મરાઠીમાં ૧૭
પ્રીતમદાસની વાણી-ભજનો, ધોળ, છપ્પા, કક્કા,
મહિના ઈ૦ ... ... ૫૬૦
સુબોધપુષ્પવાટિકા (ગુલિસ્તાઁ)-મહાત્મા શેખ સાદીકૃત ૧૩૬
સુભસંગ્રહ ભાગ ૨ જો-દવાઓ ને જરૂર માહિતી,
૧૪૮ લેખો ૪૪૪
,, ભાગ ૬ મો-દવાઓ ને જરૂરી માહિતી, ૧૬૫ લેખો ૭૩૬
સાચું સ્વર્ગ-ભક્તિ ને જ્ઞાન વિષયક સાદી વાતો ૪૯૨
સ્વર્ગની કૂંચી-સદ્વર્તન રાખતા શીખવનારો બોધ ૩૭૨
સ્વર્ગની સીડી-મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવાના ૧૨ પગથિયા ૩૬૦
સ્વર્ગનું વિમાન-ભક્તિના મહિમાના ૩૨૫ દાખલા ૩૭૨
સ્વર્ગનો આનંદ-ભક્તિ ને તેના પ્રકારોની સમજ ૩૬૦
સ્વર્ગનો ખજાનો-ભક્તિમાર્ગ સમજાવતું પુસ્તક ૩૧૨
સ્વર્ગનો પ્રકાશ-જ્ઞાન અને પરમાર્થની વાતો ૩૩૬ ૨
મોહમુદ્ગર ને બીજાં દશ રત્નો-સરળ અર્થ સાથે ૧૬૮ ૧
શતશ્લોકી ને બીજાં ચાર રત્નો-સરળ અર્થ સાથે ૨૦૦
સ્તોત્રસંગ્રહ-ભક્તિ ને વેદાંત-સ્તોત્રો અર્થ સાથે ૨૨૦
સર્વવેદાંત-સિદ્ધાંત-સારસંગ્રહ-ભાષાંતર સાથે ૨૨૪
વિવેકચૂડામણિ-સરળ અનુવાદ સાથે .. ૧૬૦
મહાવાક્ય-રત્નાવલિ-૧૦૮ ઉપનિષદોના સારરૂપ
સંગ્રહ, સરળ ભાષાંતર સાથે .. ૧૮૪
વિદુરનીતિ-સરળ અનુવાદ સાથે ૧૬૮
આત્મસાક્ષાત્કારની કસોટી-સ્વામી સ્વયંજ્યોતિતીર્થ ૨૦૮ ૧-)

અવધૂત ગીતા–સુધારાવધારા સાથે ૨જી આવૃત્તિ	૧૪૪	૧–૪	૦–૨
અષ્ટાવક્ર ગીતા–મૂળ સાથે સરળ ભાષાંતર ...	૭૨	૦–૮	૦–૧
ગીતા–પુરુષાર્થબોધિની–બે ગ્રંથમાં			
ભાગ ૧ લો– મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ, અર્થ અને ,, ૨–૩ જો– પંડિત સાતવલેકરની ટીકા સાથે	૧૦૧૮	૧૨–૮	૧–૨
જ્ઞાનસત્ર ગીતા–મૂળ શ્લોકો, (ગુજરાતી લિપિમાં)	૩૧૮	૧–૪	૦–૪
મોક્ષમાળા–શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત	૧૯૨	૧–૪	૦–૩
શ્રીરામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ ભાગ ૨જો–રામકૃષ્ણ કથામૃતથી			
આગળના ભાગમાં આવતા ઉપદેશો તથા કથાપ્રસંગો	૩૧૨	૨–૦	૦–૪
ધમ્મપદ–બૌદ્ધ ધર્મનું ગીતા જેવું અમૂલ્ય પુસ્તક	૧૯૨	૧–૦	૦–૩
પંચીકરણ–મુમુક્ષુઓના આત્મબોધ માટે સર્વોત્તમ ગ્રંથ,			
દષ્ટાંતો અને યુક્તિ–અનુભવવાળી ટીકા સાથે	૨૬૪	૨–૦	૦–૪
મંગલમય જીવન–સુખી થવાના સરળ ઉપાયો ...	૧૯૨	૦–૧૨	૦–૨
,, ૨ **જીવનનું રહસ્ય**–સદુપદેશ, ભજનો ઈ. સાથે	૧૧૮	૧–૦	૦–૪
વિચારસાગર–૨જી આવૃત્તિ, શ્રીનિશ્ચળદાસજીકૃત વેદાંતનો			
મહાન ગ્રંથ મૂળ દોહા, અર્થ તથા વિવરણ સાથે	૪૦૦	૩–૦	૦–૫
સૂર્યકાંત–મુમુક્ષુઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી ગ્રંથ	૨૭૨	૨–૦	૦–૪
બાળસદ્બોધ–વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ ...	૧૨૮	૦–૮	૦–૨
બાલભારત–(સચિત્ર) સંક્ષિપ્ત મહાભારત ...	૨૯૮	૧–૮	૦–૪
ઓખાહરણ–મહાકવિશ્રી પ્રેમાનંદકૃત–મોટા અક્ષરોમાં			
અઘરા શબ્દોના અર્થ સાથે	૧૧૨	૦–૮	૦–૨
નળાખ્યાન–(મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત) મોટા અક્ષરોમાં	૧૩૬	૧–૦	૦–૩
ભજનસંગ્રહ–જુદાજુદા સંતોનાં ૩૩૬ ભજનોનો સંગ્રહ	૨૪૦	૧–૦	૦–૩
શ્રી રમણ મહર્ષિ–સુધારાવધારા સાથેની ૨જી આવૃત્તિ	૨૧૬	૨ ૦	૦–૪
હંસ મહારાજ–વેદાંત જેવા ગહન વિષયને વિવિધ			
દષ્ટાંતો દ્વારા સરળ રીતે સમજાવતું પુસ્તક	૨૮૦	૨–૮	૦–૫
શ્રીશારદામણિદેવી–(ચરિત્ર) લે. આનંદચૈતન્ય	૧૦૪	૦–૮	૦–૨
આત્મરચના–ભા. ૧–૨ (સચિત્ર) શ્રી. રવિશંકર મહારાજ	૨૮૦	૧–૪	૦–૪

અવધૂત ગીતા-સુધારાવધારા સાથે ૨જી આવૃત્તિ	૧૪૪	૧-૪	૦-૨
અષ્ટાવક્ર ગીતા-મૂળ સાથે સરળ ભાષાંતર ...	૭૨	૦-૮	૦-૧
ગીતા-પુરુષાર્થબોધિની-ત્રણ ગ્રંથમાં			
ભાગ ૧ લો- ,, ૨-૩ જો- મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ, અર્થ અને પંડિત સાતવળેકરની ટીકા સાથે	૧૦૧૮	૧૨-૮	૧-૨
જ્ઞાનસત્ર ગીતા-મૂળ શ્લોકો, (ગુજરાતી લિપિમાં)	૩૧૮	૧-૪	૦-૪
મોક્ષમાળા-શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત	૧૯૨	૧-૪	૦-૩
શ્રીરામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ ભાગ ૨જો-રામકૃષ્ણ કથામૃતથી			
આગળના ભાગમાં આવતા ઉપદેશો તથા કથાપ્રસંગો	૩૧૨	૨-૦	૦-૪
ધમ્મપદ-બૌદ્ધ ધર્મનું ગીતા જેવું અમૂલ્ય પુસ્તક	૧૯૨	૧-૦	૦-૩
પંચીકરણ-મુમુક્ષુઓના આત્મબોધ માટે સર્વોત્તમ ગ્રંથ,			
દૃષ્ટાંતો અને યુક્તિ-અનુભવવાળી ટીકા સાથે	૨૬૪	૨-૦	૦-૪
પ્રભુમય જીવન-સુખી થવાના સરળ ઉપાયો ...	૧૯૨	૦-૧૨	૦-૨
,, ૨ જીવનનું રહસ્ય-સદુપદેશ, ભજનો ઈ. સાથે	૧૬૮	૧-૦	૦-૪
વિચારસાગર-૨જી આવૃત્તિ, શ્રીનિશ્ચળદાસજીકૃત વેદાંતનો			
મહાન ગ્રંથ મૂળ દોહા, અર્થ તથા વિવરણ સાથે	૪૦૦	૩-૦	૦-૫
સૂર્યકાંત-મુમુક્ષુઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી ગ્રંથ	૨૭૨	૨-૦	૦-૪
બાળસદ્બોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ ...	૧૨૮	૦-૮	૦-૨
બાળભારત-(સચિત્ર) સંક્ષિપ્ત મહાભારત ...	૨૯૮	૧-૮	૦-૪
ઓખાહરણ-મહાકવિશ્રી પ્રેમાનંદકૃત-મોટા અક્ષરોમાં			
અઘરા શબ્દોના અર્થ સાથે	૧૧૨	૦-૮	૦-૨
નળાખ્યાન-(મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત) મોટા અક્ષરોમાં	૧૩૬	૧-૦	૦-૩
ભજનસંગ્રહ-જુદાજુદા સંતોનાં ૩૩૧ ભજનોનો સંગ્રહ	૨૪૦	૧-૦	૦-૩
શ્રી રમણ મહર્ષિ-સુધારાવધારા સાથેની ૨જી આવૃત્તિ	૨૧૬	૨ ૦	૦-૪
હંસ મહારાજ-વેદાંત જેવા ગહન વિષયને વિવિધ			
દૃષ્ટાંતો દ્વારા સરળ રીતે સમજાવતું પુસ્તક	૨૮૦	૨-૮	૦-૫
શ્રીશારદામણિદેવી-(ચરિત્ર) લે. આનંદચૈતન્ય	૧૦૪	૦-૮	૦-૨
ગ્રામરચના-ભા ૧-૨ (સચિત્ર) શ્રી. રવિશંકર મહારાજ	૨૮૦	૧-૪	૦-૪